

«Det glade vanvids følger»

Norsk høyreaktivisme 1923-1930

Eivind Foldøy Grutle

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie

UiO : Universitetet i Oslo

Våren 2018

«Det glade vanvids følger»

Norsk høyreaktivisme 1923-1930

© Eivind Foldøy Grutle

2018

«Det glade vanvids følger»

Norsk høyreaktivisme 1923-1930

Eivind Foldøy Grutle

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

Mellomkrigstiden var en dramatisk, uoversiktlig og polarisert periode i norsk historie. Å skrive om høyre-radikalisme i mellomkrigstiden er derfor en spennende, men til tider frustrerende oppgave. Jeg ønsker med denne masteroppgaven å bidra til å oppklare og rydde opp. Samtidig håper jeg at oppgaven også kan legge et grunnlag for økt interesse og videre utforskning av norsk høyre-radikalisme på 1920-tallet, et felt i norsk historie som fortjener mer oppmerksomhet.

Når oppgaven nå står ferdig vil jeg takke min veileder Odd Arvid Storsveen for motivasjon, konstruktive tilbakemeldinger og gode samtaler. Jeg vil også takke min historieinteresserte far for å ha lest gjennom oppgaven og gitt tilbakemelding i slutfasen. Sist men ikke minst vil jeg takke min kjære Karen for gjennomlesning, motivasjon og tålmodighet.

Blindern,

3. mai 2018.

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg høyreaktivismen som en høyreradikal strømning mellom 1923 og 1930. Høyreaktivismen blir definert etter fem kjennetegn. 1. At den var antimarxistisk og nasjonalistisk. 2. At den bygget på et ønske om økonomisk innstramming og begrensning av statens rolle i økonomien. 3. At den hadde ønsker om å dempe klassemotsetninger 4. At den var antiparlamentarisk og en hadde en autoritær tilbøyelighet 5. At den hadde en viss nærhet til etablert borgerlig politikk. Disse kjennetegnene blir testet opp mot Vort Land, Fedrelandslaget, Frisinnede Venstre, Bondepartiet og Norges Bondelag.

Opgaven viser også at det var betydelige forskjeller mellom 1920-tallets høyreaktivismen og 1930-tallets «høyreautoritære» høyreradikalisme i synet på statens rolle i økonomien og nærheten til de etablerte borgerlige partiene. Høyreaktivistene ønsket økonomiske innstramminger og begrensning av statlig innblanding. De høyreautoritære på 1930-tallet åpnet opp for en mer aktiv krisepolitikk der staten skulle sette hjulene i gang igjen i økonomien. De høyreautoritære ønsket også mer autoritære løsninger i arbeidslivet og hadde en tydeligere inspirasjon fra Italia og Tyskland. Det høyreautoritære alternativet ble i stor grad avvist av den etablerte høyresiden og var en marginal politisk størrelse. Dette sto i kontrast til høyreaktivismen på 1920-tallet som var i maktposisjoner på høyresiden i politikken.

Opgaven konkluderer med at de fem kjennetegnene er beskrivende for organisasjonene og partiene som blir behandlet. Den konkluderer også med at høyreaktivismen først og fremst var antiparlamentarisk og ikke antidemokratisk. Samtidig hadde høyreaktivistene en autoritær tilbøyelighet som først og fremst kom til syne i hvordan de mente den «marxistiske trusselen» skulle håndteres. Konklusjonen ser også på hvorfor høyreaktivismen ikke lyktes med å dreie norsk politikk i en annen retning. Avvisningen fra Venstre og Høyre er viktig i å forklare dette. Den viktigste forklaringen er likevel svake partihierarkier og egenrådige stortingsgrupper i Frisinnede Venstre og Bondepartiet.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
	Presentasjon og problemstilling	1
	Bakgrunn	1
	Avgrensning	5
	Forskningsstatus og litteratur	6
	En definisjon av høyreaktivismen	10
	Kilder og metode	13
2	Vort Land	14
	Bakgrunn og persongalleri	14
	Stiftelsen og organiseringen	20
	Samarbeidet med Høyre	20
	«Nansenforsøket» og etterspillet	21
	Samarbeidet med Frisinnede Venstre	23
	Samarbeidet med Bondepartiet	25
	«Trandumaffæren»	25
	Bruddet med Bondepartiet og slutten på Vort Land	27
	En høyreaktivistisk finansieringsorganisasjon	29
3	Fedrelandslaget.....	32
	Bakgrunn	32
	Stiftelsen	33
	«Et vaagnende Fædrelandslag»	35
	«Tusen dagers valgkamp»	37
	Fedrelandslagets råd	38
	Forholdet til Høyre	39
	Valgseier, skuffelse og tilbakegang	42
	En hendig major?.....	43
	Mot en høyreradikal krisepolitikk	44
	Forhandlingene om en «nasjonal blokk» og resultatet	46
	En ny leder i Fedrelandslaget.....	47
	Slutten på Fedrelandslaget.....	48
	En høyreaktivistisk masseorganisasjon	50
4	Frisinnede Venstre	53
	Bakgrunn	53
	Stiftelsen og startvansker.....	54

	En frisinnnet statsminister	55
	Ved et veiskille	56
	En frisinnnet ideologi?.....	57
	Revitalisering.....	59
	Det tunge løsrivingsprosjektet	60
	Frisinnede Venstre i regjering	62
	Den samarbeidsvennlige stortingsgruppen.....	63
	Regjeringkrisen i 1926 og «Nansenforsøket»	64
	«Bruddet inden det frisindede venstre»	67
	En overivrig samarbeidspartner	70
	Rolf Thommessen på Stortinget	70
	«Ny borgerlig politikk» og nye samarbeidsmuligheter	71
	Slutten på Frisinnede	73
	Bindeleddet til høyreaktivismens røtter.....	74
5	Bondepartiet og Norges Bondelag	77
	Bakgrunn	77
	Bondepartiets trange fødsel	80
	Det politiske skillet i bondebevegelsen	82
	Den vanskelige kornsaken	83
	Antimarxistisk radikaliserings av bondelagsledelsen	84
	Samarbeidet med Vort Land.....	86
	Mellbyes regjeringmuligheter	88
	Samarbeidet med Fedrelandslaget	89
	En utvidet stortingsgruppe i opprør	90
	En fraværende «Bondefører»	92
	Bondepartiregjering og forsvarsminister Vidkun Quisling	94
	Politisk nyorientering	95
	Motvillige forhandlinger	96
	«Kriseforliket» og samarbeidet med Arbeiderpartiet	97
	Den politiske situasjonen i 1940.....	98
	Høyreaktivismen i bondebevegelsen	99
6	Konklusjon	102
	Hva var høyreaktivismen og hva skiller den fra 1930-tallets høyre-radikalisme?.....	102
	Hvor autoritær var høyreaktivismen?	105
	Hvorfor var høyreaktivismen mislykket?	107
	Sluttord	109
	Kilder og litteratur	111

1 Innledning

Presentasjon og problemstilling

Høyreaktivismebegrepet har ofte blitt brukt som et synonym til høyreradikalismen eller for å beskrive høyreradikalismen i mellomkrigstiden. Denne oppgaven vil forsøke å definere høyreaktivisme som en egen politisk strømning i norsk høyreradikalisme mellom 1923 og 1930. I norsk historieskriving har høyreradikalismen på 1920-tallet på mange måter kommet i skyggen 1930-tallets høyreradikalisme, med Quisling og NS som de mest yndede forskningsobjektene. Denne oppgaven ønsker derfor å bidra til å øke fokuset på 1920-tallets høyreradikalisme. Vort Land og Fedrelandslaget, Frisinnede Venstre, Bondepartiet og Norges Bondelag vil bli brukt som eksempler på partier og organisasjoner der den høyreaktivistiske strømmingen fikk utslag på 1920-tallet.

Oppgavens hovedproblemstilling er: *Hva var høyreaktivismen på 1920-tallet, og hva skiller den fra 1930-tallets høyreradikalisme?* Organisasjonene og partiene i denne oppgaven blir ofte fremstilt som trusler mot demokratiet og parlamentarismen. Selv om høyreaktivistene ofte uttalte seg i antiparlamentariske vendinger, er det ikke sikkert at de representerte en totalitær linje. Derfor vil oppgaven også stille spørsmålet: *Hvor autoritær var høyreaktivismen?* På tross av en viss nærhet til den etablerte borgerlige politikk fikk høyreaktivistene lite gjennomslag for sin politiske linje. Derfor vil det også være naturlig å også utforske spørsmålet: *Hvorfor var høyreaktivismen mislykket?*

Bakgrunn

Høyreaktivismen var en sammensmeltning av tanker med lange røtter i norsk historie og nye impulser fra sin samtid. En del av disse røttene finner man i Venstrebevegelsen. I «The anti-party ideology: Elitist liberalism in Norwegian social and political structure» fra 1966 drøfter samfunnsviter Ulf Torgersen røttene til deler av høyreaktivismen. Torgersen bruker dynamikken mellom elitisme og egalitarisme i undersøkelsen. Han mente at en egalitær utvikling nesten alltid var avhengig av en viss personlig elitisme i den tidligste fase og analyserer Venstrebevegelsen på slutten av 1800-tallet i lys av denne tesen. Venstrebevegelsen og partiet Venstre oppsto i stor grad som en reaksjon mot embetsmannsregimet. Det elitistiske og byråkratiske embetsmannsregimet skulle erstattes

med en mer moderne og egalitær samfunnsorden. Samtidig var elitistiske pretensjoner og sterkt personlig lederskap nødvendig for å sette en slik prosess i gang.

Den personlige elitismen i den tidlige Venstrebevegelsen blir ofte kalt høvdingkultusen. Den politiske høvdingen skulle i vekt av personlige egenskaper, tidligere utmerkelser og politisk engasjement få en sterk lederrolle. «Høvdingene» gikk i front for å velte det byråkratiske embetsmannsregimet, samtidig som de fylte maktvakuemet etter det etterlot seg. De sterke personlighetene skulle overta for det gamle profesjonelle byråkratiet, embetsmennene. Dette fikk utslag blant annet i ansettelsen av professorer på universitet der personlige egenskaper ble ansett som viktigere kvalifikasjoner enn formell utdanning. I kirken fikk også karismatiske lavkirkelige elementer større spillerom. Etter hvert som parlamentarismen fikk gjennomslag og landet gikk inn i en mer egalitær og demokratisk retning, ble også Venstrebevegelsen splittet. Høvdingetanken forsvant gradvis, og Venstre dreiet i en mer sosialliberal retning.¹

I boken *Nasjonale Strateger* knytter også Rune Slagstad høyreaktivismens røtter til den tidlige Venstrebevegelsen på slutten av 1800-tallet. Slagstad trekker frem historikeren Ernst Sars som en av de viktigste ideologene i overgangen fra embetsmannsregimet til Venstreregimet. Han mente at Sars sammensmeltet «folkelig-demokratiske» strømninger med høvdingetanken. Sars nasjonaldemokratiske idealisme var bygget på folkelig idealisme, med målsaken som et viktig middel.²

Et annet trekk ved deler av Venstrebevegelsen var det nasjonalistiske og harmonisk samfunnssynet. Nasjonalisme skulle binde sammen alle samfunnslag i et fellesskap. Det harmoniske samfunnssynet avviste også politikken som interessekamp. Politikerne skulle sette «landets beste» foran frierier til enkeltgrupper i samfunnet. Dette samfunnssynet og høvdingetanken skulle komme til å ligge latent i deler av borgerlige politikk på tross av at den generelle politiske utviklingen gikk i en annen retning.³

Høyreaktivismen hadde også røtter i de antiparlamentariske delene av Høyre på 1880- og 1890-tallet, særlig de ungtkonservative. I 1887 ble den første konservative ungdomsforeningen stiftet i Bergen. På 1890-tallet skulle det bli opprettet ungtkonservative foreninger i stor grad etter Den Konservative Studenterforenings initiativ. De Yngres Konservative Foreninger (YKF) ble regnet som Høyres ungdomsorganisasjon. Likevel hadde

¹ Torgersen, Ulf. «The anti-party ideology: Elitist liberalism in Norwegian social and political structure», Stensil, Oslo: Institutt for samfunnsforskning, avdeling for sosiologi, 1966, s. 6-16.

² Slagstad, Rune. *De nasjonale strateger*, Oslo: Pax, 2015, s. 150-155.

³ Figueiredo, Ivo de. *Fri mann: Johan Bernhard Hjort: En dannelsehistorie*, Oslo: Aschehoug, 2004, s. 33-37.

foreningene en svært uavhengig rolle både i forhold til Høyre og til hverandre ettersom de ikke var underlagt noen nasjonal ledelse. Ungdomsorganisasjonene hadde også en vid definisjon av ungdom som også innebar «ungsinne» aktivister. I Kristiania skulle disse aktivistiske kreftene få en brodd mot Høyre.⁴

I følge Alf Kaartvedt representerte Kristiania YKF «en militant, aktivistisk handlingsideologi. «Resolutthet», «mandig ferd», «fast opptreden», «klare politiske linjer» ovenfor radikalismen ble presentert som politiske dyder i motsetning til parlamentarisk opportuniste, kompromissholdning og juridisk formalisme».⁵ De var utpreget rojalistiske og ønsket en større personlig kongemakt. Rojalismen gikk hånd i hånd med sterk unionisme, som sto i motsetning til Høyres mer moderate og kompromissvennlige unionisme.

Den parlamentariske «kompromissvilje» og «handlingslammelse» var ifølge Kristiania YKF personifisert i Emil Stang. Han representerte også den «juridiske dominans» i partiet. Kristiania YKF var på sin side dominert av unge krefter i næringslivet og industrien. Motsetningsforholdet mellom Emil Stang og Kristiania YKF kulminerte under Høyres landsmøtet i 1892 da hovedstadens ungtkonservative forsøkte å felle Stang og partiformann Christian Schweigaard. Kristianias ungtkonservative forsøkte å appellere til de andre YKF-delegatene og de mest rojalistiske kreftene i partiet. Forsøket mislykkes og Emil Stang ble enstemmig valgt til formann. Konsekvensene av opprøret ble en tydeligere underordning av YKF i forhold til Høyre.⁶

Høyreaktivismen må også sees i lys av sin samtid, mellomkrigstiden. Den urolige mellomkrigstiden i Norge startet tilsynelatende rolig. Mellom 1918 og 1920 opplevde Norge en økonomisk etterkrigsboom som i opprettholdt stabiliteten i arbeidslivet og ga gunstige vilkår for arbeidstakere.⁷ Gunnar Knudsens andre regjering, som hadde sittet fra 1913 markerte stabilitet på det politiske feltet. Under overflaten begynte derimot den politiske stabiliteten å forvitte. Knudsen mistet stortingsflertallet i 1918.⁸ Samme år overtok den radikale Fagopposisjonen rundt Martin Tranmæl ledelsen i Arbeiderpartiet, og året etter Landsorganisasjonen. Dette førte til en radikaliseringsperiode i arbeiderbevegelsen og knyttet Arbeiderpartiet til Den kommunistiske internasjonale. Knudsen-regjeringens fall i 1920 skulle

⁴ Kaartvedt, Alf. *Høyres Historie 1. Drømmen om borgerlig samling 1884-1918*, Oslo: Cappelen, 1984, s. 117-119.

⁵ Ibid. s. 120-121.

⁶ Ibid. s. 119-122.

⁷ Bjørgum, Jorunn. «LO og NAF 1899-1940», *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 2/1985, s. 90-92.

⁸ Furre, Berge. *Norsk historie 1905-1990: Vårt hundreår*, Oslo: Samlaget, 1992, s. 61-62.

bli starten på en periode preget av polarisering, økonomiske kriser, hyppige arbeidskonflikter og parlamentarisk usikkerhet.⁹

De økonomiske konjunktorene snudde i løpet av 1920. Det ble tydelig at noe måtte gjøres med den høye inflasjon og statlige utenlandsgjelden som hadde bygget seg opp under første verdenskrig. Etterkrigsboomen hadde for mange arbeidstakere ført til reallønnsvekst som kompenserte for inflasjonen. Da konjunktorene snudde i 1920 ønsket borgerlige politikere og økonomer seg tilbake til 1914 og «førkrignormalen». Den økonomiske politikken i tiden som fulgte skulle føre kronen tilbake til førkrigstidens gullparitet og ble kalt paripolitikken. Paripolitikken skulle gjennomføres blant annet med offentlige innstramminger og renteøkning. Konsekvensene ble et gjeldstynget jordbruk, høy arbeidsledighet og et mer krevende samarbeidsklima i arbeidslivet.¹⁰

Både arbeidstaker- og arbeidsgiversiden fikk vanskeligere kår under paripolitikken. Ulovlige streiker og store lockouter var vanlig på 1920-tallet. Både Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon (AFL), dagens LO og Norges Arbeidsgiverforening (NAF) inntok mer uforsonlige linjer etter 1920. En av de største konfliktene på 1920-tallet var den såkalte «Jernstreiken» mellom 1923 og 1924. Denne ulovlige streiken rammet oppimot 60 000 arbeidere og gjorde sterkt inntrykk.¹¹ Inntrykkene fra Jernstreiken skulle blant annet bli instrumentalt for stiftelsen av Fedrelandslaget i 1924/25.¹² Arbeidskonfliktene fortsatte utover 1920-tallet med blant annet store lockouter i 1926 og 1927. I 1928 ble kronen ble gullfestet, og paripolitikken var offisielt over. Samme år kunne en antyde en gryende tilnærming mellom partene i arbeidslivet. De første tarifforhandlingene mellom AFL og NAF startet i 1928. Lignende forhandlinger ble gjentatt i 1929 og 1930.¹³

I 1921 ble Arbeiderpartiet splittet da den moderate fløyen i partiet meldte seg ut og stiftet Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti i protest mot radikaliseringsen av partiet. Arbeiderpartiet hadde meldt seg inn i Komintern i 1919, men brøt med Moskva allerede i 1923. Den Moskva-lojale fløyen brøt ut og stiftet Norges Kommunistiske Parti. Kommunistene tok med seg nesten halvparten av partiorganisasjonen i splittelsen og ble i begynnelsen av 1920-tallet ansett som en farlig rival. Selv etter bruddet med Komintern fortsatt Arbeiderpartiet som et selverklært revolusjonært parti. Konkurransen med NKP om de mest radikale velgerne skulle i flere tilfeller føre til at Arbeiderpartiet inntok et mer radikalt

⁹ Stugu, Ola Svein. *Norsk Historie Etter 1905: Vegen mot velstandslandet*, Oslo: Samlaget, 2012, s. 62, s. 80-81.

¹⁰ Lie, Einar. *Norsk økonomisk politikk etter 1905*, Oslo: Universitetsforlaget, 2012, s. 46-57.

¹¹ Bjørgum 1985, s. 93-95.

¹² Norland, Andreas. *Hårde tider: Fedrelandslaget i norsk politikk*, Oslo: Dreyer, 1973, s. 22-27.

¹³ Bjørgum 1985, s. 95-98.

standpunkt enn kommunistene. At den nye ungdomsorganisasjon i 1924 fikk navnet Venstre kommunistisk Ungdomsfylking gir heller ikke inntrykk av at Arbeiderpartiet beveget seg i en mer moderat retning.

Den radikalisererte arbeiderbevegelsen var den overhengende trusselen for de borgerlige partiene. Dersom Arbeiderpartiet eller kommunistene overtok makten i Norge, ville det i borgerlige øyne bety slutten på demokratiet, det private initiativ- og eiendomsrett, og hele det borgerlige samfunn. De borgerlige partiene forsøkte derfor å holde det voksende Arbeiderpartiet ute av regjeringkontorene for enhver pris. Likevel var de ikke enige nok seg imellom til å danne en samlingsregjering. Denne uenigheten førte til at det mellom 1920 og 1935 satt elleve regjeringer, ti av dem var borgerlige med en gjennomsnittlig levealder på ett og et halvt år.¹⁴ Trusselen fra arbeiderbevegelsen, statens utenlandsgjeld og frustrasjonen over det politiske systemets tilsynelatende svakheter skulle manifestere seg i høyreaktivismen.

Avgrensning

Denne studien er avgrenset til perioden fra 1923 til 1930. Likevel vil perioden mellom 1930 til 1940 også bli behandlet i en mer begrenset grad. Dette gjøres for å distansere høyreaktivismen fra 1930-tallets høyre-radikalisme. Sluttpunktet ved 1930 er omtrentlig ettersom utviklingen bort fra høyreaktivismen skjedde gradvis. Likevel er det enkelthendelser som taler for dette årstallet som et vendepunkt. I tillegg vil også tiden før 1923 bli belyst for å gi et historisk bakteppe for organisasjonene og partiene.

Høyreaktivismen var en mangfoldig politisk strømning som inkluderte organisasjoner, aviser og partier som Norges Samfundsværn, Vor Verden og delvis Den Nasjonale Legion.¹⁵ Denne studien er derimot avgrenset til Vort Land, Fedrelandslaget, Frisinnede Venstre, Bondepartiet og Norges Bondelag. Disse organisasjonene og partiene er valgt på grunnlag av at de på mange måter var de mest omfattende, innflytelsesrike og tydeligste eksemplene på arenaer der høyreaktivismen fikk utspring. I tillegg kan det også sies at de er et slags «representativt utvalg» for høyreaktivismens forskjellige «arbeidsmetoder». Vort Land var en pressgruppe av næringslivstopper som forsøkte å påvirke politikken gjennom penger. Fedrelandslaget var masseorganisasjonen som arbeidet gjennom propaganda og «folkelig

¹⁴ Furre 1992, s. 104-120.

¹⁵ Den Nasjonale Legion (DNL) var et kortvarig og marginalt fenomen i norsk politikk og legionens politiske forankring var uklar. DNL startet som en selverklært fascistisk kamporganisasjon, men dreide i en mer høyreaktivistisk retning frem mot valget i 1927. DNLs leder Karl Meyer var blant annet i forhandlinger med bondelagsledelsen, Frisinnede og Høyre uten at det førte til noen resultat. Partiet ble ytterligere radikaliserert før det døde kort tid etter det mislykkede stortingsvalget i 1927 (der de fikk 1210 stemmer). Emberland, Terje. *Da fascismen kom til Norge. Den Nasjonale Legions vekst og fall, 1927-1928*, Oslo: Dreyer, 2015, s. 95-174.

engasjement». Frisinnede Venstre var det tradisjonelle partiet som ble radikalisert av endrede samfunnsforhold og står som et bindeledd til høyreaktivismens røtter. Bondepartiet var det nye fremadstormende partiet som blir presset av sin moderorganisasjon Norges Bondelag i en mer høyreaktivistisk retning. Bondelagets ledelse representerte også form for agrar høyreaktivisme.

Forskningsstatus og litteratur

I norsk historieskriving har høyreaktivismebegrepet ofte blitt brukt som et synonym for høyreradikalisme.¹⁶ Likevel har begrepet først og fremst blitt tidsavgrenset til mellomkrigstidens høyreradikalisme. Den vanligste definisjonen av høyreaktivismen på 1920-tallet finner man i *Høyres Historie 2. Borgerlig oppdemningspolitikk 1918-1940* fra 1984 av Rolf Danielsen. Denne definisjonen vil også bli mest vektlagt i denne studien, men i modifisert form. Danielsen definerte høyreaktivismen som en samlingsbetegnelse for en rekke organisasjoner i mellomkrigstiden som representerte «det borgerlige saneringskrav drevet ut i sin ytterste konsekvens».¹⁷ Høyreaktivismen var mangfoldig, men delte alle en felles «forestilling om at de ordinære parlamentariske mekanismer for rekrutering av regjeringsmakt for kortere eller lengre tid måtte settes ut av kraft» for å kunne gjennomføre den nødvendige saneringen.¹⁸ I praksis innebar dette alt fra ønsker om «ledende regjeringer» til uttalte statskupp. Aktivismens tyngdepunkt var på 1920-tallet, men den fortsatte ut på 1930-tallet som en mer marginal størrelse i norsk politikk. I denne sammenheng representerte dannelsen av Nasjonal Samling i 1933 ifølge Danielsen høyreaktivismens «fallitt».¹⁹

Den unge Hans Fredrik Dahl brukte i sin artikkel «Quislings statskupp 9. april i et forfatningshistorisk perspektiv» i *Historisk tidsskrift* fra 1976 høyreaktivismebegrepet på en annen måte enn Danielsen. I artikkelen ser Dahl på Vidkun Quislings statskupp 9. april 1940 som et forsøk på å realisere et politisk prosjekt med lange tradisjoner i norsk historie. Dette prosjektet kom nærmest aktualisering med Christian Michelsens samlingsregjering i 1905. I denne sammenhengen beskriver Hans Fredrik Dahl en høyreaktivistisk generasjon som videreførte arven til samlingsgenerasjonen, fra Olaf Thommesen til Rolf Thommesen, fra Johan Hjort til Johan Bernhard Hjort, fra Michelsen til Nansen til Quisling. Trusselen fra

¹⁶ Se for eksempel: Sejersted, Francis. *Høyres historie 3. Opposisjon og posisjon: 1945-1981*, Oslo: Cappelen, 1984, s. 51-52. Der Francis Sejersted bruker begrepet om finansieringsgruppen Libertas.

¹⁷ Danielsen, Rolf. *Høyres Historie 2. Borgerlig oppdemningspolitikk 1918-1940*, Oslo: Cappelen, 1984, s. 172.

¹⁸ Ibid. s. 172.

¹⁹ Ibid. s. 171-173, s. 202-207.

aktivismen var ifølge Dahl størst på 1930-tallet. Quislings statskupp 9. april 1940 ble ifølge Hans Fredrik Dahl derfor høyreaktivismens kulminasjon.²⁰ Det er dristig å trekke en så direkte linje mellom Christian Michelsen og Vidkun Quisling. Dahl ser også ut til å ha moderert dette synet i ettertid.²¹ Som denne studien vil demonstrere gikk det ikke noen direkte linje mellom aktivismen og Nasjonal Samlings mer fascistisk-inspirerte ideologi, på tross av at flere av aktivismens tidligere tilhengere gikk inn i NS. Man kan heller snakke om en mer indirekte linje ved at høyreaktivistenes antiparlamentariske retorikk la til rette for en mer autoritær bevegelse.

Ivo de Figueiredo tar i *Fri mann: Johan Bernhard Hjort: En dannelsehistorie* fra 2004 til orde for at 1920-tallets høyreaktivismen var en «overgangsfase» fra det han kaller «demokratisk elitisme» og «aristokratiske elitisme» til 1930-tallets «høyreaktivistiske kollektivismen». Den «demokratiske elitisme» betegner som oftest embetsmannsstatens politiske styring. En «opplyst elite», embetsmennene, moderniserte Norge og sikret liberale verdier som privat eiendomsrett, økonomisk frihet, ytringsfrihet, kulturell toleranse og rettssikkerhet: «Betegnelsen gjenspeiler et dobbelt fundament i det liberale rettsstatsideal og et relativt vidtgående demokratisk samfunnssyn, forent gjennom et harmonisk samfunnssyn og en paternalistisk tro på elitens evne til å forvalte allmennhetens vilje».²²

Den «aristokratiske elitisme» var en strømning inspirert av Bernhard Dunker. Dunker mente at demokratiseringen som embetsmannsstaten utførte på 1870-tallet, kunne utvikle seg til å bli et «Massens despoti» som kunne komme til å true «Aandens aristokrati». Arvtakerne av denne tankegangen godtok motvillig parlamentarismen, men ikke at politikken var blitt en interessekamp, og de holdt på et harmonisk samfunnssyn. Figueiredo mener at «den aristokratiske elitismen» var representert i «samlingsbevegelsen» rundt Michelsen og «Lysakerkretsen». Johan Bernhard Hjort, som på 1920-tallet var medlem i Fedrelandslaget og Høyre, ble en sentral skikkelse i Nasjonal Samling fram til 1937. Han var ifølge Figueiredo personifiseringen av høyreaktivismen og overgangen fra aristokratisk elitisme til fascismen.²³

Figueiredos fremstilling er interessant ettersom den forsøker å vise hvordan to tilsynelatende motstridende strømninger, den demokratiske elitisme og den aristokratiske elitisme, smeltet sammen i 1920-tallets høyreaktivismen. Likevel kan man stille spørsmål ved

²⁰ Dahl, Hans Fredrik. «Quislings statskupp 9. april i et forfatningshistorisk perspektiv», *Historisk Tidsskrift*, 55/1976, s. 267-287.

²¹ Dahl, Hans Fredrik. *Fra Pax til Paven: Minner om meninger*, Oslo: Aschehoug, 2012, s. 78-98, s. 190-211.

²² Figueiredo 2004, s. 100.

²³ Ibid. s. 99-106, s. 111-114.

om Johan Bernhard Hjort «personifiserte» høyreaktivismen, ettersom Figueiredo selv skriver at Hjorts engasjement i Fedrelandslaget var begrenset.²⁴ I tillegg er det problematisk å trekke en direkte linje mellom Fedrelandslaget og Nasjonal Samling, ettersom de på mange måter var konkurrerende organisasjoner. De som meldte overgang til Nasjonal Samling etter 1933, representerte også i stor grad ytre høyre fløy i Fedrelandslaget.

Berge Furre definerte i *Norsk historie 1905-1940: vårt hundreår* fra 1992 høyreaktivismen som en antikommunistisk og økonomisk ortodoks bevegelse som «vende seg mot partisystemet og parlamentarismen».²⁵ Hans beskrivelse av høyreaktivismen bygger i stor grad på Dahl og Danielsen. Samtidig maler han høyreaktivistene «brunere» enn Danielsen ved å overvurdere aktivismens autoritære side.²⁶ Furre bruker høyreaktivismebegrepet nærmest som et synonym til fascismen, noe som kan bidra til å gjøre begrepet overflødig. Denne oppgaven vil ta utgangspunkt i at høyreaktivismen ikke var en form for fascisme, men en mer vag, uklar og bredere strømning.

Finn Olstad forsøker også å definere høyreaktivismen i *Frihetens århundre: norsk historie gjennom de siste hundre år* fra 2010. I følge Olstad var det kun to punkter som forente de mangfoldige høyreaktivistiske gruppene: økonomisk innstramming og kampen mot bolsjevismen.²⁷ Olstad viser også til Figueiredos påstand om at Johan Bernhard Hjort personifiserte høyreaktivismen: «Menn som Hjort så seg over skulderen, tilbake til et samfunn der embetsmenneskenes og det høyere borgerskapets makt ikke var begrenset av massedemokratiet. Samtidig holdt de fast ved idealer som eiendomsretten, personlig frihet, rettssikkerhet og ytringsfrihet».²⁸ Han kritiserer også Danielsens definisjon for å være for knyttet til konvensjonelle tiår. Olstad mener at trusselen fra høyreaktivismen var størst i årene 1927-1933/34.²⁹

Et viktig mål for denne studien er å konkretisere 1920-tallets høyreautoritære radikalisme i Norge. Det vil derfor også være nyttig å gi en definisjon av 1930-tallets høyreautoritære radikalisme. I denne sammenheng vil det bli lagt vekt på Øystein Sørensens studie av de høyreautoritære bevegelsene på 1930-tallet. Sørensen definerer den høyreautoritære strømmingen gjennom tre kjennetegn: «en sterk avvisning av klassekamp og marxisme», «en like sterk avvisning av liberalismen, dens ekstreme individualisme og rettighetstenkning, og [...] den klassiske

²⁴ Ibid. s. 97-98.

²⁵ Furre 1992, s. 120.

²⁶ Ibid. s. 120-122.

²⁷ Olstad, Finn. *Frihetens Århundre: Norsk historie gjennom de siste hundre år*, Oslo: Pax, 2010, s. 75-82.

²⁸ Ibid. s. 76.

²⁹ Ibid. s. 82.

økonomiske skolen» og «en skepsis til, eventuelt en blank avvisning av, det parlamentariske politiske demokratiet».³⁰ De høyreautoritære aktørene ønsket statlige løsninger på økonomiske og sosiale problemer og en handlekraftig statsmakt for å kunne gjennomføre tiltakene. I *Solkors og solidaritet* bruker Sørensen Fedrelandslaget og Nasjonal Samling som eksempler på høyreautoritære aktører.³¹ Han kaller også de høyreautoritære aktørene på 1930-tallet som «politiske outsiders».³²

Et av de viktigste skillene mellom de forskjellige forskningsbidragene om høyreaktivismen går først og fremst på hvorvidt tyngdepunkt ligger på 1920-tallet eller 1930-tallet. Denne studien vil forsøke å gi en definisjon av høyreaktivismen som en høyreradikal strømning mellom 1923 og 1930. Som tidligere nevnt vil Vort Land, Fedrelandslaget, Frisinnede Venstre, Bondepartiet og Norges Bondelag bli brukt som eksempler på høyreaktivismen.

I denne sammenhengen har en del doktorgradsavhandlinger om disse organisasjonene og partiene vært nyttige. Dette gjelder særlig May Brith Ohman Nielsens *Jord og Ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystemet. Bondepartiet 1915-1940* fra 1997. H.C Adrians magistergradsavhandling i statsvitenskap *Fedrelandslaget i norsk politikk 1925-1931* fra 1962 blir også utnyttet for å supplere Andreas Norlands mer journalistiske bok *Hårde tider: Fedrelandslaget i norsk politikk*. Henrik P. Thommessens doktorgradsavhandling *Fra triumf til tragedie: avisbedriften Tidens Tegn 1910-1941* fra 2009 blir brukt i mer begrenset grad ettersom den først og fremst fokuserer på avisen Tidens Tegn.

En del hovedfags- og masteroppgaver blir også benyttet i denne studien. Av hovedfagsoppgaver finner man *Bondepartiet og regjeringsspørsmålet 1921-1931* av Jon Skåre fra 1973, *Tidens Tegn og Rolf Thommessen 1927-1930: En studie i ideologisk og politisk høyreradikalisme* av Hans S. Dahle fra 1974, *Krise, Vekst og Visjon: Hovedlinjer i Fedrelandslagets økonomiske politikk 1925-1935* av Alf Thorsen fra 1980 og *Det Frisinnede Venstre 1909-1927* av Svein Carstens fra 1987. Masteroppgavene *Rolf Thommessen og Frisinnede Folkeparti 1932-1936. Nasjonale Samlingsbestrebelse* av Tormod Karlsrud Larsen fra 2012 og *Fedrelandslaget i norsk politikk 1930-1940: En historisk taper?* av Daniel Sjulseth fra 2009 blir også brukt.

³⁰ Sørensen, Øystein. *Solkors og solidaritet: Høyreautoritær samfunnstenkning i Norge ca. 1930-1945*, Oslo: Cappelen, 1991, s. 11.

³¹ Ibid. s. 11-17.

³² Ibid. s. 12.

En definisjon av høyreaktivismen

Denne oppgaven forsøker å gi en egen definisjon av høyreaktivismen som i hovedsak bygger på Rolf Danielsens. I denne sammenhengen vil oppgaven ta utgangspunkt i at høyreaktivismen hadde fem kjennetegn. 1. at høyreaktivismen var antimarxistisk og nasjonalistisk, 2. at den sto for økonomisk innstramning og begrensning av statens rolle i økonomien, 3. at den ønsket å dempe klassemotsetninger, 4. at den var antiparlamentarisk og hadde autoritære tilbøyeligheter og 5. at den hadde en viss nærhet til den etablerte borgerlige politikken. Høyreaktivismen var mangfoldige og kjennetegnene er derfor i stor grad generaliserende og har varierende relevans for den enkelte aktivistiske gruppering.

Det første høyreaktivistiske kjennetegnet var antimarxisme og nasjonalisme. Antimarxismen utgjorde mye av grunnlaget i høyreaktivismen og bygget på et dualistisk verdenssyn. På den ene siden fant man de de destruktive sosialistiske krefter representert først og fremst ved Arbeiderpartiet, Kommunistpartiet og arbeiderbevegelsen. På den andre fant man de konstruktive «nasjonalsinnede» krefter, de øvrige borgerlige. Ut fra høyreaktivistenes harmoniske samfunnssyn skulle nasjonalismen være resepten mot klassekamp og marxisme. Høyreaktivistene mente at man måtte vekke fedrelandsfølelsen hos det «arbeidende folk» for å knekke den marxistiske trusselen.

På 1920-tallet var det en utbredt antimarxisme også i de etablerte borgerlige partiene. Høyreaktivistene mente dette i stor grad bare var «snakk» og at det trengtes en hardere linje. Venstres sosialliberale linje og samarbeidet med Arbeiderdemokratene gav partiet et stempel som «halv-sosialistisk» i høyreaktivistiske kretser og bidro til et anstrengt forhold mellom partiet og aktivistene.

Det andre kjennetegnet var kravene om økonomisk innstramning og ønsket om å begrense statens rolle i økonomien. Dette kjennetegnet bidrar til en viss grad også til å skille 1920-tallets høyreaktivismen fra 1930-tallets høyre-radikalisme. Høyreaktivismen må sees i lys av paripolitikken på 1920-tallet. Høyreaktivistene var entusiastiske tilhengere av paripolitikken og tok ofte til orde for større innstramminger enn de borgerlige partiene. Det økonomiske overskuddet fra innstramningene skulle brukes til å betale ned statens utenlandsgjeld og på sikt legge til rette for skatteutt. Ønsket om å nedbetale utenlandsgjelden må sees blant annet i lys av et nasjonalistisk ønske om «økonomisk uavhengighet» fra utlandet. Sammen med kravene om større innstramminger på statsbudsjettet kom også det generelle ønsket om å innskrenke statens rolle i økonomien. Staten og byråkratiet sto etter høyreaktivistenes syn i veien for «de store personlighetene».

Ønskene om større kutt i statsbudsjettet i en av norgeshistoriens største innstrammingsperioder kan virke snodig, men må sees i lys av antimarxismen. I høyreaktivistiske øyne ville en for svak innstrammingspolitikk føre til statsfinansielt forfall som igjen la grobunnen for en marxistisk revolusjon i Norge.³³ En midlertidig pause i innstrammingspolitikken eller en stabilisering av kronen før valutaen hadde nådd førkrigsparitet innebar derfor en eksistensiell krise for mange høyreaktivistene. Høyreaktivistenes forsøk på å danne en «upolitisk» Nansenregjering i 1926 kom i kjølvannet av en stagnering i paripolitikken, med andre ord en eksistensiell krise.³⁴

Det tredje høyreaktivistiske kjennetegnet var ønsket om å dempe klassemotsetninger. Dette er også et kjennetegn for 1930-tallets høyre-radikalisme. De høyre-radikale på 1930-tallet gikk derimot i en mer korporativ retning, der mye av ansvaret falt på staten. Høyreaktivistene på 1920-tallet hadde en mer vag og paternalistisk sosial profil. I motsetning til Venstres sosiale program som skulle dempe klassemotsetninger gjennom ett grunnleggende sosialt sikkerhetsnett, la høyreaktivistene ansvaret over på arbeidsgiverne. Høyreaktivistenes ønske om å dempe klassemotsetningene var betinget av deres krav om økonomisk innstramning og skatteutt. Bedriftseierne skulle lede etter eksempel.

Det viktigste norske eksemplet var Johan Throne Holst, direktør i mønsterbedriften Freia. Throne Holst, som var medlem i Vort Land, Frisinnede Venstre og Fedrelandslaget på 1920-tallet var også den viktigste sosialpolitiske arkitekten blant høyreaktivistene. Han mente at bedriftseierne hadde et ansvar for å legge til rette for gode arbeidsforhold og boforhold for sine ansatte. I forlengelse av dette burde arbeiderne også få del i utbytte. Gode boforhold og deleierskap i bedriften skulle gi arbeiderne et sterkere forhold til eiendomsretten og «borgerliggjøre» dem. Dette skulle forhindre sosialismens utbredelse i Norge.³⁵

Joakim Lehmkuhl som var leder i Fedrelandslaget, ønsket også å dempe klassemotsetninger. Hans fokus lå på arbeidsledigheten. Lehmkuhl mente at arbeidskraften var en ressurs som bedre burde utnyttes og brukte multiplikatoreffekten for å forklare at en slik utnyttelse ville føre til en «produksjonsmobilisering». Dessuten mente Lehmkuhl at en høy arbeidsledighet ville legge til rette for en kommunistisk revolusjon. Lehmkuhls fremhevet

³³ Danielsen 1984, s. 174-175.

³⁴ Ibid. s. 146-147; Ohman Nielsen, May-Brith. *Jord og Ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystem Bondepartiet 1915-1940*, Avhandling for dr.philos.-graden, Bergen: Universitet i Bergen, 1997, s. 345-347.

³⁵ Se Kapittel 2 – Vort Land for mer om Throne Holsts sosiale program.

også nødvendigheten av sosial mobilitet og samhold mellom bedriftseieren og arbeidstakere i bedriftsklubber.³⁶

Det fjerde kjennetegn ved høyreaktivismen er at den var antiparlamentarisk og hadde en autoritær tilbøyelighet. Politikerforakten sto sterkt i denne perioden, og hovedfiendene var representantene på Stortinget. De borgerlige partipolitikerne på Stortinget representerte for høyreaktivistene «særinteresser» og deres uttalte ønsker om økonomisk «oprydning» og «gjenreisning» ble bare med «snak».³⁷

Høyreaktivistenes løsninger på disse problemene fant man i to dimensjoner. En dimensjon var den tilsynelatende umiddelbare, midlertidige og pragmatiske løsningen: en borgerlig samlingsregjering. Borgerlig samling, eller en samling av de «nasjonalsinnede krefter» ville på kort sikt løse problemet med mindretallsparlamentarismen, men ikke problemene med parlamentarismen i seg selv. Ønsket om en borgerlig samlingsregjering fantes også i varierende grad i de borgerlige partiene. Det ble derfor gjort gjentatte forsøk på å danne en borgerlig samlingsregjering uten hell.

Andre, mer permanente løsninger finner man i et ønske om å dreie det politiske systemet i en mindre partipolitisk og mer personbasert retning. Grunntanken var at de «store personlighetene» skulle få større spillerom i politikken. Den største personligheten var Fridtjof Nansen, som i høyreaktivistiske øyne var den store «høvdingen». Tanken om en politisk høvding var en arv fra Venstrebevegelsen. Høvdingen skulle styre en «sterk regjering» med makt til å knuse marxismen og gjenreise landets finanser. Regjeringen skulle styrkes på bekostning av Stortinget. Disse tankene kulminerte i 1926 da det fra høyreaktivistisk hold ble forsøkt å danne en sterk «upolitisk» regjering «over partiene» med Nansen som statsminister.³⁸

Det femte høyreaktivistiske kjennetegnet var en nærhet til den etablerte høyresiden. Dette kjennetegnet er også sentralt i å skille mellom 1920-tallet og 1930-tallets høyreradikalisme. På tross av sin motvilje mot de «veike» partipolikerne gikk høyreaktivistenes strategi først og fremst gjennom etablerte borgerlige politikere. Høyreaktivistene stilte seg ikke «på siden» eller etablerte seg som egne alternativer, men fremhevet sin identitet som borgerlige for å kunne bygge bro inn til Stortinget, Regjeringen og makten. Likevel ble høyreaktivistene møtt med skepsis fra sentralt hold i både Venstres og Høyre. På tross av dette overtok Vort Land i praksis som finanskomité for Høyre, noe som

³⁶ Se Kapittel 3 – Fedrelandslaget for mer om Lehmkuhls sosiale program.

³⁷ Tidens Tegn 14.6.1927.

³⁸ Se Kapittel 4 - Frisinnede Venstre for mer om «Nansenforsøket».

tyder på at avstanden ikke alltid var like lang. På 1930-tallet mistet de høyre-radikale troen på borgerlige politikere og lanserte i større grad egne politiske alternativer. Samtidig mistet de fotfestet i den etablerte politikken og opplevde tilbakegang og marginalisering.

Kilder og metode

Denne studien er først og fremst litteraturbasert. Det er blant annet begrunnet i tidsbegrensning. I noen tilfeller er også en del av førstehåndskildene i stor grad gjengitt som vedlegg eller i noteapparatet som i H.C Adrians magistergradsavhandling om Fedrelandslaget. Når det kommer til Fedrelandslaget, Vort Land og Frisinnede Venstre er også kildegrunlaget begrenset. Av litteratur er det brukt bøker, artikler, doktor og hoved/masteroppgaver. Bruken av hoved/masteroppgaver kan være problematisk ettersom de ikke er skrevet av «fagfolk». Derfor er de brukt med omhu og ofte supplert med førstehåndskilder. Det samme gjelder Andreas Norlands bok om Fedrelandslaget, som er skrevet fra et journalistisk utgangspunkt, etter oppfordring fra Joakim Lehmkuhl.³⁹

Der førstehåndskilder er brukt, er det i stor grad for å fylle ut der litteraturen ikke «strekker til». På grunn av begrenset arkivmateriale i mange tilfeller er det først og fremst aviser som blir brukt i studien. De viktigste avisene for studien har vært Tidens Tegn, Nationen, Aftenposten, ABC og Norges Fremtid. Tidens Tegn, Nationen, Aftenposten er lest sporadisk, mens Norges Fremtid er lest noen lunde systematisk fra 1924 til 1930.

Metodisk er studien tematisk og kronologisk ordnet. Hver gruppering blir behandlet hver for seg i en kronologisk fremstilling, med en analyse av den høyreaktivistiske strømmingen i grupperingene til slutt. Studien er i stor grad personbasert og konsentrerer seg om mindre grupperinger av innflytelsesrike høyreaktivistiske organisasjoner og partier. Dette er gjort for å kunne fremstille høyreaktivismen tydeligere gjennom dens «ideologer». Den personbaserte vinklingen kan også til en viss grad bidra til å vise det sosiale opphavet til høyreaktivismen. I tillegg er det en kjensgjerning at politikk i et lite land som Norge i hvertfall på 1920-tallet i stor grad var basert på mindre «klikker» med sammenfallende interesser.

³⁹ Nasjonalbibliotekets Radioarkiv. «Ukens portrett: Andreas Norland». NRK. 1988.

2 Vort Land

I 1923 ble den hemmelige finansieringsorganisasjonen Vort Land stiftet. Vort Land var organisert rundt en gruppe av tolv «fremstående» menn hovedsakelig fra næringslivet. Gruppen hadde politiske ambisjoner som gikk i høyreaktivistisk retning. Deres strategi gikk utenfor det ordinære parlamentariske systemet, politisk innflytelsen skulle gå gjennom penger. Denne strategien førte til at de i en periode var den viktigste inntektskilden til Høyre, Frisinnede Venstre og Bondepartiet. Likevel skulle finansieringsgruppens levetid bli kort og deres innflytelse begrenset. Dette kapittelet tar for seg historien til Vort Land og deres forhold til de borgerlige partiene.

Bakgrunn og persongalleri

Lederen i Vort Land, Ole Johannes Storm ble født den 8. oktober 1858 i Slidre i Valdres.⁴⁰ Han fullførte sin utdanning som sjøoffiser i 1879 og reiste tre år senere til Buenos Aires. Der jobbet han som ingeniørassist ved jernbaneutbygginger, hydrograf og som lærer ved sjøkrigsskolen i Buenos Aires. Storm valgte deretter å engasjere seg i flere forretningsvirksomheter i Latin-Amerika, blant annet som medstifter i banken Banco del Paraguay. Ved siden av sin karriere i næringslivet deltok Storm i flere kartleggingsekspedisjoner til blant annet Amazonas og Pilcomayofloden.⁴¹ I etterkant utgav han bøker på spansk om sine ekspedisjoner under navnet Olaf J. Storm. Storm fikk «Chacomedaljen» for sin deltagelse i felttog mot den argentinske urbefolkning på 1880-tallet.⁴²

Rundt århundreskiftet flyttet Storm tilbake til Norge. Han slo seg ned på Holmenkollen i sin «Villa Pilcomayo» og ble i september 1900 utnevnt til generalkonsul til Uruguay.⁴³ Kort tid etter at han kom tilbake til Norge gikk han inn som medeier sammen med Ole Olsen Bull i Storm, Bull og Co. Selskapet skulle etter hvert bli en ledende aktør i den

⁴⁰ Steenstrup, Bjørn. *Hvem er hvem*, Oslo: Aschehoug, 1930, s. 400.

⁴¹ Bratli, Kjell Arne og Øivind Schau. *Sjøoffiser og samfunnsbygger: Vernepliktige Sjøoffiserers Forening 100-års jubileumbok 1895-1995*, Hundvåg: Norsk Tidsskrift for Sjøvesen, 1995, s. 17.

⁴² Steenstrup 1930, s. 400; Storm, Olaf J. *El Río Pilcomayo y el Chaco Boreal: viajes y exploraciones*, Buenos Aires: Compañía Sud Americana de Billetes de Banco, 1892, a.s.

⁴³ Dpt. tid. 1900. s. 640; Folketelling 1910, Aker herred.

<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036372008259> (15.3.2018).

norske jern- og stålindustrien. I 1914 ble selskapet delt i en innenlands- og en utenlandsavdeling. Ole Johannes Storm tok over utenlandsavdelingen. På siden av Storm, Bull og Co var generalkonsulen også styremedlem i Handelsbanken og investerte i flere eiendommer i Kristianiaområdet.⁴⁴

Storms politiske engasjement startet ikke med opprettelsen av Vort Land i 1923. Han hadde tidlig engasjert seg i utenrikspolitiske spørsmål som en skarp kritiker av utenriksdepartementet. Generalkonsulen hadde markert seg som en forkjemper for utenrikspolitisk reform. I følge Storm burde postene i utenrikstjenesten i større grad besittes av «verdensvante» næringslivstopper. Dette ville bidra til å øke kompetansen i handelsrelaterte utenriksspørsmål. Storm sendte et utarbeidet reformforslaget til Utenriksdepartementet i 1918, som ble offentliggjort i bokform i 1920.⁴⁵

Partipolitisk engasjerte Storm seg opprinnelig i Venstre. Han følte seg likevel gradvis mer utilpass i partiet utover på 1910- og 1920-tallet. Storm var kritisk til den radikale retning han mente Gunnar Knudsen drev Venstre i. Dette manifesterte seg blant annet i Venstres samarbeid med Arbeiderdemokratene. Det var Venstres «leflerier med de brede lag» som var grunnen til at kommunismen hadde «faat større utbredelse her end noget andet steds, Rusland undtaget».⁴⁶

Det som engasjerte generalkonsulen mest var likevel Venstres støtte til brennevinsforbudet. Utover på 1920-tallet skulle Storm bli en av de viktigste kritikerne av forbudspolitikken. Dette førte til at da partiet i 1921 dannet regjering på grunnlag av brennevinsforbudet med Otto Blehr som statsminister, meldte Ole Johannes Storm seg ut av Venstre.⁴⁷ En annen viktig faktor for utmeldelsen var konflikten mellom han og Dagbladet-redaktør Einar Skavland.

I 1909 overtok Ole Johannes Storm to aksjer i Venstreavisen Dagbladet fra den daværende hovedaksjonæren Johannes C. Bull. Fra 1912 overtok Storm som formann i avisens styre. Da Dagbladet tre år senere opplevde en økonomisk krise, så det ut til at man ble nødt til å selge avisen til selskapet A/S Avholds-Dagbladet. Storms avsky mot forbudet og avholdsbevegelsen «reddet» Dagbladet fra denne skjebnen da generalkonsulen bestemte seg for å skyte inn de nødvendige midlene. Samtidig krevde Storm mer aktiv påvirkning på

⁴⁴ Hoemsnes, Ole N. *Fra Isenkram til Norsk Stål: Stålbransjen gjennom 175 år*, Oslo: Norsk Stål, 1998, s. 57-63.

⁴⁵ Storm, O.J. *Utenriksreformen og funksjonærstyret i utenriksdepartementet*, Kristiania: Fabritius, 1920, s. 1-79.

⁴⁶ Asker og Bærums Budstikke 3.9.1924.

⁴⁷ Aftenposten 24.9.1921.

avisens redaksjonelle innhold. Her kan man kanskje se noe av kimene til den typen politisk virksomhet han skulle omfavne i Vort Land, innflytelse gjennom penger.

Kravene fra den nye styreformannen til den radikale avisredaksjonen skulle vise seg å bli problematiske. Samme år som Storm hadde «reddet» avisen fra avholdsbevegelsen overtok Einar Skavland som ny redaktør. Skavland sto tydelig til venstre for Ole Johannes Storm noe som skulle føre til en langvarig konflikt. Konflikten eskalerte til at Storm i 1920 stilte et ultimatum: Enten skiftet avisen politisk retning, eller så krevde han pengene sine tilbake. Det endte med at Ole Johannes Storm fikk pengene sine og gikk.⁴⁸ Skavland utalte i ettertid at Dagbladet ikke hadde fortsatt som Venstreavis dersom Storm ikke hadde fått tilbake pengene sine i 1920.⁴⁹ Storms brudd med Venstre og Dagbladet kan sees på som en del av bakgrunnen til stiftelsen av Vort Land. Det hadde sannsynligvis også stor betydning for at Vort Land ikke samarbeidet med Venstre. Partiet ble sett på som en «tapt sak».

Den store «stjernen» i Vort Land var Johan Throne Holst, en av mellomkrigstidens største industrientreprenører i Norge. Han ble født den 7. februar 1868 i Trondheim og utdannet seg i Hamburg i 1887. I 1892 flyttet han tilbake til Norge og begynte å arbeide som handelsagent. Samme år kjøpte han opp nyoppstartede Freia Sjokoladefabrikk. Bedriften hadde da kun sju ansatte i et falleferdig lokale på Rodeløkka i hovedstaden. Under Throne Holsts ledelse skulle Freia bli den største sjokoladefabrikken i Norden.⁵⁰

I 1914 ble Freia kåret til Norges fremste mønsterbedrift. Freia var ikke bare teknologisk nyskapende men også banebrytende når det kom til sosiale spørsmål og arbeidsmiljø. Bedriften var landets første til å ansette bedriftslege, tilby egen hageby og park for de ansatte, innføre 48 timers uke og regelmessige helsekontroller.⁵¹ Det kan virke som et paradoks at Johan Throne Holst som var banebrytende på arbeidsmiljø og gikk fagforeningskrav som 48 timers uker i møte, samtidig var aktiv på den høyreaktivistisk fløy som kjempet imot den organiserte arbeiderbevegelsen. Noe av forklaringen på denne tilsynelatende motsetningen kan man finne i Throne Holsts bokutgivelser der han skisserer sitt «industrielle program».

⁴⁸ Mjeldheim, Leiv. «Dagbladet og Venstre: Frå Sverdrup til Mowinkel» i Dahl, Hans Fredrik, Gudleiv Forr, Leiv Mjeldheim og Arve Solstad (red). *Utskjelt og utsolgt: Dagbladet gjennom 125 år*, Oslo: Aschehoug, 1993, s. 70-73; Høyer, Svennik. «Kriser, kupp og kamp: Dagbladets eiere og marked» i *Ibid.* s. 25-26.

⁴⁹ *Ibid.* s. 26.

⁵⁰ Rudeng, Erik. *Sjokoladekongen: Johan Throne Holst: en biografi*, Oslo: Universitetsforlaget, 1989, s. 9-50, s. 67-74.

⁵¹ *Ibid.* s. 137-144.

Throne Holst la stor vekt på storindustriens ansvar ovenfor ansattes arbeidsmiljø og utviklingsmuligheter. Han var bekymret for problemene storindustrien førte med seg, og særlig for utsiktene til et ulykkelig proletariat.⁵² Johan Throne Holst mente at arbeiderne burde ta del i bedriftens utbytte og på sikt bli medeiere i bedriften. I tillegg la han særlig vekt på arbeidernes boforhold og foreslo at bedriftene skulle bygge hagebyer med boliger som arbeiderne hadde råd til å eie. Medeierskap i bedriftene og hagebytanken ville bidra til å skape respekt for eiendomsretten og «borgerliggjøre» arbeiderklassen.⁵³ Dette var nødvendige tiltak i kampen mot kommunismen og et viktig steg mot demokratiseringen av industrikapitalen. Samtidig fremhevet Freia-direktøren at tiltak måtte innføres etter bedriftseierens økonomiske evner og skulle ikke være ment som «veldigighet». Bedriftseierne skulle gjennomføre reformer med et underliggende krav om effektivisering av arbeidet.⁵⁴

Det industrielle programmet skulle vise seg vanskelig å gjennomføre i praksis da Freia-direktørens tiltak for å «borgerliggjøre» sine ansatte falt i dårlig jord blant fagforeningene.⁵⁵ Negative opplevelser med fagforeninger skulle bidra til å radikalisere Throne Holst i en mer antimarxistisk retning og øke hans skepsis til statlige løsninger. Han hadde lite tro på staten som problemløser i klassekampen. Staten skulle først og fremst kutte i skatter for å gi bedriftene handlingsrom til å gjennomføre sitt samfunnsansvar. For å kunne gjennomføre skattekutt måtte det også kuttet i statsbudsjettet. Derfor var Throne Holst også blant de mest fremtredende pådriverne for en rask og hardhendt paripolitikk.⁵⁶

Politisk ble Johan Throne Holst i likhet med Ole Johannes Storm først engasjert i Venstre. Han satt i bystyret i Kristiania for partiet fra 1904 til 1910, men følte seg ikke hjemme i Venstre. Throne Holst var derfor med på å stifte Frisinnede Venstre i 1909 sammen med andre utbrytere på høyrefløyen i Venstre. Året etter satt Johan Throne Holst på Stortinget for det nystiftede partiet. Han fant seg heller ikke til rette som stortingspolitiker. Ifølge Erik Rudeng manglet han parlamentarisk tålmodighet og slet med det praktiske politiske spillet på Stortinget. De negative opplevelsene som Stortingspolitiker kan ha lagt et grunnlag for Throne Holsts engasjement i den antiparlamentariske høyreaktivismen på 1920-tallet. Både i

⁵² Throne Holst, Johan. *Industri og industrielle problemer: belyst ved erfaringer fra A/S Freia Chocolate Fabrik*, Kristiania: Aschehoug, 1914, s. 1-10, s. 29-42.

⁵³ Rudeng 1989, s. 338.

⁵⁴ Jamfør. Throne Holst 1914, s. 6. «Paa filantropien kan fremtidens samfunn ikke bygges. En fornuftig samfunnsbasis skapes ikke gjennom gaver. Derimot kan en saadan tænkes lagt gjennom en maalbevisst praktisk idealisme, som skaffer sig gode kræfter ved at skabe gode livsvilkaar for arbeiderne».

⁵⁵ Rudeng 1989, s. 338.

⁵⁶ Hveding, Øystein. *Landbrukets gjeldskrise i mellomkrigstiden: Statens lånekasse for jordbrukere*, Oslo: Statens Landbruksbank, 1982, s. 101.

Kristiania bystyre og på Stortinget markerte Johan Throne Holst seg som en forkjemper for budsjettkutt og budsjettbalanse, som også skulle bli sentrale høyreaktivistiske kampsaker.⁵⁷

Et annet stort navn blant Vort Lands medlemmer var Johan Henrik Andresen. Han ble født den 29. november 1888 i Kristiania. Han var tredje generasjon i tobakksdynastiet Andresen som eide Tiedemanns Tobakk. Etter handelsutdanning i Leipzig startet Andresen i 1907 sin karriere forskjellige stillinger i tobakksindustrien Norge, Sverige og Tyskland. Fra 1911 var han disponent for Tiedemanns tobakk og fra 1915 medeier. Da faren døde i 1923, overtok han som eneier i bedriften.⁵⁸

Under Johan H. Andresens ledelse skulle tobakksbedriften gjennomgå en omfattende modernisering. Han tok i bruk moderne produksjonsteknologi og reklame for å skape et av landets største tobakkselskaper. Dette var viktige virkemidler i konkurransen med store internasjonale tobakkselskapene. I likhet med Throne Holst var Andresen også opptatt av bedriftseiernes samfunnsansvar. Han opprettet blant annet et stipendfond og et rekreasjons- og feriefond for arbeidstakerne sine. Andresen satt også i styret til mønsterbedriften Freia.⁵⁹

Severing Segelcke var finansieringsorganisasjonens generalsekretær. Han var født i Kristiania 12. juli 1867 og hadde utdanning fra krigsskolen. I 1913 ble Segelcke utnevnt til major. Han var stasjonert flere plasser i Norge, blant annet i Kviteseid i Telemark og Trandum i Akershus.⁶⁰ På krigsskolen hadde Segelcke også tatt tegning. Det skulle bli starten på en langvarig kunstnerisk virksomhet. Etter studiene bodde Segelcke i Berlin og Paris der han kom i kontakt med blant andre Edvard Munch, Christian Krohg og Knut Hamsun. I Berlin malte han også et av sine mest kjente verk, et portrett av August Strindberg.⁶¹ Da han kom tilbake til Norge, fortsatte Segelcke å illustrere barnebøker og male portretter ved siden av militærkarrieren.⁶²

De andre medlemmene i Vort Land var Harald Bjerke, Karl Rasch, Wilhelm Willumsen, Arthur H. Mathiesen, Gustav Henriksen, Christian Hansson, Hartvig Johansson, Reidar Gording og Ole Røed. Harald Bjerke ledet NAF mellom 1910 og 1912 og var

⁵⁷ Rudeng 1989, s. 118-131.

⁵⁸ Steenstrup 1930, s. 24.

⁵⁹ Mikkelsen, Per R. «Tobakksindustrien som arbeidsplass i de siste hundre år» i Svendsen, Arnliot Strømme og Francis Sejersted (red), *Blader av tobakkens historie: J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik 1778-1978*, Oslo: Gyldendal, 1978, s. 416-420.

⁶⁰ Barth, Bj Keyser. *Norges militære embedsmenn: 1929*, Oslo: A. M. Hanches Forlag, 1930, s. 530.

⁶¹ Hagemann, Sonja. *De tegnet for barna: norske kunstneres illustrasjoner i bøker for barn*, Oslo: Tiden, 1986, s. 101-104; Aarsæther, Finn. *Veier til verket: Om Pan av Knut Hamsun*, Oslo: Gyldendal, 1997, s. 98. Aarsæther spekulerer i om ikke Thomas Glahn hovedpersonen i Hamsuns *Pan* var delvis basert på Severin Segelcke.

⁶² Steenstrup 1930, s. 377-378.

generaldirektør i Norsk Hydro fra 1918 til 1925, han døde i april året etter.⁶³ Banksjef Karl Rasch var den eneste «utlendingen» i Vort Land. Han var født i Gøteborg i 1872, men flyttet til Norge i 1895 og arbeidet som embetsmann blant annet for finansdepartementet. I 1922 overtok Rasch stillingen som administrerende direktør i Christiania Bank- og Kreditkasse.⁶⁴

Den landskjente rederen Gustav Henriksen var også med i Vort Land. Gustav Henriksen var stifter og direktør av Den norske Amerikalinje, et av landets største rederier. Henriksen hadde engasjert seg politisk som viseformann i Høyre i hovedstaden. Han satt også i styret til NAF fra 1921 til 1922 og fra 1925 til 1930. Som medlem i ledelsen i NAF var han i frontlinjen i flere av 1920-tallets arbeidskonflikter. På slutten av 1920-tallet var Henriksen en del av mindretallet i NAF-ledelsen som ønsket å fortsette en hard linje ovenfor de fagorganiserte, mens flertallet gikk lengre i retning av forsoning og kompromiss.⁶⁵

Vort Land hadde også tre grossister blant sine medlemmer: hovedstadsrederne Wilhelm Willumsen, Arthur H. Mathiesen og Hartvig Johannson. Den sistnevnte ledet familiebedriften Joh. Johannson.⁶⁶ I tillegg finner man Storbranddirektør Christian Hansson blant Vort Lands medlemmer.⁶⁷ De eneste i Vort Land som ikke kom direkte fra nærings- og finanslivet var høyesterettsadvokaten Ole Røed og den anerkjente legen Reidar Gording, en foregangsmann i forskningen på øre-nese-hals feltet i Norge.⁶⁸

Det er med andre ord godt grunnlag for å karakterisere Vort Lands medlemmer som noen av de fremste innen sine felt. De var kjente figurer i sin samtid som sannsynligvis utnyttet et stort nettverk fra næringslivet. Dette skulle gi Vort Land en økonomisk tyngde som det skulle vise seg å være vanskelig å motstå. Flere av medlemmene hadde opplevde også den «revolusjonære» organiserte arbeiderbevegelsen på nært hold, enten som bedriftseiere eller gjennom NAF. Inntrykkene av arbeidskonfliktene på begynnelsen av 1920-tallet skjød nok fart i ideen om en finansieringsorganisasjon som skulle demme opp mot «den revolusjonære trussel».

⁶³ Andersen, Kjetil Gjølme; Gunnar Yttri. *Et forsøk verdt: Forskning og utvikling i Norsk Hydro gjennom 90 år*, Oslo: Universitetsforlaget, 1997, s. 64-65, s. 360; Aftenposten 3.4.1926.

⁶⁴ Steenstrup 1930, s. 342.

⁶⁵ Vea, Erik; Johan Schreiner og Johan Seland. *Den Norske Amerikalinje 1910-1960*, Oslo: Grøndahl, 1960, s. 240-243; Hambro, C.J. *Oslo Høyre gjennom 50 år*, Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag, 1934, s. 333-334; Petersen, Erling. *Norsk Arbeidsgiverforening: 1900-1950*, Oslo: Norsk Arbeidsgiverforening, 1950, s. 638; Danielsen 1984, s. 205-207.

⁶⁶ Steenstrup 1930, s. 453, s. 278, s. 218. I Danielsen 1984, s. 174. omtaler Rolf Danielsen Hartvig Johannson som Hartvig Johansen. Dette er sannsynligvis bare en skrivefeil ettersom det ikke er mulig å spore opp noen Kristianiagrossist som heter Hartvig Johansen, men derimot en Hartvig Johannson.

⁶⁷ Steenstrup 1930, s. 165.

⁶⁸ Halbo, Sverre M. *Norges advokater og sakførere 1932*, Oslo: Aschehoug, 1933, s. 393-394; Aftenposten 17.6.1952.

Stiftelsen og organiseringen

På sensommeren 1923 ble disse ideene konkretisert i stiftelsen av Vort Land. En av de tidligste kildene til finansieringsorganisasjonen er datert til 16. august 1923 da Severin Segelcke sendte ut en invitasjon til medlemmene i «Vort Lands styre» til «en enkel soupé» i Johan Throne Holsts «Villa Ekhaugen» på Bygdøy.⁶⁹ Vort Lands politiske formål var «landets moralske og økonomiske gjenreisning og i forbindelse hermed, bekjæmpelse av kommunismens nedbrytingsarbeide».⁷⁰ Næringslivsmennene i Vort Land ønsket kun å samle inn penger til partier og organisasjoner som arbeidet for dette formålet. Det utelot «uansvarlige» borgerlige elementer som bidro til kommunismens fremvekst. For organisasjonens leder Ole Johannes Storm innebar dette først og fremst hans tidligere parti, Venstre.

Vort Land var først og fremst en finansieringsorganisasjon, men fra 1925 økte Vort Lands organisatoriske ambisjoner. Organisasjonen syslet med planer om å bygge opp et nettverk av ombudsmenn. Hvilken rolle disse var tiltenkt er uklart. I tillegg hadde Vort Land planer om å opprette en landsomfattende cellevirksomhet med etterretningsformål. Cellene skulle skaffe informasjon om statstjenestemenns holdninger til kommunismen.⁷¹

Samarbeidet med Høyre

Først i oktober 1923 ble Høyre oppmerksom på Vort Land. Frem mot valgkampen i 1924 skulle det knyttes tette bånd mellom partiet og finansieringsorganisasjonen. Vort Land skulle i denne perioden bli partiets viktigste inntektskilde. Pengene gikk først og fremst til Høyres sentralstyre. Noe gikk også til hovedstadens partiorganisasjon der Gustav Henriksen tidligere hadde vært viseformann.

Bidragene til sentralstyret ble i første omgang satt til den generelle driften av partiet og valgkampfinansiering. I løpet av 1926 ble Høyres finanskomité lagt ned. Det betydde i praksis at en hemmelig gruppe av tolv menn hadde overtatt hele finansieringen av Høyre sentralt. Noen midler ble også satt av til særformål, blant annet til opprettelsen av et pressekontor.⁷² Opprettelsen av «Generalkonsul Storms pressebyrå» i 1925 demonstrerte Vort Lands grep om

⁶⁹ RA/PA-0614 Johan H. Andresen. Brev fra Severin Segelcke til Johan H. Andresen 16.8.1923.

⁷⁰ Sitert etter Danielsen 1984, s. 175.

⁷¹ Ibid. s. 178-179.

⁷² Ibid. s. 175-176.

Høyre i perioden.⁷³ Det demonstrerte også noe av uforsiktigheten fra den hemmelige finansieringsorganisasjonens side.

Finansieringsorganisasjonen ble fra begynnelsen av møtt med skepsis fra blant annet Høyres generalsekretær Harald Gram og partiformann Ivar Lykke. Samarbeidet var til dels tvunget frem av at mange av partiets tradisjonelle bidragsytere hadde blitt hardt rammet av den økonomiske krisen på begynnelsen av 1920-tallet. Samtidig kunne også Vort Land ha gitt uttrykk for å ha sammenfallende politiske interesser med partiet. For Høyre fremsto sannsynligvis Vort Land som uklare i sine politiske visjoner. På tross av sin skepsis regnet Harald Gram med at gruppens begrensede størrelse gjorde det mulig å holde dem i sjakk hvis de skulle gå «for langt».⁷⁴

«Nansenforsøket» og etterspillet⁷⁵

Da det så ut til å gå mot slutten for Johan Ludwig Mowinckels Venstreregjering på våren 1926 fikk Høyreformann Ivar Lykke forespørsel fra Kongen om å forsøke å danne en borgerlig samlingsregjering. I kulissene arbeidet Tidens Tegn redaktør Rolf Thommessen og Vort Land for en «upolitisk» regjering med Fridtjof Nansen som statsminister. Vort Lands rolle i «Nansenforsøket» skulle bli en omfattende møtevirksomhet med sentrale politikere på borgerlig side. Vort Land forsøkte å bruke Bondelagets leder og Bondepartiets parlamentariske leder Johan Mellbye for å legge press på Ivar Lykke og som et bindeledd til kongen. Likevel var «Nansenforsøket» avhengig av støtte fra alle de borgerlige partiene. Venstre var prinsipielt imot, og Høyre var lunkne.⁷⁶

Da «Nansenforslaget» strandet, dannet Høyre og Frisinnede Venstre en ny regjering med Ivar Lykke som statsminister. Vort Lands gradvise «infiltrering» av Høyre hadde lagt til rette for ny strategi mot det som nå var et regjeringsparti. Innstrammingskravene ble hardere da finansieringsorganisasjonen høsten 1926 startet en offensiv mot regjeringspartiet. Lykkes torpedering av «Nansenforslaget» satt fortsatt friskt i minne.

Den 20. august skrev gruppen et brev til Høyre der de stilte spørsmål om det ikke ville være nødvendig å danne «et stort nasjonalt folkeparti» for å samle de borgerlige kreftene i

⁷³ Oslo. 9.11.1925.

⁷⁴ Danielsen 1984, s. 176-180.

⁷⁵ Se Kapittel 4 – Frisinnede Venstre for mer om «Nansenforsøket».

⁷⁶ Ohman Nielsen 1997, s. 345-347.

kampen mot den kommunistiske trusselen i ett parti. Forslaget falt for døde ører og ble ikke tatt opp igjen ved noen senere tidspunkt fra Vort Lands side.⁷⁷

Deretter kom finansieringsorganisasjonen med en indirekte trussel mot Høyre om at det «hersket en almindelig skuffelse og misnøye i det hele land over at stortinget ikke har evnet å gjøre besparelser på statsbudgettet», og at «Den undfallenhet som ved flere leiligheter er vist likeoverfor kommunisterne, har vakt almindelig harme».⁷⁸ For at pengestrømmen fra Vort Land skulle fortsette, måtte det derfor større innstramminger på statsbudsjettet til. Høyres svar på trusselen var å få i stand et forhandlingsmøte mellom partiets arbeidsutvalg og Wilhelm Willumsen og Ole Røed fra Vort Land den 26. oktober.⁷⁹ Forhandlingene resulterte i en formell avtale på fire punkter:

1. at budgettet må oppstilles fullt reelt og at inntektene anslåes så forsiktig, at de ikke kan svikte.
2. at utgiftsbudgettet i et hvert fall nedsjæres i samme grad som indtektene mindskes, så enhver forhøielse av skattene i hvilken som helst form utelukkes.
3. at en reduksjon av statsgjelden – om enn i beskjeden målestokk – påbegyndes.
4. at avgiftene til staten i de forskjellige former (post/telegraf, jernbanetakster o.s.v) senkes overensstemmende med levekostningenes synkning.⁸⁰

Deretter ble det satt i stand et møte mellom Vort Land og regjeringen i slutten av desember. Fra regjeringen stilte forsvarsminister Ingolf Christensen. Dette tok Vort Land som en fornærmelse, ettersom de hadde forventet å få møte enten stats- eller finansministeren. Forhandlingene ble lite konstruktive i Vort Lands øyne.

I et brev til Høyres arbeidsutvalg datert 31. desember 1926 krevde finansieringsorganisasjonen at budsjettposten om Flåmsbanen måtte fjernes. Dette kan virke som et snodig krav, ettersom Flåmsbanen ikke var noen stor budsjettpost. I realiteten var kravet et direkte angrep på Christensen som også var fylkesmann i Sogn og Fjordane, og hadde Flåmsbanen som et politisk hjertebarne. Det var også et forsøk på å ydmyke og underordne regjeringen. Christensen og Høyre ga ikke etter for presset fra finansieringsgruppen. Kampen om flåmsbaneposten ble slutten på samarbeidet mellom Høyre og Vort Land.

Høyre gav også motsvar til Vort Lands offensiv ved å rekonstruere partiets finanskomiteé i slutten av 1926. Johan H. Andresen og Christian Hansson fikk tilbud om å bli med i den nye finanskomiteéen i et forsøk på å splitte opp Vort Land. Begge avslo

⁷⁷ Danielsen 1984, 176-79.

⁷⁸ Sitert etter Danielsen 1984, s. 176.

⁷⁹ Ibid. s. 176-177.

⁸⁰ Sitert etter Ibid. s. 177.

forespørselen, men Andresen ombestemte seg i løpet av 1927. Dette skulle bli starten på Johan H. Andresens langvarige karriere som Høyrepolitiker, der han til slutt skulle bli formann.⁸¹

Samarbeidet med Frisinnede Venstre

Frisinnede Venstre ble opprettet i 1909 av en utbrytergruppe på høyrefløyen i Venstre. Partiorganisasjonen var svak og lente seg i stor grad på styrken fra store navn som Fritjof Nansen, Abraham Berge, Christian Michelsen og Johan Throne Holst. På grunn av økonomiske og organisatoriske svakheter inngikk partiet et tett samarbeid med Høyre. Frisinnede Venstre ble derfor ofte oppfattet som et «tilheng til Høyre». På 1920-tallet var det en fraksjon internt i partiet som ønsket å rive seg løs fra Høyre. Denne fraksjonen var først og fremst representert i partiets hovedstyre, som hadde den mer samarbeidsvillige stortingsgruppen som største motstander.

På partiets landsmøte i 1922 vedtok Frisinnede Venstre en resolusjon om at partiet skulle arbeide for organisatorisk løsrivning fra Høyre. Løsrivingsprosjektet fikk en vitamininnsprøytning i 1924 da Vort Land kom inn i bildet. I første omgang fikk Frisinnede 25 000 kroner til den generelle driften av partiet, som hadde store økonomiske problemer. Hovedstyret ønsket å bruke midlene til å styrke partiorganisasjonen. Midlene gikk derfor til leie av dyre lokaler i Karl Johansgate. 15 000, en betydelig sum på den tiden, ble brukt til å lønne en fast ansatt generalsekretær.⁸² Severin Segelcke ble først tilbudt den nyopprettede stillingen, han takket nei, og Bernhard Kjeldstrup ble valgt istedenfor.

Dette tyder på at Frisinnede hadde en helt annen holdning til Vort Land enn Høyre. Der sentrale krefter i Høyre forsøkte å holde finansieringsgruppen på en armlengdes avstand, ønsket Frisinnede dem inn i partiets kjerne. Mye av forklaringen finner man i at Vort Lands kontakt med Frisinnede ble knyttet på et tidspunkt der den høyreaktivistiske fløyen i partiet økte sin innflytelse.⁸³

Et annet steg i løsrivingsprosessen fra Høyre var å bygge opp egne fylkesorganisasjoner. Dette gikk smertefritt i fylker der Høyre hadde gitt opp eller latt Bondepartiet overta. Da Frisinnede opprettet uavhengige fylkesorganisasjoner i Møre- og

⁸¹ Ibid. s. 177-179.

⁸² Carstens, Svein. *Fra kjøpmannsdisk til kongens bord: statsminister Ivar Lykke 1872-1949*, Trondheim: I. K. Lykke, 1992, s. 76-77.

⁸³ Carstens, Svein. *Det Frisinnede Venstre 1909-1927*, Hovedfagsoppgave i historie, Trondheim: Universitetet i Trondheim, 1987, s. 88.

Romsdal og Nordland, ble det derimot konflikt. Våren og sommeren 1925 kom Høyre for alvor på offensiven for å få Frisinnede tilbake i en underordnet stilling.

Den 20. april 1925 satt Lykke opp et møte med viseformann Rolf Thommesen og formann Karl Wefring i Frisinnede. Vort Land var også representert på møtet, sannsynligvis tiltenkt rollen som mellomledd. Høyreformannen uttalte seg krast mot Frisinnedes «frimodighet». Han mente at ansettelsen av en generalsekretær hadde vært unødvendig og kritiserte Kjeldstrup for å personlig stikke kjepper i hjulene for samarbeid mellom Høyre og Frisinnede. Thommesen og Wefring mente at Lykke i praksis hadde truet landsmøtevedtaket fra 1922.⁸⁴ Etter 1925 var Frisinnede Venstre for alvor et delt parti. Under «Nansenforsøket» i 1926 skulle dette skillet igjen bli tydelig. Thommesen var blant initiativtakerne bak forsøket, men opplevde skepsis fra stortingsgruppen som stilte med krav om støtte fra de andre borgerlige partiene.⁸⁵

Frem mot 1926 ble Vort Land Frisinnede Venstres viktigste inntektskilde. Samme år ble samarbeidet mellom Frisinnede Venstre og Vort Land avsluttet.⁸⁶ Kildene gir ingen direkte svar på bruddet. Noen bakenforliggende hendelser kan likevel bidra til å oppklare.

Da Vort Land knyttet kontakt med Norges Bondelag og Bondepartiet i november 1925, hadde «herrene» i Vort Land mente at Frisinnede hadde «surret en mengde» og at pengene ikke hadde ført til noe resultat.⁸⁷ Derfor var det nødvendig å spre sin innflytelse til Bondepartiet i håp om å få større resultater der. Hva Vort Land mente med at Frisinnede hadde «surret en mengde», er uklart. At partiet valgte å leie lokaler i en av hovedstadens dyreste gater og gav sin nyansatte generalsekretær en ekstravagant lønn, kan ikke ha vært særlig formildende. Vort Land som var opptatt av borgerlig samling, kan også ha opplevd at Frisinnedes uavhengighetslinje hadde ført til mer splittelse på borgerlig side. I tillegg hadde Frisinnede Venstre mistet mye av sin relevans etter det mislykkede «Nansenforsøket» i 1926. «Nansenforsøket» blottet også den interne splittelsen i partiet for offentligheten.⁸⁸ Partiet opplevde også en tilbakegang fra 15 representanter til 11 representanter etter stortingsvalget i 1924. Det var derfor flere grunner til å kutte båndene til Frisinnede Venstre i 1926.

⁸⁴ Carstens 1992, s. 76-77, s. 79-80.

⁸⁵ Ibid. s. 83-85.

⁸⁶ Carstens 1987, s. 163-164.

⁸⁷ Ohman Nielsen 1997, s. 342.

⁸⁸ Se Kapittel 3 – Frisinnede Venstre for mer om «Nansenforsøket» og splittelsen i Frisinnede.

Samarbeidet med Bondepartiet

I 1925 var Bondepartiet fortsatt et ungt parti med flere organisatoriske og ideologiske uklarheter. Partiet hadde blitt opprettet i 1920 av Norges Landmandsforbund. I 1922 skiftet Landmandsforbundet navn til Norges Bondelag. Bondelaget fungerte som moderorganisasjon for Bondepartiet og hadde stor innflytelse i partiets politikk. Johan Mellbye var selverklært «bondefører» som leder i Norges Bondelag og parlamentarisk leder i Bondepartiet. Mellbye representerte en høyreaktivistisk linje i bondebevegelsen som forsøkte å holde den mer moderate og pragmatiske stortingsgruppen i sjakk.⁸⁹

Gjeldskrisen i landbruket på 1920-tallet førte til at Bondelaget og særlig Bondepartiet slet økonomisk. Derfor hadde generalsekretær i Bondelaget og Bondepartiet Wilhelm Dietrichson begynt å lete etter penger fra næringslivskretser. I November 1925 kom Bondelaget og Bondepartiet i kontakt med Vort Land. Kontakten med bondebevegelsen gikk først og fremst mellom Vort Lands generalsekretær Severin Segelcke og Bondelagets Johan Mellbye og Wilhelm Dietrichson. Pengene fra Vort Land ble satt inn på en hemmelig konto i Christiania Bank og Kreditkasse som kun var tilgjengelig for Mellbye og Bondelagets nestformann Aasmund Enger. Kontakten med Vort Land ble knyttet på et tidspunkt der forholdet mellom Bondepartiets stortingsgruppe og ledelsen i Bondelaget var kraftig svekket.⁹⁰

Pengene fra Vort Land skulle derfor gå til å styrke den høyreaktivistiske Johan Mellbyes autoritet over stortingsgruppen gjennom å lønne «utredere». «Utredere» var håndvalgte av Mellbye, og skulle lage innstillinger som skulle styrke «bondeførerens» syn med «faglig» tyngde. Mellbye delte også Vort Lands syn på paripolitikken og ønsket om budsjettkutt. Vort Land ble derfor en sentral faktor i Bondepartiets støtte til paripolitikken, på tross av at bøndene var blant gruppene som ble hardest rammet av denne politikken. Det innebar blant annet å motstå tiltak som gjeldsnedskrivning for bønder og samarbeid med Arbeiderpartiet i jordbrukspolitikken.

«Trandumaffæren»

Den høyreaktivistiske organisasjonen Fedrelandslaget ble offisielt stiftet i januar 1925 og forsøkte tidlig å nå ut til det «arbeidende folk». Den 21. juli samme år holdt Fedrelandslaget et møte i Birkelunden på Grünerløkka i Oslo som et ledd i denne strategien. Aftenposten

⁸⁹ Se Kapittel 5 – Bondepartiet og Norges Bondelag for mer om «Bondeføreren» og høyreaktivismen i bondelagsledelsen.

⁹⁰ Ohman Nielsen 1997, s. 242-243, s. 341-343.

rapporterte om at 12 til 15 000 mennesker hadde møtt opp for å høre på taler og Oslo ungdomskorps spille. Omtrent 300 sosialister og kommunister hadde også møtt opp. De forsøkte å overdøve Fedrelandslaget talere med allsang av «Internasjonalen». Blant initiativtakerne bak den sosialistiske motaksjonen fant man generalsekretær i Arbeiderpartiet, Einar Gerhardsen. Den senere «landsfaderen» og andre sosialister holdt også taler. «Landsfaderens» bror, Rolf Gerhardsen holdt en tale om kampen mot «klassehæren» og inviterte til et møte i Folkets Hus som skulle drøfte en eventuell aksjon mot Trandum rekruttskole.⁹¹

Kort tid etter møtet i Folkets Hus startet aksjonen mot rekruttskolen. Både venstrekommunister og ungmunnister sto bak.⁹² Over flere dager ble det delt ut antimilitaristiske brosjyrer og aviser på leiren. Enkelte rekrutter nektet å følge ordre og blant andre ungmunnistene Carsten Aasebø og Just von der Lippe holdt pasifistiske taler. Aksjonen og urolighetene i leiren førte til slutt til at de involverte ble bortvist fra leiren 1. august. Den samme kvelden klatret Carsten Aasebø over gjerdet og inn vinduet på soldathjemmets kjøkken. Han forsøkte igjen å holde tale, men ble raskt oppdaget og anmeldt av rekruttskolens forstander Severin Segelcke. Aasebø ble deretter satt i varetektsfengsel.⁹³

Saken ble videre behandlet av påtalemyndighetene og dommen falt den 11. mars 1926. «Oppviglerne» på Trandum ble idømt mindre bøter på grunnlag av inntrenging på avstengt område, men ikke for agitasjonen i seg selv. Dette var Vort Land lite fornøyd med, der Trandums forstander Severin Segelcke var generalsekretær. Vort Land gikk derfor til verks kort tid etter at dommen hadde falt. Trandumsaken kunne i deres øyne sette presedens for lignende saker i fremtiden. Segelcke kontaktet derfor Johan Mellbye og fikk ham til å interpellere saken på Stortinget.⁹⁴

Den 19. april 1926 interpellerte Mellbye Ivar Lykkes regjering på «Trandumaffæren» på Stortinget. Interpellasjonen var likevel ikke først og fremst et angrep på den sittende Høyre-Frisinnderegjeringen, men den forrige regjeringen med Venstre og Mowinckel som statsminister. Dommen i saken hadde kommet etter Venstre regjeringens fall. Samtidig ønsket Mellbye å få klarhet i om Lykkes regjering kom til å fortsette en like «veik» linje i lignende

⁹¹ Aftenposten 22.7.1925; Arbeiderbladet 22.7.1925; Dagbladet 22.7.1925.

⁹² Venstrekommunister refererer her til medlemmer i Venstrekommunistisk Ungdomsfylking som var Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon mellom 1924 og 1927. Ungkommunister referer til medlemmer i Norges Kommunistiske Ungdomsforbund som var ungdomsorganisasjonen til Norges Kommunistiske Parti

⁹³ Dagbladet 4.8.1925; Arbeiderbladet 6.8.1925; Nationen 4.8.1925; Aftenposten 3.8.1925.

⁹⁴ Ohman Nielsen 1997, s. 344, s. 852.

saker.⁹⁵ I stortingsdebatten som fulgte ble «bondeføreren» møtt med sterk motstand fra Arbeiderpartiet og Venstre. Kritikerne angrep Mellbye personlig og anklaget ham for å ønske å «straffe folk som har en anden samfundsofatning».⁹⁶

Mellbye ble også kritisert på konstitusjonelt grunnlag ettersom hans angrep mot Venstreregjeringen i praksis innebar at forsvarsdepartementet ikke hadde lagt nok press på påtalemyndighetene i saken. Dette ville innebære et brudd på maktfordelingsprinsippet og ideen om rettsvesenets uavhengighet.⁹⁷ Mellbye fikk lite støtte i Stortinget for sin linje, men både Justisminister Ingolf Christensen og Forsvarsminister Karl Wefring synes å gi noe etter for Mellbytes ønske om en hardere linje i lignende saker under deres regjering.⁹⁸

Bruddet med Bondepartiet og slutten på Vort Land

Frem mot stortingsvalget i 1927 skulle Vort Land bli Bondepartiet og Bondelagets hovedinntektskilde. Dette ga utslag i valgkampene til stortingsvalget i 1927 og kommunevalget i 1928. I begge valgkampene skulle antimarxismen komme tydeligere frem enn ved tidligere valg. En annen arena for den økte antimarxistiske agitasjonen i bondebevegelsen var Stortinget, først og fremst drevet frem av Johan Mellbye. Den viktigste kanalen for antimarxismen i bondebevegelsen var likevel pressen. Mye av den kriserammede bondepressen hadde blitt reddet med midler fra Vort Land og levde derfor på «herrenes» nåde.⁹⁹

I 1928 skulle Mellbye miste mye av kontrollen over sin egen stortingsgruppe. Ved behandlingen av gjeldskommisjonens sammensetning kom Bondepartiet til å stemme sammen med Arbeiderpartiet. Dette var et åpent opprør mot Mellbye og førte til at gjeldskommisjonen fikk et nedskrivingspositivt flertall. Mellbye kom til å miste mye av sin autoritet etter «opprøret», samtidig som Bondepartiets stortingsgruppe kom nærmere Arbeiderpartiet i valuta- og gjeldspolitikken.¹⁰⁰

Vort Land ble derfor også mer frustrerte over Bondepartiets «opptreden» på Stortinget i 1928. Selv om paripolitikken ble fullført og kronen gullfestet i mai 1928 mente Vort Land at det fortsatt var behov for store innstramminger.¹⁰¹ I august 1928 trakk Vort Land tilbake sin

⁹⁵ S.tid. 1926, s. 1079-1081.

⁹⁶ Ibid. s. 1097.

⁹⁷ Ibid. s. 1101-1102.

⁹⁸ Ibid. s. 1081-1084.

⁹⁹ Ohman Nielsen 1997, s. 343; Ohman Nielsen, May-Brith. *Senterpartiets Historie 1 1920-1959: Bondekamp om markedsmakt*, Oslo: Det Norske Samlaget, 2001, s. 74-75.

¹⁰⁰ Ibid. s. 112-116.

¹⁰¹ Ohman Nielsen 1997, s. 317.

lovnad om en overføring på 10 000 kroner til Dietrichson på grunn av den politiske tendensen til Bondepartiets stortingsgruppe. Den moderate og pragmatiske fløyens «kupp» av stortingsgruppen hadde satt en støkk i næringslivstoppene. I desperasjon forsøkte Dietrichson å overbevise Vort Land om å fortsette sin støtte. Han inviterte i september 1928 Vort Land til et møte for å diskutere situasjonen, men det var for sent. Ifølge Ohman Nielsen var det på dette tidspunktet Fedrelandslaget som «trakk til seg alle næringslivets bidrag til politisk arbeid».¹⁰²

Bruddet med Bondepartiet og Bondelaget i 1928 ser ut til å ha vært slutten på Vort Land. Vort Lands død sammenfaller også med Fedrelandslagets storhetstid, derfor var det naturlig for flere i Vort Land å gå over i den nye høyreaktivistiske organisasjonen. Reidar Gording og Christian Hansson var blant Fedrelandslagets bidragsytere og Johan Throne Holst og Hartvig Johannson gikk inn i Fedrelandslagets «råd».¹⁰³ Enkelte av Vort Lands medlemmer knyttet seg også til Vidkun Quisling i begynnelsen av 1930-tallet. Johan Throne Holst var en av disse, men flørten med Quislings politiske linje ble kortvarig for Friadirektøren. Throne Holst, som fortsatt var medlem i Frisinnede, var i 1933 en del av mindretallet i partiets ledelse som stemte imot ethvert listeforbund med NS.¹⁰⁴ Vort Lands leder Ole Johannes Storm engasjerte seg i Quislings organisasjon Nordisk Folkereisning og ble leder for Nasjonal Samlings finanskomité før han døde i 1934. I likhet med Storm gikk også Reidar Gording inn i Nasjonal Samlings finanskomité.¹⁰⁵

På den andre siden fant man Johan H. Andresen som gikk til topps i Høyre og ble partiets formann fra 1934 til 1937. I slutten av 1934 kom Høyre i kontakt med «12-mannskomiteén» som var satt sammen av ledende næringslivsmenn som Bjarne Eriksen i Hydro og Arne Meidell i Borregaard. «12-mannskomiteén» skulle kanalisere de økonomiske bidragene fra næringslivet til de borgerlige partiene proporsjonelt etter antall mandater på Stortinget. Noe skulle også gå til Fedrelandslaget, som særlig Arne Meidell var en pådriver for. De eneste kravene komitéén stilte til sine mottakere, var at partiene skulle forplikte seg til borgerlig listeforbund og stille krav til sine partiaviser om stoppe alle angrep mot de andre borgerlige partiene. Sammenlignet med Vort Land var «12-mannskomiteén» en betydelig mer moderat organisasjon, med begrensede politiske ambisjoner. Kravene sammenfalt også i

¹⁰² Ibid. s. 413-414.

¹⁰³ Adrian. H. C. *Fedrelandslaget i norsk politikk 1925-1931*, Avhandling for mag.art.-graden i statsvitenskap, Oslo: Universitetet i Oslo, 1962, s. 262.

¹⁰⁴ Rudeng 1989, s. 223-235.

¹⁰⁵ Dahl, Hans Fredrik. *En fører blir til*, Oslo: Aschehoug, 1991, s. 266.

større grad med Høyres politikk. I motsetning til Vort Land-episoden valgte Høyres sentralstyre likevel å enstemmig avvise pengene på prinsipielt grunnlag. Johan H. Andresen var hoveddrivkraften bak sentralstyrets prinsipielle standpunkt. Hans egen fortid i Vort Land spilte sannsynligvis en sentral rolle i avvisningen.¹⁰⁶

En høyreaktivistisk finansieringsorganisasjon

Vort Land markerte startskuddet og veien inn i høyreaktivismen for flere av organisasjonens medlemmer. Samtidig må finansieringsorganisasjonen i seg selv også regnes som høyreaktivistisk ettersom man finner flere av aktivismens kjennetegn hos Vort Land.

Det tydeligste høyreaktivistiske kjennetegnet hos Vort Land var ønsket om budsjettkutt og å begrense statens rolle i økonomien. Finansieringsorganisasjonen er kanskje det mest markante eksemplet på dette. Vort Land markerte det særlig i samarbeidet med Høyre, som satt i regjeringssposisjon to ganger mens de fikk bidrag fra Vort Land. Likevel kan samarbeidet med Bondelaget og Bondepartiet ha vært det viktigste for landets politiske utvikling. Skepsisen til paripolitikken var større i Bondepartiets rekker enn i Høyres. Vort Land kan ha vært avgjørende for Bondepartiets støtte til paripolitikken. Etter stortingsvalget i 1927 hadde Bondepartiet og Arbeiderpartiet flertall sammen og hadde derfor i teorien muligheten til å torpedere paripolitikken eller gullfeste kronen før den nådde 1914-nivå. Bondepartigruppen på Stortinget kom likevel til å holde med den harde parilinen helt til kronen ble gullfestet i mai 1928.

Grunnen til Vort Lands nærmest religiøse forhold til «saneringspolitikk» finner man ved å se på den underliggende antimarxismen. Statsfinansielle forfall under første verdenskrig og Venstres sosialpolitikk var i Vort Lands øyne sentrale faktorer for fremveksten av kommunisme i Norge. Mer konkret manifesterte Vort Lands antimarxisme seg i Bondepartiets valgkamper i 1927 og 1928, i bondepressen og kanskje også i Mellbyes tordentaler på Stortinget.¹⁰⁷ Vort Land brukte også «bondeføreren» til å interpellere «Trandumaffæren» på Stortinget. Finansieringsorganisasjonens planlagte cellevirksomhet må også sees på som et uttrykk antimarxisme.

På tross av antimarxismen var også flere av medlemmene et ønske om å dempe klassemotsetningene. Mye av høyreaktivismens «sosiale program» kom fra Vort Lands Johan Throne Holst. Johan H. Andresen og Johan Throne Holst gjorde seg selv til eksempler for det

¹⁰⁶ Danielsen 1984, s. 276-281.

¹⁰⁷ Selv om Mellbyes antimarxistiske uttalelser i Stortinget sannsynligvis kom fra eget initiativ, gjorde nok bidragene fra Vort Land det i hvert fall ikke mindre fristende å drive antimarxistisk agitasjon i stortingssalen.

«sosiale programmet» ved å gjennomføre mye av det i praksis. Likevel var Vort Lands politiske målsetninger på dette feltet begrenset. Organisasjonens hovedformål var å bidra til nedskjæring av budsjettene og antimarxistisk agitasjon. Hvis Vort Land hadde fortsatt etter 1928 og gjennomført det som tyder på økte organisatoriske ambisjoner ville kanskje dette aspektet ved organisasjonen også ha kommet tydeligere frem.

Vort Land delte også høyreaktivismens antiparlamentariske holdninger og autoritære tilbøyelighet. Skepsisen til parlamentarismen og «partivesenet» manifesterte seg først og fremst i *Vor Verden*, som finansieringsgruppen også ga bidrag til. *Vor Verden* var et tidsskrift som ble lansert som en kulturkonservativ motvekt til det marxistiske *Mot Dag*.¹⁰⁸ I forkant av valget 1924 ble det i en artikkel uttrykt at:

Kan der ikke skaffes parlamentarisk grundlag for en borgerlig regjering, blir vel den eneste utvei trods alt den at parlamentarismen og stortinget for en tid afsættes, at partipolitikken afskaffes og regjeringsmagten blir overlatt til en med den høyeste myndighet utstyrt samlingsregjering... Blir ikke diktaturet til at unngaa, maa man vælge det i dets bedste form.¹⁰⁹

Den foreslåtte Nansenregjeringen var også preget av antiparlamentarisme og en skepsis til partipolitikken. Fritjof Nansen, som ikke hadde noe innenrikspolitisk erfaring, skulle i kraft av å være nasjonalhelt lede en «upolitisk» borgerlig samlingsregjering for å få den stagnerte paripolitikken på fote igjen. Nansenforsøket må derfor sees i lys av høyreaktivismens tanker om å slippe de «store personlighetene» mer til i politikken. Regjeringen skulle stå «over» partipolitikk, og regjeringsmakten skulle styrkes på bekostning av Stortingets makt. Ideen om å samle de borgerlige partiene i «et stort nasjonalt folkeparti» som ble luftet i kjølvannet av det strandede «Nansenforsøket», kunne også peke i en noe autoritær «avpolitisering» av høyresiden i politikken og nedvurdering av politisk mangfold på borgerlig side.

Det siste høyreaktivistiske kjennetegnet var at strømmingen hadde en viss nærhet til den etablerte borgerlige politikken. At Vort Land i perioder var den viktigste bidragsyteren til Høyre, Frisinnede Venstre, Bondelaget og Bondepartiet vitner om at de fikk innpass på den politiske høyresiden. Vort Land skapte et avhengighetsforhold som gav dem en gunstig posisjon til å påvirke etablerte borgerlige politikere. I Høyre førte presset fra finansieringsgruppen til et brudd, i realiteten begrunnet i en langvarig skepsis fra sentralt hold. I Frisinnede og Bondepartiet hadde Vort Land bedre utsikter. Frisinnedes minkende oppslutning og «feilslåtte» uavhengighetslinje gjorde dem etter hvert lite attraktive for Vort

¹⁰⁸ Danielsen 1984, s. 178; Houm, Philip. *Norsk Litteratur Historie 6: Norges litteratur: fra 1914 til 1950-årene*, Oslo: Aschehoug, 1955, s. 33-35.

¹⁰⁹ *Vor Verden* 1923/1924, s. 329.

Land. I Bondepartiet manglet man partipisk og en klar «bondefører», selv om det ble gjort forsøke på dette. På noen måter var kanskje Vort Lands største feilgrep at de «satset på feil hest», den mislykkede «bondeføreren» Johan Mellbye.

3 Fedrelandslaget

Fedrelandslaget skulle bli den største høyreaktivistiske organisasjonen på 1920-tallet. Den startet som en opplysningsorganisasjon som skulle samle alle «nasjonalsinnede menn og kvinner» i kampen mot marxismen. Etter hvert forsøkte Fedrelandslaget å strekke seg utover «opplysningsarbeidet» til å bli et mer selvstendig politisk alternativ. Likevel kom ikke Fedrelandslaget til å stille med egne lister ved noen av valgene på 1920-tallet. Deres linje var å påvirke de borgerlige partiene i høyreaktivistisk retning gjennom en folkelig opinion. Fedrelandslagets store seier var den borgerlige valgseieren i 1930. Dette skulle også bli høydepunktet for Fedrelandslaget, som etter 1930 kom til å spille en mer beskjedne rolle i norsk politikk. Dette kapitlet tar for seg Fedrelandslagets historie i lys av den høyreaktivistiske strømmingen på 1920-tallet.

Bakgrunn

Høsten 1923 brøt det en streik ut blant jernarbeidere i Oslo og Fredrikstad. «Jernstreiken» skulle utvikle seg til å bli en av de mest opphetede nasjonale arbeidskonfliktene i norsk historie. Da partene kom til enighet om et forlik i mai 1924, feiret en gruppe streikebrytere i Trondheim sammenkomsten. Feiringen provoserte en del av de fagorganiserte til å ty til vold mot de feirende streikebryterne.¹¹⁰

Den borgerlige 17. mai-feiringen i Trondheim ble også «forstyrret» av et sosialistisk demonstrasjonstog. Resultatet ble dannelsen av en «Fædrelandsforening» 12. juni 1924. Fædrelandsforeningen skulle «vække enhver fædrelandssindet mand og kvinde i by og bygd». Den skulle være «en sammenslutning til landets gavn, til vern om et ordnet og disiplinert samfunn, arbeidets frihet, religion, pliktfølelse, lov og rett».¹¹¹

I hovedstadens studentmiljø så man en lignende «vekkelse» av «fædrelandssindet». Under jernstreiken hadde deler av Den Konservative Studenterforening aktivt bidratt til streikebryteri. På høstsemesteret 1924 la denne delen av studentforeningen frem et forslag om at DKSF offisielt skulle erklære sin støtte til streikebryterne. DKSFs formann Asbjørn Østberg gikk av i protest, og et mer antimarxistisk og nasjonalistisk styre overtok. De sentrale

¹¹⁰ Norland 1973, s. 22-23.

¹¹¹ Trondhjems Adresseavis 13.6.1924.

figurene i den antimarxistiske dreiningen i DKSF var jusstudentene Realph Norland, Holger Ursin og Ranik Halle.¹¹² Bergenseren Realph Norland og Holger Ursin fra Kristiania var henholdsvis 21 og 22 i 1924. Ranik Halle var født i Baku i 1905 i datidens Russland (dagens Aserbajdsjan) og kom til Norge i 1916.¹¹³ De forsøkte å etablere DKSF som en konservativ motvekt til den kommunistiske Mot Dags dominans i studentpolitikken. Som et ledd i denne planen opprettet de studentavisen Minerva.

Sverre Kildahls trykkeri, som trykket Minerva, hadde høsten 1924 også stiftet det nasjonalistiske ungdomsbladet Norges Fremtid. Norges Fremtid skulle senere bli Fedrelandslagets organ. Kontakten med Kildahl førte Ursin, Halle og Norland inn i Fedrelandslaget, hvor de etter hvert skulle få sentrale roller.¹¹⁴ Kontakten med Sverre Kildahl skulle også bli startskuddet for Halle, Ursin og Norlands journalistiske og medietekniske engasjement, som skulle få stor betydning for Fedrelandslaget.

Stiftelsen

I hovedstaden ble det på våren 1924 tatt initiativ til å stifte en antimarxistisk organisasjon. Blant initiativtakerne fant man en av landets største redere Thomas Olsen, faren til «Fred.» Olsen, og grossisten Birger Lie. Den viktigste initiativtakeren var derimot ingeniøren Joakim Lehmkuhl.¹¹⁵ Han overtok raskt rollen som ubestridt leder for den nye organisasjonen. Joakim var sønn av tidligere Høyrestatsråd og skipsreder Kristofer Lehmkuhl og Christian Michelsens nevø. Etter fullført ingeniørutdanning i USA flyttet Joakim Lehmkuhl tilbake til Norge i 1920. Samme år utga han boken *Rationel Arbeidsledning*, som var et oversiktsverk over de tayloristiske produksjonsprinsippene med egne tilføyinger for norske forhold.¹¹⁶

Lehmkuhl, Olsen og Lies initiativ resulterte i Fædrelandsforeningene som raskt skiftet navn til det mer norsk klingende Fedrelandslaget. Lehmkuhl ønsket at Fedrelandslaget skulle bli en stor, tverrpolitisk antimarxistisk opplysningsorganisasjon. Han fikk engasjert Fridtjof Nansen og Christian Michelsen til å stille sine «store navn» til disposisjon for

¹¹² Den Konservative Studenterforening. *Den Konservative Studenterforening gjennom 40 år*, Oslo: P. Soelbergs Boktrykkeri, 1931, s. 96-110.

¹¹³ Steenstrup, Bjørn og Harald Gram. *Hvem er hvem*, Oslo: Aschehoug, 1948, s. 395; Aftenposten 6.5.1982; Aftenposten 22.5.1987.

¹¹⁴ Norland 1973, s. 34.

¹¹⁵ Adrian 1962, s. 8.

¹¹⁶ Danielsen 1984, s. 190-192. Danielsen hevdet at *Rationel Arbeidsledning* kom ut i 1922, det er en skrivefeil jamfør: Lehmkuhl, Joakim. *Rationel arbeidsledning: en oversigt*, Bergen: John Griegs Forlag. 1920.

Fedrelandslaget.¹¹⁷ For å oppnå politisk bredde forsøkte Lehmkuhl å få de profilerte sosialdemokratene Anders Buen og Carl Jeppesen til å signere under organisasjonens stiftelsesopprop.¹¹⁸ Når sosialdemokratene ikke lot seg overbevise, gikk innsatsen over på å overbevise Venstre.

I forsøket på å skape politisk legitimitet for den nye organisasjonen ble alle de borgerlige partilederne spurt om å signere oppropet. Høyres formann Ivar Lykke var i utgangspunktet usikker, men ble mer positiv etter hvert når han fant ut hvilke «store navn» som sto bak laget. Han valgte til slutt å stille sin underskrift til disposisjon hvis Johan Mellbye og Gunnar Knudsen også signerte. Johan Mellbye som var formann i Bondelaget, hadde opprinnelig skrevet under som «bondefører», til tross for at det var Kristopher Høgseth som offisielt var formann i Bondepartiet.¹¹⁹ Frisinnede Venstres partileder Karl Wefring ønsket i utgangspunktet også å skrive under på oppropet. Når ingen av «partiførernes» underskrift endte opp på det endelige oppropet, var det på grunn av Venstres formann Gunnar Knudsen. Den tidligere statsministeren hadde opprinnelig signert, men ba om å få signaturen strøket før oppropet ble trykt etter oppfordring fra den sittende Venstrestatsminister Johan Ludwig Mowinckel. Når kun Wefring og Mellbyes signatur sto igjen, fryktet Fedrelandslaget at det ville demonstrere at den borgerlige støtten i realiteten ikke var så bred. Oppropet ble derfor stående uten noen av de borgerlige partienledernes underskrift.¹²⁰

Den 5. januar 1925 ble Fedrelandslagets stiftelsesopprop trykket i Tidens Tegn. Oppropet introduserte det norske folk for Fedrelandslaget, sammenslutningen som gjennom opplysningsarbeid skulle «uskadeliggjøre revolusjonær virksomhet».¹²¹ Målet var å «bygge vårt folks politiske og sosiale utvikling på nasjonal og demokratisk grunn».¹²² Blant oppropets over 900 signaturer fant man den tidligere Høyrestatsministeren Jens Bratlie, en rekke ordførere, fire stortingspolitikere fra Bondepartiet og tre fra Høyre deriblant Karen Platou. Generalsekretær i Frisinnede Venstre Bernhard Kjeldstrup hadde også underskrevet. Den mest fremstående underskriften tilknyttet Venstre var fra historikeren Jacob S. Worm-Müller. Andre kjente personer som stilte seg bak oppropet var kvinnesakskvinnen Fredrikke Marie

¹¹⁷ Fedrelandslaget kom til å bruke disse «store navnene» hyppig i sin propaganda som «stifterne» av Fedrelandslaget, en sannhet med modifikasjoner. NB. Håndskriftsamlingen. Brev fra Joakim Lehmkuhl til Fridtjof Nansen 6.4.1927.

¹¹⁸ NB. HSS. Fridtjof Nansens arkiv. Brev fra Lehmkuhl til Nansen 3.12.1924

¹¹⁹ For mer om Bondelagets politiske overstyring av Bondepartiet og Johan Mellbyes tanker om «bondeføreren» se Kapittel 5 – Bondepartiet og Norges Bondelag.

¹²⁰ Ohman Nielsen 1997, s. 345, s. 853; Norland 1973, s. 33; Carstens 1992, s. 66-67; Tidens Tegn 5.1.1925.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

Qvam og forfatterne Olav Aukrust, Johan Bojer og Hulda Garborg. Ellers var underskriftene av mindre kjente navn fra hele landet, de fleste gårdsbrukere.¹²³

Den 29. januar holdt Fedrelandslaget stiftelsesmøter i hovedstaden og Bergen der det ble holdt taler av blant andre Christian Michelsen og Fritjof Nansen.¹²⁴ I Kristiania holdt Venstremennene Lars Eskeland og Jacob S. Worm-Müller taler som ga et preg av en viss politisk bredde. Lars Eskeland var folkehøyskolepioner og målsaksmann. Joakim Lehmkuhl holdt også en tale og ble valgt til formann på livstid. Etter stiftelsesmøtet ble det nokså stille fra lagets side, med unntak av noen sporadiske møter, stevner og foredrag. Mesteparten av innsatsen gikk til organisatorisk opprustning. I juni 1925 gikk Trondhjems Fædrelandsforening inn i Fedrelandslaget og ga med det laget en betydelig utbygging.¹²⁵

«Et vaagnende Fædrelandslag»¹²⁶

Den 22. november 1925 vedtok Fedrelandslagets landsstyre å sende et forslag til regjeringen om å oppløse de «grunnlovsstridige» partiene Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti.¹²⁷ Forslaget, som ble offentliggjort 28. november, skulle skyve mye av den allerede tynne støtten fra Venstrefolk bort fra Fedrelandslaget. Statsminister Mowinckel gikk allerede dagen etter hardt ut mot forslaget i en tale, og Worm-Müller meldte seg ut av laget.¹²⁸ Forslaget var heller ikke populært i den borgerlige pressen. Til og med den mer høyreaktivistiske avisen Tidens Tegns så på forslaget som taktisk klumsete og lite gjennomførbart.¹²⁹ Likevel skulle forslaget også bidra til å gi Fedrelandslaget nye allierte i pressen.

En av de som ble mer positiv til Fedrelandslaget, var Sverre Kildahl. Han var redaktør for den nasjonalistiske ungdomsavisen Norges Fremtid. Avisen utga sitt første nummer 20. september 1924 med undertittelen «Blad for norsk ungdom».¹³⁰ I de første utgavene hadde avisen et bredt fokus på temaer som ungdom var opptatt av, blant annet idrett. Etter hvert utviklet avisen seg til å bli en ren politisk avis. Det politiske innholdet var utenriksfokusert og

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Talen på åpningsmøtet til Fedrelandslaget skulle bli en av Christian Michelsens siste. Han døde 29.juni 1925.

¹²⁵ Norland 1973, s. 39-44.

¹²⁶ Fra lederartikkelen i Norges Fremtid 12.12.1925 med den fulle tittelen: «Et vaagnende Fædrelandslag, en svak regjering og en naiv borgerpresse».

¹²⁷ Norges Fremtid 12.12.1925.

¹²⁸ Mowinckels tale 29.11.1925 ble gjengitt i Tidens Tegn 30.11.1925. Worm-Müllers utmeldelse: Dagbladet 1.12.1925.

¹²⁹ Tidens Tegn 1.12.1925 med den beskrivende tittelen «Don Quichotte».

¹³⁰ Norges Fremtid 20.9.1924.

førsøkte å etablere avisen som en motvekt til den «liberale presse», som etter Norges Fremtids mening gav et unyansert negativt bilde av fascismen. Særlig bidragsyteren Nils S. Bredstrøm gikk langt i sine hyllester av den italienske fascismen.¹³¹

I begynnelsen av september 1925 fikk også Fedrelandslaget omtale i avisen. Likevel var dekningen begrenset, på grunn av Kildahls lunkne holdning til laget. Først i desember samme år gikk Norges Fremtid for alvor inn for Fedrelandslaget. Den 12. desember forklarer Kildahl hvorfor «Vi har aldri vært nogen ubetinget tilhengere hverken av Fedrelandslaget program eller [...] arbeidsmåter».¹³² Programmet inneholdt ifølge Norges Fremtid «en rekke intetsigende og forslitte slagord fra det forr. århundrede».¹³³ For Norges Fremtid viste derimot forslaget om å forby Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet at Fedrelandslaget hadde våknet.

Fra desember 1925 og utover i 1926 begynte laget å få stadig mer spalteplass i avisen. Samtidig dreiet Norge Fremtid sitt fokus fra utenriks- til innenrikspolitikk. De fascistiske hyllingsartiklene ble færre og Nils S. Bredstrøm mindre aktiv. Fascistlederen Benito Mussolini ble gradvis byttet ut med Venstrehøvdingen Johan Sverdrup.¹³⁴ Samtidig som båndene med Norges Fremtid ble styrket på våren 1926, fortsatte den organisatoriske opprustningen i laget. I januar 1926 ble Norges Fremtid «uoffisielt» organ for Fedrelandslagets ungdomsavdeling som i april 1926 ble omstrukturert til en landsdekkende ungdomsfylking.¹³⁵ I august 1926 ble Norges Fremtid offisielt organ også for Fedrelandslaget.¹³⁶

Utenom Norges Fremtid hadde Fedrelandslaget viktige allierte i den borgerlige pressen. Redaktør i Aftenposten Frøis Frøisland skulle bli en av Fedrelandslagets viktigste allierte. Nils Frøis Frøisland var født i 1883 på Raufoss, Vestre Toten. Han hadde under første verdenskrig arbeidet som krigsreporter for Aftenposten og var en av landets mest populære journalister. Frøisland arbeidet seg oppover internt i Aftenposten og tok i 1925 over som sjefsredaktør for avisen. Samtidig overtok Harald Torp over som politisk redaktør. Torps syn på Fedrelandslaget lå nærmere den skeptiske linjen, som ledelsen i Høyre også hadde. Torp

¹³¹ Jamfør Norges Fremtid 5.9.1925, 19.9.1925.

¹³² Norges Fremtid 12.12.1925.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Jamfør Realph Norlands artikkel «Demokratiet og Individualismen» i Norges Fremtid 27.3.1926.

¹³⁵ I Norges Fremtid 20.1.1926 trykket avisen en annonse for Fedrelandslagets ungdomsavdeling som lød: «Meld dig inn straks. Innmeldelse skjer i Handelsbygningen eller «Norges Fremtid»s redaksjon, Eugenesgate 7» likevel beholdt avisen sin underoverskrift «Blad for norsk ungdom». Denne annonsen skulle også stå i fremtidige nummer av Norges Fremtid frem til avisen ble offisielt organ for Fedrelandslaget.

¹³⁶ Norges Fremtid 7.8.1926. Med undertittelen «Offisielt organ for Fedrelandslaget». Sverre Kildahl går også inn i Ungdomsfylkingens styre. Ibid.

mente også at den politiske redaktørens rolle var å dekke innenrikspolitik, mens sjefsredaktørens skulle holde seg til utenrikspolitikken.

Konflikten mellom Torp og Frøisland førte til at Aftenposten inntok en skiftende stilling som støttespiller til Fedrelandslaget. Samtidig beskyttet eierskapet i avisen Frøisland fra angrep fra Høyres sentralstyre ut fra Aftenpostens tradisjoner for at styret ikke skulle blande seg i avisens redaksjonelle linje. I tillegg var eierne og særlig styremedlem Jens Bratlie positivt innstilte til Fedrelandslaget. Støtten fra en av landets største aviser var avgjørende for den store veksten til Fedrelandslaget de første årene av organisasjonens liv. Likevel skulle Aftenpostens støtte til Fedrelandslaget bli begrenset etter 1927 da Johannes Nesse overtok rollen som politisk redaktør etter Harald Torp. Johs. Nesse skulle gi Frøisland mer motstand enn det Torp hadde gjort. Samtidig begynte Frøislands helse for alvor å svikte. I hans fravær styrket Nesse sin stilling i avisen. Da Frøisland døde i januar 1930, overtok Johs. Nesse som sjefsredaktør i Aftenposten.¹³⁷ Fedrelandslaget hadde også varierende støtte fra redaktørene Thorvald Aadahl i Nationen og Rolf Thommessen i Tidens Tegn.

«Tusen dagers valgkamp»

Stortingsvalget i 1927 sendte sjokkbølger i borgerlige kretser. AFL hadde i forkant av valgkampen lykkes med å samle Arbeiderpartiet og Det socialdemokratiske Arbeiderpartiet til ett parti igjen.¹³⁸ Det konsoliderte Arbeiderpartiet ble landets største etter 1927-valget med 59 mandater på Stortinget. Samtlige borgerlige partier utenom Bondepartiet gikk tilbake, og Frisinnede Venstre satt igjen med kun to mandater.¹³⁹ Ved regjeringskrisen året etter gikk kongen til landets største parti for å få dannet en ny regjering. Christopher Hornsrud dannet landets første Arbeiderpartiregjering. Hornsrudregjeringen ble den første regjeringen til å falle på mistillitsforslag allerede 18 dager etter tiltredelsen.¹⁴⁰ Fedrelandslaget reagerte på valgsjokket og «Hornsrudepisoden» med en «tusen dagers valgkamp».

De borgerlige partiene hadde på 1920-tallet av store organisatoriske og finansielle svakheter. De borgerlige partiapparatene fungerte først og fremst som «sovende» organisasjoner som «våknet» til live ved valgåret. På den andre siden av politikken hadde Arbeiderpartiet den organisatoriske styrken fra fagbevegelsen i ryggen. Fedrelandslaget så derfor behovet for å utvide sin antimarxistiske opplysningsvirksomhet for å supplere de

¹³⁷ Aftenposten 29.1.1930. Wasberg; Gunnar Christie. *Aftenposten i hundre år: 1860-1960*, Oslo: Schibsted, 1960, s. 201-203; Norland 1973 s. 67-69, s. 99.

¹³⁸ Furre 1991, s. 125-126.

¹³⁹ SSB. *Stortingsvalget 1927*. http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_viii_069.pdf (15.3.2018).

¹⁴⁰ Furre 1991, s. 126-127.

borgerlige partiapparatene. Lagets landsmøte i 1927 vedtok et arbeidsprogram for nasjonal-, fylkes- og lokalorganisasjonene som skulle brukes til dette arbeidet.

Mye av grunnlaget for at Fedrelandslaget kunne drive en «tusen dagers valgkamp», var den store medlemsveksten etter valget i 1927. Denne var i stor grad drevet av ung aktivisme. Ungdomsfylkingen og den unge ledelsen bidro til å styrke inntrykket av laget som et ungt og mer utålmodig alternativ til de borgerlige partiene. De borgerlige partienes svake organisering og passive holdning til ungdomspolitikken gav også Fedrelandslaget et «utappet» marked. I 1920 hadde også stemmeretten blitt senket fra 25 til 23 år. Høyre opprettet en landsdekkende ungdomsorganisasjon først i 1922, og Unge Frisinnede ble opprettet i mai 1926.¹⁴¹ Bondepartiet fikk ikke landsdekkende ungdomsparti før i 1949.¹⁴²

Den sterke medlemsveksten etter 1927 førte også til større organisatoriske ambisjoner. Fra stiftelsen av hadde det vært uklart hvilken type organisasjon Fedrelandslaget var. Fra borgerlig hold ble de ofte sett på som en utfordrer og en latent partidannelse. Store deler av venstresiden så på Fedrelandslaget som en fascistisk masseorganisasjon. Selv hadde Fedrelandslaget opprinnelig definert seg som en antimarxistisk «opplysningsorganisasjon». Samtidig var det tydelig at de også representerte et eget politisk alternativ og ønsket i hvert fall delvis gjennomslag for dette.

Etter valget i 1927 hadde laget bestemt seg for å drive en «1000-dagers» valgkamp frem mot stortingsvalget i 1930. Som et ledd i dette ble Fedrelandslaget omformet til å bli et moderne antimarxistisk propagandaapparat. Under den «1000-dagers valgkamp» ble det holdt over 6000 taler og delt ut opp imot tre millioner brosjyrer, studie- og flygeskrifter. I tillegg kunne laget forbløffe nordmenn over hele landet med moderne virkemidler som film og lysbilder.¹⁴³ Perioden mellom 1927 og 1930 skulle også bli Fedrelandslagets storhetstid.

Fedrelandslagets råd

Lagets medlemsvekst fortsatte også i 1928 og bidro til økte ambisjoner på det politiske planet.¹⁴⁴ Landsmøtet i 1928 vedtok derfor å opprette en ny overbygning, et «Råd». Fedrelandslagets Råd skulle samle organisasjonens mest fremtredende medlemmer i utvalg som arbeidet med å utforme forslag til borgerlig politikk.

¹⁴¹ Aftenposten 12.5.1926; Danielsen 1984, s. 78-81.

¹⁴² Ohman Nielsen 2001, s. 252.

¹⁴³ Adrian 1962, s. 106-107; Norland 1973, s. 97-109.

¹⁴⁴ Det fremgår blant annet i ulike utgaver av Norges Fremtid i 1928.

Rådsstyret besto blant annet av Fridtjof Nansen, tidligere høyrestatsminister Jens Bratlie og høgskolerektor Severin Eskeland og børskommissær Jørgen Blyth fra Venstre. Hartvig Johansson og Johan Throne Holst fra Vort Land var også med i Rådet. Throne Holst ledet utvalget som utarbeidet politikk for å fremme «fred på arbeidsplassen». Rådets propagandautvalg var ledet av tidligere Tidens Tegn-redaktør Olaf Thommessen, med Frøis Frøisland og Nationens redaktør Thorvald Aadahl som medlemmer.¹⁴⁵

Rådet skulle være et «allsidig fagråd som uavhengig av alle særhensyn og klassekrav skulle utarbeide og fremlegge positive forslag til løsning av en rekke aktuelle samfunnsaker».¹⁴⁶ H.C Adrian tolket opprettelsen av rådet mer som et forsøk på å aktivisere «den eldre generasjonen» i Fedrelandslaget enn som et reelt forsøk på å utforme og påvirke politikk.¹⁴⁷

Sammen med åpningen av rådet kom også ønsket om å omdanne Fedrelandslaget til en paraplyorganisasjon for «likesinnede» organisasjoner som Samfundshjelpen, Samfunnsvernet, Norges Forsvarsforening, Skattebetalernes landsforening og Foreningen til gjenreising av Norges forsvar. Disse skulle etter planen på sikt gå inn i Rådet som egne utvalg.¹⁴⁸

Planen om å omdanne laget til en paraplyorganisasjon må sees i lys av ledelsens visjon for Fedrelandslaget. De ønsket at laget skulle samle alle antimarxistiske krefter i en stor organisasjon og operere som en motvekt til fagbevegelsen og AFL, som hadde samlet det splittede Arbeiderpartiet og bidratt til valgseieren i 1927. Ledelsen i Fedrelandslaget ønsket at laget skulle bli en antimarxistisk ekvivalent som samlet de borgerlige partiene og samtidig hadde reell påvirkning på borgerlig politikk. Men forslaget om å inngå i en paraplyorganisasjon ble møtt med skepsis fra flere av de foreslåtte samarbeidspartnerne og Fedrelandslaget forble i praksis en propagandaorganisasjon gjennom resten av 1920-tallet.¹⁴⁹ Økonomiske hinder kom også til å sørge for at Rådet aldri fikk den rollen den var tiltenkt.¹⁵⁰

Forholdet til Høyre

Medlemsveksten fra 1927 førte med seg en sterkere økonomi. En del av den økonomiske veksten kom i form av medlemsavgift. Mesteparten kom likevel fra næringslivet.¹⁵¹ I januar

¹⁴⁵ Adrian 1962, s. 81, s. 89-90, s. 98-105, s. 160-167, s. 262-264.

¹⁴⁶ Sitert etter Norland 1973, s. 142.

¹⁴⁷ Adrian 1962, s. 166.

¹⁴⁸ NB. HSS. Fridtjof Nansens arkiv. Brev fra Joakim Lehmkuhl til Fridtjof Nansen 6.3.1928.

¹⁴⁹ Norland 1973, s. 109; Adrian 1962, s. 202-207.

¹⁵⁰ NB. HSS. Fridtjof Nansens arkiv. Brev fra Joakim Lehmkuhl til Fridtjof Nansen 4.12.1929.

¹⁵¹ Adrian 1962, s. 207-210.

1929 sendte Fedrelandslaget ut en henvendelse til flere sentrale næringsorganisasjoner om at de skulle kartlegge hvor stort skattetrykk de kunne tåle, og hvor i statsbudsjettene det burde kuttes.¹⁵²

En av disse organisasjonene var AFL. Lehmkuhls forhåpninger til et samarbeid med AFL var likevel begrenset. Han regnte med at henvendelsen ikke kom til å falle i god jord «men det er der jo intet at gjøre ved».¹⁵³ Henvendelsen til næringsorganisasjonene ble deretter videresendt til de borgerlige partiene og må sees på som et ledd i lagets forsøk på å kanalisere de økonomiske bidragene til de borgerlige partiene fra næringslivet. Målet bak var at ved å overta de borgerlige bidragsyterne fra næringslivet, ville Fedrelandslaget kunne komme i en posisjon til å påvirke nominasjonsprosessen og presse de borgerlige partiene til samarbeid. Høyre som hadde mye av sitt økonomiske grunnlag i næringslivet, ville ikke finne seg i dette og startet en motoffensiv.

Høyres ledelse, og særlig C.J Hambro, hadde vært avvisende til Fedrelandslaget siden organisasjonens stiftelse i 1925. På våren 1929 skulle dette forholdet bli iskaldt. Høyre fant ut at flere av de største bidragsyterne til partiet nå hadde overført sine midler til Fedrelandslaget. Partiets generalsekretær Harald Gram innkalte en rekke bidragsytere til et møte, blant andre de tidligere Vort Land-medlemmene Johan H. Andresen, Reidar Gording og Christian Hansson. Gram gikk løs på næringslivstoppene for å sende sine bidrag til Fedrelandslaget, som han mente hadde ført til at Høyre slet økonomisk. Partiledelsen vedtok deretter å innføre en boikott av all reklame for Fedrelandslaget i Høyre-pressen.

I mai 1929 inngikk Fedrelandslaget og Høyre en «borgfred», en midlertidig våpenhvile. Høyre skulle heve boikotten av Fedrelandslaget i den konservative pressen. Fedrelandslaget skulle på sin side oppfordre sine medlemmer til å engasjere seg i sine egne partier, slutte å sabotere for den uavhengige finansieringen av partiet og dempe kritikken av de borgerlige partiene. Våpenhvilen ble ikke fulgt opp. Høyrepressens boikott av Fedrelandslaget fortsatte, samtidig som Høyre lyktes med å ta tilbake mye av næringslivets bidrag. I kjølvannet av «borgfreden» opplevde Fedrelandslaget derfor en økonomisk knekk.¹⁵⁴

17.mai 1929 kunne Norges Fremtid rapportere om et medlemstall på «henimot 100 000 medlemmer».¹⁵⁵ Medlemsveksten skulle tilsynelatende fortsette i en mer begrenset form i

¹⁵² Henvendelsen er gjengitt i sin helhet som «Appendiks II» i Adrian 1962, s. 343-345.

¹⁵³ NB. HSS. Fridtjof Nansens arkiv. Brev fra Joakim Lehmkuhl til Fridtjof Nansen 22.2.1929.

¹⁵⁴ Danielsen 1984, s. 195-202; Norland 1973, s. 162.

¹⁵⁵ Norges Fremtid 17.5.1929.

1930, på tross av den økonomiske tilbakegangen.¹⁵⁶ Det er likevel viktig å påpeke at medlemstallene er omdiskuterte på grunn av begrenset kildegrunnlag. H.C Adrian kommer etter inngående drøfting frem til at medlemstallet sannsynligvis i hvert fall var over 90 000.¹⁵⁷

Propagandavirkningen til Fedrelandslaget synes heller ikke å bremse på grunn av den økonomiske krisen. Likevel bidro krisen til å begrense lagets ambisjoner og fokusere organisasjonen mer inn på rent valgkamparbeid.¹⁵⁸ Mot slutten av 1930 var to tredjedeler av rådets utvalg oppløst.¹⁵⁹

«Borgfreden» syntes også å ha bidratt til at Fedrelandslaget dempet kritikken av de borgerlige partipolitikerne frem mot stortingsvalget i 1930.¹⁶⁰ Et unntak var Fridtjof Nansen som hadde store «sommerturneer» i 1928 og 1929 der han blant annet talte om at «partipolitikken» var blitt en fare for landet. Nansens engasjement i Fedrelandslaget hadde siden stiftelsen vært laber. Likevel hadde Nansen villig stilt sitt navn til disposisjon og hadde en viktig symbolsk verdi for organisasjonen. «Sommerturneene» i 1928 og 1929 da han reiste rundt i landet og holdt taler til flere tusen mennesker, markerte polfarerens mest aktive periode i laget.¹⁶¹ Hans tale i Tønsberg i august 1928 var høydepunktet. Aftenposten kalte det «En enestående begivenhet» og rapporterte om 15 000 oppmøtte.¹⁶² Nansens økte engasjement kan styrke H.C Adrians tolkning av Fedrelandslagets råd som et middel for å aktivisere «den eldre generasjonen» i organisasjonen.

«Borgfreden» la også til rette for et sakssamarbeid mellom Fedrelandslaget og Høyre. På tross av store uenigheter var både Høyre og Fedrelandslaget opptatt av borgerlig samarbeid. Som et ledd i dette tok Høyre fra 1929 av til orde for å innføre en lov som åpnet for listeforbund. Tanken bak var at partier skulle kunne inngå i listeforbund der de sammen delte stemmene og etter valget fordelte mandater. Listeforbund innebar at hvis for eksempel det ene partiet i et forbund hadde stemmer «til overs», kunne disse stemmene overføres til et av de andre partiene på listeforbundet for å oppnå mest optimal mandatfordeling. Listeforbund ville også bidra til et tettere og mer forpliktende samarbeid mellom partiene.

¹⁵⁶ Norland 1973, s. 140-141; Ulike utgaver av Norges Fremtid i 1930; Adrian 1962, s. 177-178.

¹⁵⁷ Ibid. s. 177-178 og 314-317. Adrian oppgir om lag 90 000 (etter nominell utregning) på sommeren 1929. Etter systematisk gjennomlesning av Norges Fremtid i 1930, ser det ut til at medlemsveksten fortsatte frem mot valget, men i mer beskjeden grad derfor er det sannsynlig at medlemstallet nådde et høydepunkt på mellom 90 og 100 000 i 1930.

¹⁵⁸ NB. HSS. Fridtjof Nansens arkiv. Brev fra Joakim Lehmkuhl til Fridtjof Nansen 4.12.1929.

¹⁵⁹ Ibid. s. 105.

¹⁶⁰ Ibid. s. 126-128.

¹⁶¹ Nansen, Fridtjof. *Nansens røst: artikler og taler. 3: 1916-1930*, Winsnes, A.H (red), Oslo: Jacob Dybwads Forlag, 1945, s. 705-719; Norland 1973, s. 152-153.

¹⁶² Aftenposten 27.8.1928.

Høyre brukte derfor Fedrelandslaget for å skape en opinion for listeforbundssaken som skulle bidra til å få det gjennom i Stortinget. I mars 1930 ble listeforbundsloven vedtatt. Stortingsvalget samme året skulle bli det første med mulighet for listeforbund.¹⁶³ Likevel var samarbeidet mellom det konservative partiet og Fedrelandslaget kun begrenset til denne saken. I juli 1929 kunne Lehmkuhl rapportere at det var «fortsatt uoverenstemmelse med Høyre», og at det var det «neppe for øieblikket noget at gjøre ved».¹⁶⁴

Fedrelandslaget dreide i slutten av valgkampen inn på et mer antimarxistisk fokus. I 1930 gjorde Arbeiderpartiet seg til et «lett bytte» for lagets antimarxistiske agitasjon. Det året vedtok Arbeiderpartiet et nytt prinsippprogram, som i Fedrelandslagets øyne markerte en radikaliserings. Der partiets program fra 1927 erklærte Arbeiderpartiets hovedoppgave som å «erobre hele det arbeidende folk og dermed folkeflertallet», hadde partiet i den samme setningen i 1930-programmet strøket «og dermed folkeflertallet».¹⁶⁵ Fedrelandslaget brukte dette til alt det var verdt for i valgkampen, og det skulle gi resultater.

Valgseier, skuffelse og tilbakegang

Stortingsvalget 1930 ble en av de største borgerlige valgseierne i norsk historie. Samtlige borgerlige partier gikk frem. Valgdeltagelsen økte fra 68,01 i 1927 til 77,55 prosent i 1930. Det innebar økning på 200 000 stemmer, der de fleste gikk til de borgerlige partiene. De nye velgerne var først og fremst kvinner, som økte i antall stemmer fra 484 000 i 1927 til 600 000 i 1930.¹⁶⁶ Mangeårig partisekretær i Arbeiderpartiet Haakon Lie karakteriserte stortingsvalget i 1930 som det valget der «de norske kvinner rykket ut for å redde kirke og skole».¹⁶⁷ Likevel skulle gleden over det borgerlige «kvinnevalget» bli kortvarig for Fedrelandslaget.

Det borgerlige flertallet på Stortinget var fortsatt avhengig av Venstre. Da det i etterkant av valget ble gjort forsøk på borgerlig samlingsregjering, strandet disse igjen på Venstre.¹⁶⁸ Skuffelsen over den manglende viljen til borgerlig samarbeid var stor i Fedrelandslaget og skulle føre til en endret holdning til de borgerlige partiene.

Etter stortingsvalget i 1930 begynte også Fedrelandslaget for alvor å merke tilbakegang i både medlemstall og politisk innflytelse. Faresignalene hadde man kunne spore

¹⁶³ Norland 1973, s. 159-160.

¹⁶⁴ NB. HSS. Fridtjof Nansens arkiv. Brev fra Joakim Lehmkuhl til Fridtjof Nansen 11.7.1929.

¹⁶⁵ Norland 1973, s. 163; Furre 1991, s. 127; *Arbeiderpartiets prinsipielle program 1930*.

¹⁶⁶ SSB. *Stortingsvalget 1927*; SSB. *Stortingsvalget 1930*. http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_viii_157.pdf (15.3.2018).

¹⁶⁷ Sitat av Haakon Lie i samtale med Andreas Norland. Sitert etter Norland 1973, s. 170.

¹⁶⁸ Danielsen 1984, s. 221-226.

tilbake til slutten av 1929 da lagets økonomi ble svekket etter Høyres motaksjon. Tidlig i 1930 hadde også noen av de viktigste støttespillere falt fra. Frøisland i Aftenposten døde den 29. januar 1930, og Johs Nesse overtok som sjefsredaktør. Nesse hadde lite til overs for Fedrelandslaget, noe han hadde markert ved å angripe Fedrelandslaget i Aftenposten i september 1929.¹⁶⁹ Daniel Sjulseth mener at Nesses angrep kan ha bidratt til at Sverre Kildahl, eieren av Norges Fremtid gradvis fikk «kalde føtter». Mot slutten av 1930 skiftet Norges Fremtid profil. Sakene som var relatert til Fedrelandslaget ble nå samlet under kolonnen «Fedrelandslagets Arbeid» og fikk mindre spalteplass enn tidligere, og avisens undertittel «Offisielt organ for Fedrelandslaget» ble sløyfet.¹⁷⁰ I tillegg til å miste Frøisland og Kildahls støtte mistet laget også sin viktigste symbolske støttespiller, Fridtjof Nansen, som døde 13. mai 1930.¹⁷¹

En hendig major?

I forbindelse med polfarerens død skrev en av Nansens nærmeste medarbeidere i Russland en nekrolog i Tidens Tegn. Forfatteren av nekrologen var majoren Vidkun Quisling. Han tok til orde for det han mente var Nansens politiske visjon, et nasjonalt samlingsparti, og stilte spørsmål om ikke Fedrelandslaget kunne omformes et slikt parti.¹⁷² Lehmkuhl svarte på Quislings oppfordring med at det var uaktuelt med partidannelse i Fedrelandslagets regi.¹⁷³

Utover på høsten 1930 gjorde Quisling seg bemerket for sin artikkelserie «Russland og vi» der han beskrev Stalinismens grusomheter og koblet det til norsk politikk. På tross av at Lehmkuhl var skeptisk til Quisling så han mulighetene til å bruke den antimarxistiske majoren for Fedrelandslaget. Derfor fikk Quisling i januar 1931 tilbud om plass i Oslo Fedrelandslags styre der Johan B. Hjort var viseformann. Vidkun Quisling fant seg likevel aldri til rette i Fedrelandslaget, som han mente spilte en for passiv rolle i norsk politikk.¹⁷⁴

Da Bondepartiet i 1931 overtok regjeringsmakten, utnevnte statsminister Peder Kolstad Vidkun Quisling til forsvarsminister. Regjeringen skulle bli kontroversiell på grunn av Quisling, blant annet på grunn av hans angrep på Arbeiderpartiet i Trontaledebatten 1932. Dette førte til at Fedrelandslaget skrev et opprop til støtte for Quislings påstander i

¹⁶⁹ Aftenposten 18.9.1929; Aftenposten 29.1.1930.

¹⁷⁰ Sjulseth, Daniel. *Fedrelandslaget i norsk politikk 1930-1940: En historisk taper?*, Masteroppgave i historie, Oslo: Universitetet i Oslo, 2008, s. 88-89.

¹⁷¹ Aftenposten 13.5.1930.

¹⁷² Tidens Tegn 24.5.1930.

¹⁷³ Tidens Tegn 29.5.1930.

¹⁷⁴ Norland 1973, s. 156-158.

Trontaledebatten i 1932. Likevel var oppropet tydelig på at det var ment som en støtte til saken og ikke til Quisling som person.¹⁷⁵

Etter Kolstads død i mars 1932 overtok Jens Hundseid som statsminister. Hundseid og Bondepartiet skulle sitte med regjeringsmakten til mars 1933. Bondepartiet gikk deretter i forhandlinger med Quisling for å komme til enighet om den tidligere forsvarsministerens maktposisjon i partiet. Da disse forhandlingene strandet, stiftet Quisling stiftet et eget parti.

Nasjonal Samling skulle få stor betydning for Fedrelandslaget. Selv om troen på borgerlig samling var kraftig svekket etter valget i 1930, hadde Lehmkuhl fortsatt ikke gitt helt opp. Partidannelsen ble kritisert av Joakim Lehmkuhl som mente at Nasjonal Samling ville bidra til mer splittelse på borgerlige side. NS ble også sett på som en konkurrent om de unge og mer radikale kreftene i Fedrelandslaget.¹⁷⁶

I stortingsvalget 1933 fikk ikke Nasjonal Samling inn noen representanter. Samtidig gikk Høyre, Venstre og Bondepartiet tilbake og Arbeiderpartiet kraftig frem. Arbeiderpartiets kriseprogram som la sosialismen på vent for å få folk i arbeid, slo an blant norske velgere. Arbeiderpartiet hadde likevel ikke rent flertall på Stortinget, og Mowinckel fortsatte som statsminister på et vakkende parlamentarisk grunnlag.¹⁷⁷ Etter valget skulle Fedrelandslaget legge frem en konkretisering av den politiske utviklingen i laget siden 1930 i form av et eget kriseprogram.

Mot en høyreradikal krisepolitikk

I 1932 kom det endelige bruddet mellom Fedrelandslaget og Norges Fremtid. Laget opprettet et nytt presseorgan som de kalte ABC. Norges Fremtids redaktør Ranik Halle fortsatte i samme stilling i den nye avisen. På tross av betydelig kontinuitet i både redaksjon og bidragsyttere skulle ABC få et mer radikalt preg enn Norges Fremtid. Dette skulle føre til en mer positiv holdning til den italienske fascismen og den tyske nazismen enn tidligere.¹⁷⁸ Det viste seg blant annet i 1933 da avisen foreslo Mussolini og Hitler til fredsprisen. Forslaget var ironisk ment og mer ment som en kritikk av utdelingsprosessen bak fredsprisen.¹⁷⁹ ABC var først og fremst positiv til Hitlers og Mussolinis aktive krisepolitikk og harde linje mot

¹⁷⁵ Ibid. s. 179-180.

¹⁷⁶ Sjulseth 2008. s. 31-32.

¹⁷⁷ SSB. *Stortingsvalget 1933*. http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_ix_026.pdf (15.3.2018); Furre 1991, s. 134-137.

¹⁷⁸ Thorsen, Alf. *Krise, Vekst og Visjon: Hovedlinjer i Fedrelandslagets økonomiske politikk 1925-1935*, Hovedfagsoppgave i historie, Bergen: Universitetet i Bergen, 1980, s. 100-101.

¹⁷⁹ ABC 22.6.1933.

marxismen.¹⁸⁰ Dette gjenspeilet en endring i lagets politiske profil som hadde foregått over lengre tid.

Allerede på høsten 1930 hadde det internt i Fedrelagslaget blitt uttrykt ønsker om et «begrenset» borgerlige kriseprogram, en plan som i større grad skulle «samordne» økonomien med et tre til ti års planperspektiv. På tross av at kriseprogrammet skulle være «nøkternt», innevarslet det et gradvis endret syn på statens rolle i økonomien og statsgjelden.¹⁸¹ Lignende tanket kom også til uttrykk i mars 1931 da det i Norges Fremtid ble tatt til orde for å bygge en gjennomfartsvei mellom Øst- og Vest-Finnmark i statlig regi for å få bukt med den høye arbeidsledigheten i regionen.¹⁸² Uttalelser som støttet en mer aktiv krisepolitikk skulle likevel være begrenset i Norges Fremtid. I forhold til gjeldsspørsmålet kom derimot avisen til å endre sitt syn i slutten av sin levetid.

Redaktør Realph Norland stilte i 1932 spørsmålet om ikke det ville være mest gunstig å begrense gjeldsnedbetalingen på det nåværende tidspunktet, og heller betale med svakere krone på et senere tidspunkt. At Norge hadde forlatt gullstandarden september året før var nok en viktig faktor for det endrede synet på gjeldsnedbetaling og valutapolitikken. Lagets nye organ ABC kom også til å hylle de store offentlige prosjektene til Mussolini, Hitler og Roosevelt.¹⁸³

På Fedrelagslagets landsmøte i etterkant av valget 1933 presenterte Joakim Lehmkuhl en mer utarbeidet kriseløsning i *Norges Vei*.¹⁸⁴ Lehmkuhls løsning innebar en aktiv krisepolitikk der staten skulle ha en større rolle i økonomien. I tillegg måtte korporative løsninger til for å dempe konfliktene i arbeidslivet.¹⁸⁵ På det samme landsmøtet vedtok Fedrelagslaget å opptre som et politisk parti med et program som stadfestet retningen i *Norges Vei* og den politiske utviklingen i laget siden 1930.

Fedrelagslagets første partiprogram markerte en dreining i høyreautoritær retning, med en tydeligere inspirasjon fra Italia og Tyskland. Programmet gikk inn for at «social nyskaping forenes med fast håndhevelse av statsmaktens suverene stilling og autoritet».¹⁸⁶ Den «sociale nyskaping» var autoritære, nasjonalsolidariske og korporative løsninger i

¹⁸⁰ Sjulseth 2008, s. 94-96; Sørensen 1991, s. 49-55; Thorsen 1980, s. 120.

¹⁸¹ Ibid. s. 96-97.

¹⁸² Norges Fremtid 2.3.1931.

¹⁸³ Thorsen 1980, s. 102, s. 110, s. 116-121.

¹⁸⁴ I samtale med Andreas Norland skal Ranik Halle ha sagt han at skrev mye av *Norges Vei*, likevel synes Lehmkuhl å støtte kriseprogrammet fullt ut. Sjulseth 2009, s. 60-61.

¹⁸⁵ Lehmkuhl, Joakim. *Norges Vei: Et angrep på norsk borgerlig politikk og et forslag til nasjonal arbeidsplan*, Oslo: Fedrelagslaget, 1933, s. 32-47, s. 94-101.

¹⁸⁶ *Fedrelagslagets Valgprogram 1933*.

arbeidslivet. Laget gikk også inn for betydelig svekking av Stortinget, og en «sterk regjeringsmakt med fullt utøvende myndighet».¹⁸⁷ Likevel skulle ikke Stortinget erstattes med et korporativt system som i Italia. Fedrelandslaget gikk inn for et «folkevalgt kvalitetsstyre» der det fortsatt skulle ligge «et korrektiv» hos velgerne og Stortinget.¹⁸⁸

Ungdomsfylkingen gikk også i en mer radikal retning. Ungdomsfylkingen hadde på 1930-tallet tatt i bruk uniformering og «en gammel norsk hilsen» med utstrakt høyrearm. I 1934 ble ungdomsfylkingen omorganisert og innførte et slags førerprinsipp. Den øverste leder, rikslederen skulle velges, men utnevnte selv sine styremedlemmer. Mathias Dahl-Andersen ble valgt til første riksleder etterfulgt av Anders Lange i 1936.¹⁸⁹

Dette bidro til å styrke inntrykk av Fedrelandslaget som et fascistisk parti. Korporative elementer hadde med en mer aktiv statlig krisepolitikk hadde kommet på partiprogrammet for å løse henholdsvis den sosiale og den økonomiske krisen. Likevel gikk ikke Fedrelandslagets ledelse inn for diktatur, og Lehmkuhl og Fedrelandslaget tok flere ganger avstand fra diktatur og tyranni.¹⁹⁰ I *Norges Vei* stadfester Fedrelandslaget at «Diktaturprinsippet har aldri vært norsk og vil aldri bli det. Vi behøver ikke å avskaffe folkestyret for å gjenreise vårt land».¹⁹¹

Forhandlingene om en «nasjonal blokk» og resultatet

På våren 1934 gikk Fedrelandslaget i forhandlinger med Frisinnede Folkeparti, Nasjonal Samling og Bondepartiet om en «nasjonal blokk». Felles for disse partiene var at deler av deres medlemmer så på seg selv som representanter for en «ny politikk». Dette var en politisk linje med høyreautoritære trekk. De gikk inn for en aktiv krisepolitikk, styrking av den utøvende makt og nye løsninger på sosiale problemer.

Fedrelandslaget ser ut til å ha gått inn i forhandlingene med forhåpninger om full sammenslutning med Bondepartiet som kjerne.¹⁹² Lagets partivedtak i 1933 hadde i realiteten vært en motvillig anerkjennelse av at de måtte innta en mer aktiv rolle for å kunne endre norsk politikk. Likevel skulle Fedrelandslaget fortsette som opplysningsorganisasjon ved siden av partivirkosomheten helt til lagets oppløsning. Full sammenslutning på det partipolitiske feltet kunne derfor være en mulighet for laget til å dreie ressurser og fokus tilbake til ren opplysningsvirksomhet.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Sjulseth 2008, s. 80-87.

¹⁹⁰ Norland 1973, s. 218-219.

¹⁹¹ Lehmkuhl 1933, s. 21.

¹⁹² Brevig, Hans Olaf og Ivo de Figueiredo. *Den norske fascismen: Nasjonal Samling 1933-1940*, Oslo: Pax, 2002, s. 65.

Forhandlingene fortsatte utover på sommeren 1934 men resulterte ikke noen avtale. Partiene ble derimot enige om å fortsette forhandlinger i fremtiden. Da partene igjen møttes til forhandlinger i 1935, var det uten Nasjonal Samling. Bondepartiet hadde stilt krav til NS om at Quislings parti måtte gi garantier om folkestyret. Da NS ikke kunne gi slike garantier, fortsatte forhandlingene uten dem. De gjenværende partene ble enige om en avtale om valgsamarbeid, med sammenslåing som en fremtidig mulighet. Da avtalen skulle behandles videre internt i partiene ble den torpedert av Bondepartiet, som gikk inn for en mindre forpliktende avtale.¹⁹³ Forhandlingene skulle likevel bidra til å føre Fedrelandslaget og Frisinnede sammen.

Ettersom Fedrelandslaget ikke stilte til kommunevalg, skulle stortingsvalget i 1936 bli partiets første og siste valg. Etter forhandlingene i 1935 og 1936 forsvant mye av piffen i både Frisinnede Folkeparti og Fedrelandslaget som førte de to «småpartiene» tettere sammen. Ved stortingsvalget 1936 stilte Fedrelandslaget kun på fellelister, samtlige med Frisinnede Folkeparti. I fire fylker samarbeidet Frisinnede og Fedrelandslaget med Bondepartiet og Høyre, i Buskerud var også Venstre med. Likevel lykkes heller ikke Fedrelandslaget i å få inn noen representanter på Stortinget. Før valget hadde laget særlig knyttet forventninger til sin kandidat på fellelsten i Akershus, Victor Mogens.¹⁹⁴

En ny leder i Fedrelandslaget

Victor Mogens var en svært kjent journalist i mellomkrigstiden som tidligere hadde arbeidet i Olaf Thommessens avis Verdens Gang. Da kringkastingsselskapet hadde blitt opprettet i 1925, hadde Joakim Lehmkuhl gått inn på eiersiden. På tross av at kringkastingsselskapet offisielt var politisk nøytralt, var det på 1920-tallet sterkt påvirket av Fedrelandslaget. Ronald Fangen, redaktøren i Vor Verden, hadde anbefalt Victor Mogens som utenriksreporter for programrådet i kringkastingen. Fra 1927 av holdt Victor Mogens utenrikskronikker i kringkastingen. Da kringkastingen direktesendte et «råds- og produksjonsmøte» i Fedrelandslagets regi, begynte reaksjonene å komme. I denne sammenhengen ble Mogens' forhold til laget også problematisert.¹⁹⁵

I 1933 kom Adolf Hitler makten i Tyskland. Samme år ble kringkastingen statlig. Mogens, som til da nærmest hadde hatt monopol på utenrikskronikkene, ble ytterligere

¹⁹³ Karlsrud Larsen, Tormod. *Rolf Thommessen og Frisinnede Folkeparti 1932-1936, Nasjonale Samlingsbestrebelse*, Masteroppgave i historie, Oslo: Universitetet i Oslo, 2012, s. 52-63, s. 88-104.

¹⁹⁴ SSB. *Stortingsvalget 1936*. http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_ix_107.pdf (15.3.2018); Norland 1973, s. 281.

¹⁹⁵ Dahl, Hans Fredrik. *Hallo - Hallo! Kringkastingen i Norge 1920-1940*, Oslo: Cappelen, 1999, s. 101-102.

kontroversiell. Mogens var tyskvennlig. Han beundret det tyske folk og ønsket en revisjon av Versaillestraktaten, som han mente rammet Tyskland for hardt. Han ble kritisert for manglende objektivitet i sine utenrikskronikker om Tyskland etter nazistenes maktovertagelse. NRK svarte på kritikken med å få inn flere utenrikskronikører og begrenset Mogens' sendetid. Dette ble også starten på en konflikt mellom programrådet og Victor Mogens. Konflikten førte til at Mogens trakk seg i 1936.¹⁹⁶

Det samme året økte engasjementet og ansvaret for Victor Mogens i Fedrelandslaget. Joakim Lehmkuhl ønsket etter valget i 1936 å trekke seg som formann. Mogens, som var Lehmkuhls foretrukne kandidat til å overta følte seg derimot ikke klar for ansvaret enda. De kom til enighet om at Lehmkuhl skulle fortsett offisielt fortsette som formann, mens Mogens gradvis overtok hans oppgaver i laget. Først i 1939 overtok Victor Mogens formelt formannsvervet.¹⁹⁷ Lehmkuhl hadde gått inn på eierskapssiden i Tidens Tegn og viet etter 1936 mesteparten av sin oppmerksomhet på å forsøke å gjenreise den kriserammede avisen.¹⁹⁸

Slutten på Fedrelandslaget

Daniel Sjulseth mener at Fedrelandslaget etter 1936 gikk i en mer moderat politisk retning. Fedrelandslagets program fra 1936 var mindre autoritært og mer moderat enn 1933-programmet. Samtidig var det tydelig at Fedrelandslaget var et døende parti. Flere sentrale skikkelser i Fedrelandslaget hadde sammen med Joakim Lehmkuhl gått over til Tidens Tegn i 1936. Den siste perioden av Fedrelandslagets liv ble agitasjonen i stor grad vinklet mot forsvarssaken. Utviklingen mot et tydeligere «enkeltsaksparti» var drevet av store økonomiske vanskeligheter.¹⁹⁹

9. april 1940 gjennomførte Vidkun Quisling verdens første statskupp over radio. Kort tid etter statskuppet tok Johan B. Hjort initiativ til å samle en del NS-utbrytere og tyskvennlige, deriblant Victor Mogens. De ble enige om å starte en aksjon mot Quisling ved å gå i forhandlinger med de tyske okkupantene om mulighetene for et «riksråd», sammensatt av politikere fra flere partier. Etter okkupasjonen økte aktiviteten i ABC som under den nye redaktøren Terje Baalsrud forsøkte å gjenopplive Fedrelandslaget. Mye tyder også på at laget

¹⁹⁶ Dahl 1999, s. 274-275; Norland 1973, s. 284-286.

¹⁹⁷ Ibid. s. 285, s. 296; Sjulseth 2008, s. 40-41, s. 45.

¹⁹⁸ Thommessen, Henrik P. *Fra triumf til tragedie: avisbedriften Tidens Tegn 1910-1941*, Avhandling for dr.philos.-graden, Oslo: Universitet i Oslo, 2009, s. 297-298.

¹⁹⁹ Norland 1973, s. 299-301; Sjulseth 2008, s. 43-44.

opplevde en reell medlemsvekst i 1940. For mange fremsto sannsynligvis Fedrelandslaget som et nasjonalistisk motvekt til Nasjonal Samling.²⁰⁰

Den 11. juni 1940 holdt Victor Mogens en kontroversiell tale i NRK der han oppfordret til samarbeid med de tyske okkupasjonsmyndighetene. I talen understreket Mogens at han snakket i egenskap av være formann i Fedrelandslaget. Talen skulle bli det sterkeste anklagepunktet mot Mogens i krigsoppgjøret. Likevel ble han frikjent.²⁰¹ Talen bidro også til å forverre Fedrelandslagets ettermæle.

Mellom juli og august 1940 kom deler av Arbeiderpartiet i forhandlinger med Victor Mogens og Fedrelandslaget. Forhandlingene skjedde med fungerende partiformann, Einar Gerhardsens velsignelse. Fra Arbeiderpartiets side var tilnærmingen begrunnet i tanken om at Fedrelandslaget kom til å få en maktposisjon i det okkuperte samfunnet. Derfor ville det være bedre å samarbeide med «tyskorienterte kretser, som ikke var nazister».²⁰² Utover i august gikk Einar Gerhardsen over til en tydeligere motstandslinje mot de tyske okkupasjonsmyndighetene.²⁰³ Den 25. september erklærte rikskommisær Josef Terboven Nasjonal Samling som det eneste lovlige partiet i Norge. Fedrelandslaget ble lagt ned, og organisasjonens arkiver ble brent.²⁰⁴

Initiativtaker og tidligere leder i Fedrelandslaget Joakim Lehmkuhl hadde 9. april dratt til USA, der han sammen en av de andre initiativtakerne, Thomas Olsen skulle overta Waterbury Clock Company. Lehmkuhl og Olsen utvidet industriselskapet, som etter hvert ble satt inn i krigsinnsats for den amerikanske hæren. I 1941 skiftet selskapet navn til Timex og ble etter verdenskrigen et av verdens største urselskaper.²⁰⁵

Etter krigen skulle flere av de ledende figurene i Fedrelandslaget få sentrale roller i Høyre og i pressen. Realph Norland som allerede i 1932 hadde meldt full overgang til Høyre, skulle i 1933 få plass i partiets sentralstyre. Etter krigen fortsatte han i Høyres sentralstyre i ett år, samtidig som han var redaktør i Tønsberg Blad.²⁰⁶ Ranik Halle hadde i 1936 gått inn i Tidens Tegn, sammen med Joakim Lehmkuhl. I 1946 ble han ansatt som politisk redaktør i Høyres pressebyrå, der han i 1950 ble sjefsredaktør, en stilling han skulle ha til 1971. Fra 1948 til 1970 satt han også i Høyres landsstyre, og mellom 1970 og 1972 satt han i partiets

²⁰⁰ Ibid. s. 47-48.

²⁰¹ Norland 1973, s. 313-314.

²⁰² Sitert etter Olstad, Finn. *Einar Gerhardsen: En politisk biografi*, Oslo: Universitetsforlaget, 1999, s. 141.

²⁰³ Ibid. s. 140-146.

²⁰⁴ Sjulseth 2008, s. 48; Norland 1973, s. 317.

²⁰⁵ Ibid. s. 318; Macey, Samuel, L. (red) *Encyclopedia of Time*. New York: Garland Publishing Inc, 1994, s. 122-123.

²⁰⁶ Danielsen 1984, s. 284-285; Steenstrup og Gram 1948, s. 395.

sentralstyre.²⁰⁷ Holger Ursin, som også gikk over til Tidens Tegn mot slutten av 1930-tallet, skulle bli generalsekretær for Høyre mellom 1956 og 1963.²⁰⁸ Terje Baalsrud ble sjefsredaktør i Norges Handels- og Sjøfartstidende mellom 1962 og 1978 og ble regnet som en pionér innenfor gravejournalistikk.²⁰⁹

En høyreaktivistisk masseorganisasjon

Det er vanskelig å gi en ideologisk analyse av en organisasjon som på sitt høydepunkt hadde over 90 000 medlemmer. Fedrelandslaget var offisielt en organisasjon som ønsket å samle alle ikke-sosialistiske krefter. På grunn av store figurer som Michelsen og Nansen lyktes organisasjonen til dels med dette. Organisasjonen rommet på 1920-tallet alt fra Venstrefolk til høyreekstremister. Det politiske tyngdepunktet lå tydelige til høyre i det politiske spektrum, noe ledelsen også var klar over. Lehmkuhl argumenterte blant annet mot å omdanne Fedrelandslaget til parti ut ifra en frykt for at det ville bli et fløyparti.²¹⁰

Både H.C Adrian og Andreas Norland fremhever Joakim Lehmkuhl sammen med Holger Ursin, Realph Norland og Ranik Halle som de mest politisk toneangivende personene i Fedrelandslaget på 1920-tallet.²¹¹ Den «politiske kjernen» i Fedrelandslaget representerte høyreaktivismens forsøk på å skape en landsomfattende propagandaorganisasjon.

Det høyreaktivistiske kjennetegnet som kom tydeligst frem hos Fedrelandslaget var antimarxisme og nasjonalisme. Fedrelandslaget ble stiftet som en antimarxistisk opplysningsorganisasjon som skulle arbeide for å «bevare det bestående samfunn». Et klart flertall av Fedrelandslagets brosjyrer, taler og avisartikler gikk i retning av antimarxisme og nasjonalisme. I tillegg kom laget med konkrete politiske forslag for å håndtere «trusselen» fra marxismen, deriblant forslaget om å gjøre de «ukonstitusjonelle» partiene ulovlige i 1925.

Fedrelandslaget gikk på 1920-tallet også inn for en tydelig innstrammingspolitikk. I en tale fra 1928 uttalte Fedrelandslagets leder Joakim Lehmkuhl at «De to store oppgavene som krever sin løsning, er sanering av budgettene og fremme av produksjonen».²¹² Fedrelandslaget kom gjentatte ganger med krav om «økonomisk og moralsk gjenreisning». Begge formene for gjenreisning hang sammen. Man måtte komme tilbake den økonomiske «normalen» fra før

²⁰⁷ Ofstad, Ingmund. *Kapitler av et pressebyrås historie: HP*, Oslo: Norpress, 1993, s. 59, s. 89-97; Thommessen 2009, s. 298-299.

²⁰⁸ Ibid. s. 299; Aftenposten 6.5.1982.

²⁰⁹ Arntzen, Jon Gunnar. *Hvem er hvem*, Oslo: Kunnskapsforlaget, 1994, s. 89-90.

²¹⁰ Norland 1973, s. 131.

²¹¹ Ibid. 1973, s. 34; Adrian 1962, s. 172-173.

²¹² Lehmkuhl, Joakim. *Hvad vi vil*, Oslo: Fedrelandslaget, 1928.

første verdenskrig for å unngå den moralske degenerasjon, den «kristendomsfiendtlige» marxismens oppblomstring. Andre grunner for økonomisk innstramning var å nedbetale gjeld og for å legge til rette for skattekutt.²¹³ Kutt i beskatningen var en sentral del av Fedrelandslaget økonomiske politikk og et ledd i Joakim Lehmkuhls visjon om «produksjonsmobilisering».

Som tidligere nevnt var Lehmkuhls tanker om «produksjonsmobilisering» en sentral del av høyreaktivismens ønsker om å dempe klassemotsetninger. Allerede i *Rationel Arbeidsledelse* fra 1920 hadde Joakim Lehmkuhl uttrykt nødvendigheten av å bekjempe arbeidsledigheten for å dempe klassemotsetninger. I boken beskriver Lehmkuhl avskjedigelse som «ydmygende» og at det «nedbryter ofte motet og selvrespekten».²¹⁴ Han mente også at det ikke ville svare «sig ikke at slippe løs en fiende».²¹⁵ Ideen om produksjonsmobilisering vektla den økonomiske gevinsten med full sysselsetting. Lehmkuhl så på arbeidskraft som en ressurs for økonomien.²¹⁶ Han brøt dermed med det liberalistiske dogmet om strukturell og uunngåelig ledighet, som var utbredt på borgerlig side i politikken.

Han brukte også multiplikatoreffekten ved å anta at en styrking av «produksjonen» og øking av sysselsettingen ville gi ringvirkninger for hele økonomien. På 1930-tallet skulle denne tanken bli brukt til å begrunne økt statlig inngripen for å «sette hjulene» i gang igjen. På 1920-tallet var initiativet overlatt til det private næringsliv. Staten skulle tilrettelegg ved å dempe skattetrykket og verne om norsk produksjon. Fedrelandslaget støttet også tanken om å gi arbeiderne medeierskap i bedriftene og hyllet Freia som første norske bedrift som forsøkte på dette.²¹⁷ Med henvisning til forsøkene på å gi arbeiderne aksjer i Freia uttalte Norges Fremtid at «det utvalg i Fedrelandslagets råd, som skulle utarbeide forslag til fred på arbeidsfeltet» allerede var i gang.²¹⁸ Utvalget var ledet av Throne Holst, som gjennomførte det i praksis.

Fedrelandslaget fikk tidlig et antiparlamentarisk preg. Den 11. juni 1925 kritiserte Joakim Lehmkuhl «kompromissånden» blant norske stortingspolitikere i sin artikkel «Rene Linjer», i Tidens Tegn. I følge Lehmkuhl var kompromiss «ofte en fordekt form for korrupsjon».²¹⁹ Dette skulle bli starten på Fedrelandslagets kritiske retorikk mot

²¹³ Thorsen 1980, s. 33-40.

²¹⁴ Lehmkuhl 1920, s. 64.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Thorsen, Alf. «Vekst og Visjon i Fedrelandslaget», *Syn og Segn*, 7/1983, s. 438.

²¹⁷ Norges Fremtid 23.10.1926.

²¹⁸ Norges Fremtid 24.3.1928.

²¹⁹ Tidens Tegn 11.6.1925.

«partivesenet» og de profesjonelle politikerne. Laget var også klare på at de ønsket å styrke regjeringmakten på bekostning av Stortinget.

Realph Norland knyttet Fedrelandslaget også til røttene i «høvdingtanken» med sin hyllest av «individualisten» Johan Sverdrup i Norges Fremtid. Lagets positive holdning til en Nansenregjering må derfor også sees i lys av denne høvdingtanken.²²⁰ Forslaget om å forby de «grunnlovsstridige» partiene må kunne omtales som antidemokratisk, selv om Fedrelandslaget begrunnet det i et ønske om å bevare demokratiet. På tross av dette skulle Fedrelandslaget først og fremst arbeide for den midlertidige løsningen på mindretallsparlamentarismen, borgerlig samling.

Det siste høyreaktivistiske kjennetegnet var en nærhet til de etablerte borgerlige partiene. Fedrelandslagets tilknytning de borgerlige partiene fortonet seg forskjellig fra parti til parti. Laget møtte stor støtte fra deler av Frisinnede, særlig i partiets hovedstyre. Lehmkuhl opplevde til tider at Frisinnede kunne være for ivrige i ønsket om å samarbeide. Fedrelandslaget samarbeidet også i stor grad med ledelsen i Bondelaget og Bondepartiet. Bondelagets leder og Bondepartiets parlamentariske leder Johan Mellbye var positivt innstilt til Fedrelandslaget og Bondelagets nestleder Ole Kristensen Skuggevik var et lojalt og aktivt medlem i Fedrelandslaget.²²¹ Likevel ble Fedrelandslaget møtt med skepsis fra en del av Bondepartiets stortingsgruppe.

Både Venstre og Høyre tok fra ledelseshold avstand fra Fedrelandslaget. Det hindret likevel ikke Høyre i å samarbeide med laget i listeforbundssaken. På lokalt nivå hadde Fedrelandslaget betydelig tilslutning i både Bondepartiet, Frisinnede og Høyre. Laget lyktes til og med å få gjennomslag i deler av Venstre, først og fremst lokalisert i Vestlandfylkene og Telemark. Fedrelandslaget hadde derfor en viss nærhet til de etablerte borgerlige partiene, på tross av at Høyre og Venstres skepsis.²²² Etter 1930 forsvant mye av nærheten til og innflytelsen på de etablerte borgerlige partiene, og laget utviklet seg til å bli et tydeligere eget politisk alternativ. Forhandlingene om en «nasjonal blokk» førte ikke frem og Fedrelandslaget falt inn i skyggen med Frisinnede som en marginal størrelse i norsk politikk.

²²⁰ Se Kapittel 4 – Frisinnede Venstre for mer om Fedrelandslagets holdning til Nansenforsøket.

²²¹ Han satt også i Fedrelandslagets Råd.

²²² Adrian 1962, s. 187-188.

4 Frisinnede Venstre

Frisinnede Venstre ble stiftet i 1909 av utbrytere fra Venstre. Partiet hadde et liberalistisk utgangspunkt, men ble fort knyttet til det konservative Høyre på grunn av økonomiske og organisatoriske vanskeligheter. Partiet hadde også to statsministere i samlingsregjering med Høyre. På 1920-tallet skulle deler av Frisinnede forsøke å løsrive partiet fra Høyre. Mye av den samme fraksjonen i Frisinnede sto for en mer høyreaktivistisk politisk linje. De høyreaktivistiske tendensene i partiet kulminerte i 1926 da det ble gjort forsøk på å danne en «upolitisk» regjering med Fridtjof Nansen som statsminister. Etter «Nansenforsøket» mislykkes gikk Frisinnede inn i Ivar Lykkes Høyre regjering. Lykkeregjeringen skulle bli Frisinnedes siste og markerte begynnelsen på slutten av Frisinnede som en maktfaktor i norsk politikk. På 1930-tallet skulle Frisinnede oppleve en lignende politisk utvikling som Fedrelandslaget. Det knyttet Frisinnede og Fedrelandslaget tettere sammen og førte til en politisk marginalisering. Dette kapittelet vil ta for seg Frisinnede Venstres historie, med hovedfokus på 1920-tallet.

Bakgrunn

Frisinnede Venstre representerer på mange måter bindeleddet mellom høyreaktivismen og dens røtter i Venstrebevegelsen. Som tidligere nevnt lå høvdingetanken og Venstrebevegelsens harmoniske, nasjonalistiske samfunnssyn latent i deler av norsk politikk helt frem til høyreaktivismen på 1920-tallet. Det skulle føre til en rekke splittelser i Venstre.

En av disse kom i forkant av 1903-valget i form av den politiske konstruksjonen Samlingspartiet. Samlingspartiet ble dannet som en motvekt til den sosialliberale og den unionspolitiske radikalismen i Venstre. Hovedvåpenet i kampen mot det radikale Venstre var borgerlig samling rundt de moderate fløyene i både Høyre og Venstre. Etter valget i 1903 dannet høyrefløyen i Venstre og den liberale delen av Høyre regjering med Samlingspartiet som bindeledd og Francis Hagerup som statsminister. Da konsulatforhandlingene med Sverige brøt sammen i 1905 overtok Christian Michelsen som statsminister for en ny samlingsregjering som skulle lede landet ut av unionen med Sverige.²²³

²²³ Nerbøvik, Jostein. *Norsk Historie 1870-1905. Frå jordbruksamfunn mot organisasjonssamfunn*, Oslo: Samlaget, 1986, s. 232-250.

Michelsen var skeptisk til parlamentarismen og mente at så lenge en regjering hadde støtte i Stortinget, skulle den ha stor autoritet. Stortinget skulle kun fungere som et kontrollorgan med begrenset makt. Michelsens regjering var en kriseregjering med mandat til å løse unionskrisen. Når den ikke gikk av etter unionsoppløsningen, peker dette i retning av at Michelsen mente at Norge ikke bare trengte sterke regjeringer i krisetilstand, men også generelt.²²⁴

En annen del av røttene til Frisinnede Venstre finner man i «Lysakerkretsen», en nasjonalistisk krets med kjente skikkelser som redaktør i *Verdens Gang* og senere Tidens Tegn Olaf Thommessen, historiker Ernst Sars, kunstmaleren Erik Werenskiold og polfareren Fridtjof Nansen. Bodil Stenseth mener at «Lysakerkretsen» representerte en «liberal elite» som frontet liberale, tolerante holdninger samtidig som de fremhevet en tanke om en menneskelig elite. De mente at «de fremste menn» burde forvalte landet, noe «legfolket» manglet forutsetningene for. De var kritiske til demokratiseringen av utdanningssystemet og til å gjøre kunst og vitenskap for «lettfattelig» og tilpasset til folk flest. «Lysakerkretsens» virkeområde var først og fremst kunst og kultur, likevel kom flere av kretsens medlemmer til å engasjere seg politisk i Frisinnede Venstre.²²⁵

Etter 1905 skulle den borgerlige samlingspolitikken bli vanskeligere. Konfliktlinjene i politikken endret seg og sosiale spørsmål fikk en mer fremtredende plass. Etter valget i 1906 sto Venstre ved en korsvei. Den regjeringsvennlige, samlingspolitiske fløyen fortsatte som en del av Venstres stortingsgruppe, men det var bare et spørsmål om tid før det ville oppstå en splittelse. I kjølvannet av Michelsenregjeringens fall i oktober 1907 ble Venstre i begynnelsen av 1908 konsolidert. Det innebar at den samlingspolitiske fløyen i partiet ble kastet ut av partiet. De startet en uavhengig Venstregruppe på Stortinget. Året etter konsolideringen skulle store deler av den uavhengige Venstregruppen og Samlingspartiet gå sammen for å danne det Frisinnede Venstre.²²⁶

Stiftelsen og startvansker

Det Frisinnede Venstre ble stiftet 3. mars 1909 og holdt sitt åpningsmøte i Bærum. Partiet kunne tidlig skilte med store navn som Sofus Arctander, Fridtjof Nansen, Ernst Sars, William

²²⁴ Dahl 1976, s. 267-287. Nerbøvik, Jostein. *Antiparlamentariske straumdrag i Noreg 1905-1914: Ein studie i motvilje*, Oslo: Universitetsforlaget, 1969, s. 62-65.

²²⁵ Stenseth, Bodil. *En norsk elite: Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940*, Oslo: Aschehoug, 2000, s. 34-35, s. 121-142.

²²⁶ Carstens 1987, s. 6-19.

Nygaard, Oscar Jæger, Johan Throne Holst, Johan Hjort, Anna Rogstad, Margrethe Vullum, Nanna With og Kristine Bonnevie. Christian Michelsen var en av initiativtakerne til stiftelsen av partiet og lånte gjerne sitt navn for å styrke partiet. Da han ble foreslått som partiets første formann, var han derimot ikke interessert. Michelsen mente at hans tid som aktiv politiker var over. Abraham Berge ble derfor valgt til partiets første formann.²²⁷ Sørendingen Abraham Berge hadde vært generalsekretær i Venstre, finansminister under Michelsen og kirkeminister i Jørgen Løvlands etterfølgende Venstre-regjering. Han hadde sittet på Stortinget i tre perioder siden 1892 og vært Odelstingspresident i 1905. Frisinnede valgte derfor en erfaren politiker som partiets første formann.²²⁸

Den politiske tyngden i de «store» menn og kvinner som knyttet seg til Frisinnede, hjalp lite på partiets svake økonomi og organisasjon. Frisinnede hadde ambisjoner om at 1909-valget skulle bli partiets første og så seg derfor nødt til å knytte tette organisatoriske bånd til Høyre allerede fra stiftelsen av. Frisinnede og Høyre samarbeidet i hovedsak gjennom lokale fellesorganisasjoner. I tillegg skulle det konservative partiet fungere som en økonomisk buffer for det nystiftede partiet.²²⁹

En frisinnset statsminister

Frisinnede Venstre gjorde et solid valg i 1909 og fikk inn 26 representanter på Stortinget. Allerede året etter fikk partiet sin første statsminister i den 66 år gamle brukseieren Wollert Konow (S.B.) fra Fana utenfor Bergen.²³⁰ Konow skulle lede en samarbeidsregjering med Høyre. At Frisinnede fikk statsministerposten på tross av at den politiske tyngden i regjeringen var i Høyre, var først og fremst et uttrykk for den interne splittelsen i Høyre.

Konows regjering kom også til å være preget av indre motsetninger og var på mange måter en handlingslammet regjering. Frisinnede og Høyre ønsket en endring av konsesjonslovgivningen i en mer næringslivsvennlig retning. Regjeringen manglet derimot parlamentarisk grunnlag for å kunne gjøre vesentlige endringer ved lovgivningen. Etter behandlingen av vassdragslovene på Stortinget sto Konowregjeringen parlamentarisk svakt. Likevel var det interne stridighetene som kom til å felle regjeringen. Under et foredrag for et

²²⁷ Carstens 1987, s. 23-27.

²²⁸ Hegge, Per Egil. «Abraham Theodor Berge: Mannen som ikke informerte» i Forr, Gudleiv; Per Egil Hegge og Olav Njølstad. *Mellom plikt og lyst: Norske statsministere 1873-2010*, Lysaker: Dynamo, 2010, s. 149-151.

²²⁹ Carstens 1987, s. 30-32.

²³⁰ «S.B.» står for Søndre Bergenshus (Konows valgkrets) og brukes for å skille ham fra hans søskenbarn Wollert Konow (H) som var innvalgt på Stortinget for Venstre, Arbeiderdemokratene, Landmandsforbundet og Frisinnede Venstre for Hedemarken.

Bondeungdomslag i januar 1912 hadde Konow uttrykt sin støtte for landsmålssaken. Det skulle bli dråpen for det riksmålsvennlige Høyre, og Konow falt i februar 1912. Høyres Jens Bratlie overtok som statsminister, mens Frisinnede Venstre fortsatte som samarbeidspartner.²³¹

Ved et veiskille

I etterkant av Konowregjeringens fall var Frisinnede Venstre preget av interne uenigheter om samarbeidet med Høyre og den ideologiske profilen til partiet. Uenighetene kom til overflaten under Frisinnedes landsmøte i 1912. En fraksjon i partiet ønsket en formell avtale med Høyre for å klargjøre linjene i samarbeidet, men også for å knytte partiene tettere sammen. Andre ønsket å åpne opp for samarbeid med andre partier og en mer uavhengig politisk profil.

Etter en opphetet debatt vedtok landsmøtet et kompromiss: De skulle ikke åpne for samarbeid med andre partier, men lokalpartiene skulle velge selv om de ønsket valgsamarbeid med Høyre.²³² Kompromisset var ikke tilfredsstillende for fraksjonen som ønsket en mer uavhengig linje. Etter landsmøtet i 1912 meldte blant andre tidligere formann Abraham Berge og Wollert Konow (SB) seg ut av Frisinnede Venstres stortingsgruppe.²³³ Med dette mistet Frisinnede Venstre også en del av den mer ideologiske fløyen i partiet.

I stortingsvalget 1912 gikk Høyre og Frisinnede Venstre kraftig tilbake. Venstre og Arbeiderpartiet gikk frem.²³⁴ Dette skulle bli starten på Venstres «siste gullalder» der partiet skulle sitte med regjeringsmakt fra 1913 til 1920 med Gunnar Knudsen som statsminister.²³⁵ I den samme perioden smeltet Frisinnede Venstre mer og mer sammen med Høyre. Frisinnede Venstre gikk over til å ha felles stortingsgruppe og gruppemøter med Høyre. Partiet lå an til å lide samme skjebne som andre tidligere avskallinger av Venstre, å bli slukt av det konservative partiet.²³⁶ Frisinnede var i stortingsperioden 1913-1915 inne med fire representanter, og i perioden 1916-1918 med kun Bernt Holtmark, valgt inn for Akershus.²³⁷

²³¹ Hegge, Per Egil. «Wollert Konow (S.B.): Kostbart vennskap med landsmålet» i Forr, Hegge og Njølstad 2010, s. 133-137; Hegge, Per Egil. «Jens Bratlie: Den eneste ungkaren» i Ibid. s. 139-141.

²³² NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll for landsmøtet 1912*.

²³³ Tidens Tegn 2.5.1912.

²³⁴ SSB. *Stortingsvalget 1912*. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_189.pdf (15.3.2018).

²³⁵ Grepstad, Ottar. *Venstres hundre år*, Nerbøvik, Jostein (red), Oslo: Gyldendahl, 1983, s. 36-37.

²³⁶ Carstens 1992, s. 68.

²³⁷ SSB. *Stortingsvalget 1912*; SSB. *Stortingsvalget 1915*. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_065.pdf (15.3.2018).

En frisinnert ideologi?

Innledningen til Frisinnede Venstres valgprogram i 1909 lød: «Mænd og kvinder i bygd og by, som i det konsoliderte venstres politik og i dets forhold til arbeiderdemokratens parti ser et avgjort brud med det gamle venstres traditioner og hele politiske grundsyn, har organisert sig som det frisindede venstre».²³⁸ Den oppsummerer på mange måter partiets ideologiske profil frem til 1920-tallet, forsvareren av «det gamle venstres traditioner», økonomisk liberalisme, nasjonalisme og personlig frihet. I praktisk politikk markerte partiet seg som et av de fremste partiene for skattekutt, nedbetaling av statlig gjeld og innskrenking av staten. Frisinnede Venstre var skeptiske til mindretallsparlamentarismen, partipolitikk og politiske særinteresser. Den personlige friheten skulle vernes i «kirkelige spørsmål» og i forhold til alkoholforbudet. Hverken landsmålsfolk eller riksmålsfolk skulle få tvinge sitt skriftspråk på andre.²³⁹

Selv om det har vært tradisjon for å tolke Frisinnede Venstre som et klassisk liberalistisk parti, har blant annet Svein Carstens argumentert imot denne tolkningen. Han mener at Frisinnede Venstre var et konservativt parti. Frisinnede Venstre tok ifølge Carstens til orde for at staten skulle legge forholdene til rette for næringsliv og jordbruk gjennom reguleringer og støtte. Dette bryter med Carstens oppfatning av et klassisk liberalistisk parti som «nærmest i ekstrem grad er næringslivsorientert, frihandelsvennlig og med betydelige motvilje mot statsinngrep på nærmest ethvert felt av samfunnslivet».²⁴⁰

Blant annet i valgprogrammet fra 1912 tar partiet til orde for at staten skulle gi billige lån til nydyrking og statsbidrag til skogplanting.²⁴¹ Om statens rolle i næringslivet uttaler partiet seg mer vagt. Et av de mer konkrete innslagene av statlig tilrettelegging for næringslivet i perioden finner man i valgprogrammet fra 1918 der partiet tar til orde for at staten skal gripe inn mot trustar og karteller, som det i utgangspunktet kan argumenteres for fra et liberalistisk perspektiv.²⁴² Ellers skulle staten legge til rette for næringslivet først og fremst gjennom å kutte i skatter og å styrke kroneverdien, noe partiet også gikk inn for i praktisk politikk. Et punkt som i hvert fall bryter med den klassiske liberalisme er at partiet i 1918- og 1921-programmet går inn for progressiv beskatning, men det peker gjerne mer i sosialliberal enn i konservativ retning.²⁴³

²³⁸ *Frisinnede Venstres valgprogram 1909.*

²³⁹ *Ibid. Frisinnede Venstres valgprogram 1912.*

²⁴⁰ Carstens 1987, s. 120.

²⁴¹ *Frisinnede Venstres valgprogram 1912.*

²⁴² *Frisinnede Venstres valgprogram 1918.*

²⁴³ *Ibid. Frisinnede Venstres valgprogram 1921.*

Frisinnede Venstre hadde ingen erklært ideologi ettersom det aldri offentliggjorde sitt prinsippprogram. Likevel hadde hovedstyret utformet et forslag til prinsippprogram i 1926 der partiet fremhevet at det ville begrunne sin politikk ut fra «liberalismens grunnsyn».²⁴⁴ I valgprogrammet fra 1921 fremhever også partiet at de ønsker å «hævde de store liberale prinsipper».²⁴⁵

Frisinnede Venstre var på mange måter en reaksjon både på Venstres sosialliberale dreining og det de Frisinnede oppfattet som konservative holdninger i spørsmål om personlig frihet og åndsfrihet. At partiet også ble et samlingspunkt for borgerlige kvinnesakskvinner, kan kanskje også forklares med at kvinnene følte seg mer hjemme i et liberalistisk enn i et konservativt parti. Frisinnede Venstre ble partiet som fikk landets første kvinnelige stortingsrepresentant, Anna Rogstad. I tillegg hadde partiet også et krav om at det alltid skulle være en kvinnelig representant i hovedstyret og egne «kvinneposter» på flere av sine valgprogrammer.²⁴⁶

Frisinnede Venstre representerte også en videreføring av den tidlige venstrebevegelsens harmoniske nasjonalisme og høvdingekultus. Det harmoniske samfunnsyn gjorde blant annet at Frisinnede tok avstand fra all «klassepolitikk».²⁴⁷ Det gjaldt både arbeidernes- (Arbeiderpartiet og til dels NKP), næringslivets- (Høyre) eller bøndernes (Bondepartiet) klassepartier.

Restene av høvdingekultusen fant man i Frisinnedes dyrking av de store personlighet. Personlige egenskaper og tidligere oppnåelser var vektlagt hos «sterke» menn og kvinner. Disse sterke personlighetene skulle styre landet etter instinkt og legge partipolitikk og særinteresser til side.²⁴⁸ Frisinnede fremhevet derfor at deres politikere skulle være selvstendige og knyttet til et kortest mulig partiprogram. Frisinnede Venstre har blitt omtalt som en «armé av generaler uten fotfolk».²⁴⁹ Likevel var denne dyrkingen av «de store menn og kvinner» begrenset av grunnleggende demokratiske holdninger i partiet. Frisinnede Venstre var kanskje ikke et rent klassisk liberalistisk parti, men et parti med utgangspunkt i

²⁴⁴ Programmet ble aldri offentliggjort NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Referat fra hovedstyremøtet 17.6.1926.*

²⁴⁵ *Frisinnede Venstres valgprogram 1921.*

²⁴⁶ Carstens 1987, s. 152; *Frisinnede Venstres valgprogram 1909; Frisinnede Venstres valgprogram 1912; Frisinnede Venstres valgprogram 1930.*

²⁴⁷ *Frisinnede Venstres valgprogram 1927.*

²⁴⁸ Dahle, Hans S. *Tidens Tegn og Rolf Thommessen 1927-1930: En studie i ideologisk og politisk høyre-radikalisme*, Hovedfagsoppgave i historie, Oslo: Universitetet i Oslo, 1974, s. 8-31.

²⁴⁹ Danielsen 1984, s. 180.

liberalisme og nasjonalismen i den gamle venstrebevegelsen. På 1920-tallet skulle dyrkingen av «de store personlighetene» føre til en mer autoritær tilbøyelighet i deler av partiet.

Revitalisering

I januar 1924 ble forholdet mellom Frisinnede og Høyre beskrevet i Dagbladet: «Det er alltid pikant aa faa innblikk i andres familieliv, især naar forholdet er daarlig. Og innen den høire-frisinnede politiske familien er tonen temmelig bitter for tiden».²⁵⁰ På 1920-tallet forsøkte Frisinnede Venstre å løsrive seg fra Høyre og revitalisere partiet. Bakgrunnen for løsrivelse var først og fremst organisatorisk og økonomisk, men fikk også klare ideologiske elementer.

Revitaliseringsprosessen startet under partiets landsmøte i 1918 da Frisinnede Venstre gikk inn for å stille på et eget program. Referater fra landsmøtet gir inntrykk av at Frisinnede Venstre sto ved et veiskille. Partiet kunne enten stille til valg på eget program eller gå inn i Høyre. Frisinnede valgte å utforme et nytt valgprogram som skulle gi partiet en mer uavhengig politisk profil.²⁵¹ Valgprogrammet vektla blant annet personlig frihet rundt alkoholspørsmålet.²⁵² I 1916 hadde Gunnar Knudsens regjering innført et midlertidig brennevinsforbud som kom til å stå sentralt i valgkampen 1918. Frisinnede fikk en identitet som alkoholforbudet sterkeste motstander i partipolitikken.²⁵³ Det skulle lønne seg for Frisinnede som ved valget fikk inn ti representanter, ni flere enn ved forrige valg.²⁵⁴

Valgreformen i 1919 skulle i første omgang også bidra til å styrke Frisinnede Venstres revitaliseringsprosess. Reformen erstattet små enmannskretser med større flermannskretser etter fylkesgrensene og åpnet opp for et større partimangfold i norsk politikk. Dette bidro blant annet til opprettelsen av Bondepartiet i 1920.²⁵⁵ Valget i 1921 styrket Frisinnede ytterligere da de kom inn med 14 representanter på Stortinget. Med en styrket stortingsgruppe fulgte også større ambisjoner for et mer uavhengig Frisinnede Venstre. På tross av fremgangen ved 1918- og 1921-valgene var partiet fortsatt sterkt sammenknyttet med Høyre. Samtlige av de 14 kandidatene som ble valgt inn i 1921 for Frisinnede sto på felleslister med Høyre.²⁵⁶ En fraksjon i partiet ønsket å gjøre noe med det tette samarbeidet med Høyre og

²⁵⁰ Dagbladet 7.1.1924.

²⁵¹ NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll fra landsmøtet 1918*.

²⁵² *Frisinnede Venstres valgprogram 1918*.

²⁵³ Fuglum, Per. *Brennevinsforbudet i Norge*, Trondheim: Tapir, 1995, s. 96-103, s. 129-134.

²⁵⁴ SSB. *Stortingsvalget 1918*. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_150.pdf (15.3.2018).

²⁵⁵ Se Kapittel 5 –Bondepartiet og Norges Bondelag for mer om valgreformen i 1919 og opprettelsen av Bondepartiet.

²⁵⁶ SSB. *Stortingsvalget 1921*. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_066.pdf (15.3.2018).

føre Frisinnedes politikk i en annen retning. Utover på 1920-tallet skulle denne fraksjonen også få mer makt i partiet.

Det tunge løsrivingsprosjektet

Den 11. september 1922, i forkant av partiets landsmøte trykket partiavisen Tidens Tegn en lederartikkel som tok et oppgjør med samarbeidet mellom Frisinnede Venstre og Høyre. Den tidligere samarbeidsvennlige avisen hadde nå skiftet linje. Samtidig gikk Tidens Tegn inn for å fortsette samarbeid på enkelte områder, men fremhevet at det måtte være som likeverdige parter. Artikkelen setter også ord på de ideologiske forskjellene mellom partiene.

«Resultaterne, har vi som regel fælles med høire, men vi er ofte kommet til dem på høist forskjellige maate».²⁵⁷

På landsmøtet oppsto det et skille mellom byrepresentantene, som nå ønsket en mer uavhengig stilling fra Høyre, og distriktsrepresentantene, som ønsket et tettere samarbeid. Byrepresentantene var i flertall, og Frisinnede Venstre vedtok en resolusjon om å arbeide for organisatorisk uavhengighet. Dette skulle gjennomføres ved å ansette en fast lønnet generalsekretær og opprette flere uavhengige lokalorganisasjoner i valgkretser der det var mulig. På det samme landsmøtet ble også Tidens Tegns redaktør Rolf Thommessens rolle i partiet styrket da han ble valgt til viseformann.²⁵⁸

Rolf Thommessen var sønn av Olaf Thommessen som hadde vært sentral i stiftelsen av Frisinnede Venstre. Kunsthistorikeren Rolf Thommessen fra Kristiania skulle bli den viktigste drivkraften for en mer uavhengig og høyreaktivistiske linje i Frisinnede. Thommessen overtok i 1917 som eneredaktør i sin fars prestisjetunge avis Tidens Tegn. Avisen var en «arvtager» av den opprinnelige Venstreavisen Verdens Gang, omstrukturert som Frisinnede Venstreorgan etter partistiftelsen i 1909. Tidens Tegn hadde hele tiden et svært uavhengig forhold til Frisinnede Venstre og var en av mellomkrigstidens største borgerlige aviser.²⁵⁹ Thommessen sto også bak lederartikkelen i forkant av landsmøtet. At han ble valgt til viseformann for Frisinnede, skulle føre løsrivingsarbeidet høyere opp på dagsordenen for partiledelsen. Likevel skulle kampen om uavhengighet fra Høyre møte på praktiske problemer.

Løsrivingsvedtaket fra Landsmøtet i 1922 fikk lite praktiske konsekvenser i de første årene. På tross av en større stortingsgruppe enn tidligere var Frisinnede Venstre fortsatt et

²⁵⁷ Tidens Tegn 11.9.1922.

²⁵⁸ NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll for landsmøtet 1922.*

²⁵⁹ Thommessen 2009, s. 124-125, s. 132-135.

fattig parti. Høyre tiltrakk seg mesteparten av bidragene fra enkeltpersoner i næringslivet, som også utgjorde storparten av Frisinnedes økonomiske grunnlag. Mange bidragsytere tenkte nok også at et bidrag til Høyre i realiteten også ville være et bidrag til Frisinnede ettersom partiene var så tett sammenknyttet.

Frisinnede strevde lenge med å finne økonomisk støtte for fast ansettelse av en generalsekretær, som partiet hadde gått inn for i 1922-resolusjonen. I 1924 knyttet Frisinnede Venstre et samarbeid med finansieringsorganisasjonen Vort Land. Frisinnedes sentralstyre ønsket langsiktige løsninger på de økonomiske problemene i partiet og forsøkte å få til et mer permanent samarbeid. Vort Lands generalsekretær Severin Segelcke ble derfor foreslått som ny generalsekretær i partiet. Når Segelcke takket nei, falt valget av generalsekretær på Bernhard Kjelstrup.²⁶⁰

Valget av Kjelstrup må kunne sees på som et stikk mot Høyre. Kjelstrup hadde vært tilknyttet høyrepresen som redaktør i blant annet Sandefjords Blad og hadde vært med å stifte Unge Høyres landsforbund i 1922.²⁶¹ På tross av sin bakgrunn i Høyre gikk Frisinnedes nye generalsekretær energisk inn i løsrivingsarbeidet. I første omgang skulle Kjelstrup ansette flere fast lønnede fylkessekretærer, med sterkere tilknytning til Frisinnede for å få større kontroll over lokalorganisasjonene. Ansettelsene startet i strategiske fylker der Frisinnede hadde gjort det bra i forrige valg. I første rekke gjaldt dette Møre og Romsdal samt Oppland.

Ved valget i 1924 hadde Frisinnede Venstre gått noe tilbake og mistet fire representanter.²⁶² Likevel fortsatte det organisatoriske uavhengighetsarbeidet etter valget. Den nyansatte fylkessekretæren i Oppland så seg nødt til å si opp sitt verv på grunn karrieremuligheter i Nordland. Han ønsket derimot å fortsette som fylkessekretær i sitt nye hjemfylke. Frisinnede opprettet derfor en uavhengig fylkesorganisasjon i Nordland der han fikk stillingen som fylkessekretær.

Dette skulle utløse reaksjoner fra Høyre som så på Nordland som et taktisk viktigere fylke enn Oppland. I april 1925 innkalte Høyres formann Ivar Lykke derfor Frisinnedes formann Karl Wefring og viseformann Rolf Thommessen til et møte der han forsøkte å presse Frisinnede til å gi opp den organisatoriske løsrivelsen i Nordland. Som pressmiddel hadde Lykke med seg Vort Land, som nå finansierte mye av både Høyres og Frisinnede Venstre

²⁶⁰ Danielsen 1984, s. 181-182; Carstens 1987, s. 87-88, s. 162-165.

²⁶¹ Aftenposten 12.12.1968.

²⁶² SSB. *Storingsvalget 1924*. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_176.pdf (15.3.2018).

politiske virksomhet. Wefring og Thommessen gikk med på å la de organisatoriske uavhengighetsfremstøtene ligge frem til landsmøtet senere på året behandlet saken.

Frem mot Frisinnede Venstres landsmøtet i juni 1925 forsøkte Lykke å påvirke de høyredominerte fellesorganisasjonene til å sende representanter som var lojale til samarbeid. I tillegg sendte Høyre et forslag til en formell samarbeidsavtale til behandling på Frisinnedes landsmøtet. Samarbeidsavtalen la sterke begrensninger for Frisinnede Venstres mulighet til å opprette egne partiorganisasjoner på lokalt plan. Den la vekt på at de lokale organisasjonene selv skulle bestemme de organisatoriske formene. Et flertall av fellesorganisasjonene var dominert av Høyre som ønsket å opprettholde status quo.²⁶³

Forslaget til samarbeidsavtale ble blankt avvist av Frisinnedes landsmøte, som henviste til løsrivingsvedtaket fra landsmøtet i 1922. Landsmøtet erstattet også den mer høyrelojale partiformannen Karl Wefring med Peder Adolf Holm.²⁶⁴ Høyesterettsadvokaten P.A Holm var en tidligere lokalpolitiker i Aker Kommune for Høyre som hadde meldt overgang til Frisinnede Venstre.²⁶⁵ På tross av hans tidligere tilknytning til Høyre var P.A Holm i stor grad på linje med Thommessen og uavhengighetsfraksjonen.

Konflikten med Høyre i Nordland fortsatte også etter landsmøtet. I kjølvannet av landsmøtet hadde generalsekretær Kjelstrup sendt ut nye retningslinjer for arbeidet i lokalorganisasjonene. Disse retningslinjene inneholdt konsise punkter som: «Fællesorganisationer oprettes ikke» og «Bestaaende fællesorganisationer av Høire og Frisindede Venstre (lokale- kreds- og fylkesorganisationer) søkes i størst mulig utstrækning avløst av selvstændige organisationer».²⁶⁶ Det var nå tydelig at flertallet i partiets hovedstyre gikk inn for uavhengighetslinjen. I Nordland resulterte dette i en ny uavhengig partiorganisasjon. Høyre svarte med å opprette en ny partiorganisasjon med navnet Det Borgerlige Samlingsparti i Nordland. Navnevalget var strategisk valgt for å trekke de mer samarbeidsvillige frisinnede i fylket inn i et høyredominert alternativ.²⁶⁷

Frisinnede Venstre i regjering

Selv om Frisinnede forsøkte å løsrive seg organisatorisk fra Høyre, skulle ikke det forhindre at partiene samarbeidet i regjering også på 1920-tallet. Frisinnede deltok i Otto B. Halvorsens første regjering fra 1920 til 1921 etter at Gunnar Knudsens regjering falt. De to partiene skulle

²⁶³ Carstens 1992, s. 76-81.

²⁶⁴ NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll fra landsmøtet 1925*.

²⁶⁵ Steenstrup og Gram 1948, s. 232; Aftenposten 8.12.1922; Aftenposten 5.9.1924.

²⁶⁶ Sitert etter Carstens 1987, s. 98-99.

²⁶⁷ Ibid. s. 97-99.

igjen samarbeide i Halvorsens andre regjering i mars 1923. Da Otto B. Halvorsen døde etter bare 79 dager som statsminister, fikk Frisinnede Venstre sin andre og siste statsminister, Abraham Berge.

Frisinnedes siste statsminister skulle markere seg som en hardhendt paripolitiker og en sterk kritiker av brennevinsforbudet. Bergeregjeringen stilte kabinettsspørsmål på brennevinsforbudet og falt i juli 1924. To år senere ble Abraham Berge, og seks av hans statsråder stilt for riksrett for å ha tildelt bevilgninger til Den norske Handelsbank under bankkrisen uten å informere Stortinget. Berge og hans tidligere statsråder ble frikjent under dissens med begrunning i at de handlet i beste mening. Høyre og Frisinnede Venstre samarbeidet i regjering for siste gang under Ivar Lykke fra 1926 til 1928.²⁶⁸

Den samarbeidsvennlige stortingsgruppen

Internt i Frisinnede Venstre var det krefter som ønsket å fortsette det tette organisatoriske samarbeidet med Høyre. Disse hadde også i større grad sammenfallende politiske interesser med Høyre. De mer pragmatiske og høyre-vennlige kreftene fant man først og fremst i Frisinnedes stortingsgruppe. De fremste representantene for samarbeidslinjen var skipsrederen Hakon Magne Wrangel fra Haugesund, gårdbrukeren og trevarehandleren Eilert Pedersen Præsteng fra Hemnes i Norland, gårdbruker Ivar Johannesson Bleiklie fra Hamre i Hordaland og forretningsmannen Johan Rye Holmboe fra Tromsø.²⁶⁹ Den viktigste pådriveren for samarbeidslinjen var Karl Wilhelm Wefring. Legen Wefring fra Østre Eiker i Buskerud var Frisinnedes leder fra 1924 til 1925. Han satt som forsvarsminister i alle Frisinnede-Høyre-regjeringene på 1920-tallet og var odelstingspresident mellom 1925 og 1926.²⁷⁰

Noe av grunnlaget for at flertallet av stortingsgruppen beholdt en samarbeidslinje, var at den politiske virkeligheten på Stortinget la til rette for en mer pragmatisk holdning til samarbeid. Stortingsgruppen innså at ved å stille seg lojale til Høyre kunne de få mer politisk gjennomslag for sine saker. I tillegg hadde Frisinnede Venstres hovedstyre lite kontroll over nominasjonsprosessene. De fleste fylkesorganisasjonene var fellesorganisasjoner med Høyre som dominerende part. Det er sannsynlig at Høyre utnyttet dette overtaket til det ytterste. I begynnelsen av mars 1926 kom konflikten mellom stortingsgruppen og hovedstyret i

²⁶⁸ Hegge, Per Egil. «Otto Bahr Halvorsen: En vennsæl advokat» i Forr; Hegge og Njølstad 2010, s. 145-147; «Abraham Theodor Berge: Mannen som ikke informerte» i Ibid. s. 149-151; Hegge, Per Egil. «Ivar Lykke: Kjøpmannen fra Trondheim» i Ibid. s. 167-169.

²⁶⁹ Carstens 1987, s. 101-102; SSB. *Stortingsvalget 1924*.

²⁷⁰ Steenstrup 1930, s. 444.

Frisinnede Venstre til å nå nye høyder. Bakgrunnen for dette var regjeringsskrisen i februar samme år.

Regjeringsskrisen i 1926 og «Nansenforsøket»

Mellom mars og september 1925 hadde innstramningene og renteøkningen under paripolitikken ført til en styrking av kroneverdien på 34 prosent. Etter september 1925 slakket kronens verdistigning av og paripolitikken så ut til å stagnere. På den politiske høyresiden var det tydelig at flere og større kutt i statsbudsjettene ville være nødvendig for å oppnå førkrigsparitet.²⁷¹ Stagnasjonen av paripolitikken svekket den sittende Mowinckelregjering stilling på Stortinget. I februar 1926 var det klart at Venstreregjeringens sannsynligvis kom til å falle ved behandlingen av statsbudsjettet. Det mest sannsynlige regjeringalternativet til å etterfølge Mowinckel var en Høyre-Frisinnederegjering med Høyreformann Ivar Lykke som statsminister.

I den forbindelse vedtok Frisinnedes hovedstyre på et møte den 15. februar å sende et direktiv til stortingsgruppen. Direktivet fastslo at hvis Frisinnede skulle gå inn i en ny regjering med Høyre måtte de kreve at samarbeidspartneren ikke motarbeidet opprettelsen av nye uavhengige lokalorganisasjoner. Under debatten i hovedstyret uttrykte Rolf Thommessen skepsis til om Høyre i det hele tatt hadde dugelige nok menn til å gjennomføre en fast innstrammingspolitikk. De store personlighetene så for Thommessen ut til å være fraværende i Høyre. Wefring, Wrangel og Præsteng var kritiske til forslaget, men ble til slutt nedstemt og direktivet ble sendt videre til stortingsgruppen, som valgte å ignorere det.²⁷²

1. mars 1926 leverte Venstreregjeringen inn sin avskjedssøknad. Avtroppende statsminister Mowinckel henviste kongen til Høyres formann Ivar Lykke og Bondepartiets parlamentariske leder Johan Mellbye.²⁷³ Senere på dagen skrev Lykke et brev som han sendte til Frisinnede Venstres og Bondepartiets stortingsgruppe der han foreslo en samlingsregjering med disse tre partiene. Bondepartiets stortingsgruppe ønsket ikke å gå i en borgerlig samlingsregjering uten Venstre. Samlingsregjering uten Arbeiderpartiet var uaktuelt for Venstre og samlingsforsøket strandet. I brevet stilte Høyres formann også spørsmål om hvordan partiene stilte seg til forslaget om en eventuell Nansenregjering.²⁷⁴ I bakgrunnen hadde høyreaktivistiske kretser arbeidet for en slik regjering over lengre tid.

²⁷¹ Innst.S.nr.1. 1926. s. 13-24; Danielsen 1984, s. 146-147.

²⁷² NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll fra hovedstyremøtet 15.2.1926.*

²⁷³ Tidens Tegn 2.3.1926.

²⁷⁴ RA. Senterpartiets arkiv. *Protokoll fra gruppestyremøtet 2.3.1926.*

Rolf Thommessens fløy i hovedstyret var negativt innstilt til tanken om en ny Høyre-Frisinnderegjering. Stagnasjonen av paripolitikken var for ham og andre høyreaktivistene nærmest en eksistensiell krise som krevde en handlekraftig regjering med «store personligheter» som kunne heve seg over partipolitikken og særinteressene. Ivar Lykke representerte det motsatte, «den veike parlamentariker» som var mer opptatt av partispill og «særinteresser» enn landets beste. Nå trengte landet en samlende politisk høvding som kunne rive ned «partigjerdene» og gjenreise økonomien. Denne høvdingen var personifisert i Fridtjof Nansen.

Den 17. februar hadde Bondepartiets parlamentariske leder Johan Mellbye reist til Lysaker for å snakke med Fridtjof Nansen. Mellbye fortalte til Nansen at «det vi nu behøver var et økonomisk 1905» og anmodet ham til «å stille sin store og sterke personlighet til landets tjeneste».²⁷⁵ Nansen var skeptisk, men på gli. «Oppdragsgiveren» til Mellbye var Vort Land, som nå også finansierte Bondepartiet og Bondelaget. Mellbye tenkte på å felle regjeringen på statsbudsjettet og foreslå en Nansenregjering. Han tok dette opp på stortingsgruppens møte dagen etter, men på grunn av svakt oppmøte ble behandlingen utsatt. Da stortingsgruppen senere behandlet forslaget, ble Mellbye nedstemt.

28. februar henvendte Rolf Thommessen fra Frisinnede og Ole Johannes Storm og Karl Rasch fra Vort Land seg til Ivar Lykke med forslag om en Nansenregjering. Lykke var skeptisk. Da de henvendte seg til Mellbye senere samme dag, ble de derimot møtt med mer velvilje. I kjølvannet av Mowinckels avskjedssøknad 1. mars ble det samme dag sendt et opprop for Nansenregjering til de borgerlige partienes parlamentariske ledere. I møtet med kongen 1. mars drøftet Mellbye dette oppropet og ble enig med ham om at kongen ikke skulle henvende seg til Nansen uten Lykkes støtte. Omtrent samtidig var Bondelagets generalsekretær i møte med Vort Land der det ble votert over om de skulle sende representanter til å fraråde Lykke fra å ta statsministervervet. Det ble flertall for utsendingen, men Høyreformannen skulle vise seg å fortsatt være skeptisk.²⁷⁶

Den 2. mars ble «Nansenopporet» trykket i Tidens Tegn uten signaturer. Regjeringen skulle være «Uavhengig av partierne og med finansernes gjenreisning som eneste program».²⁷⁷ Nansenregjeringen skulle være en «upolitisk» og «sterk» regjering med støtte fra de borgerlige partiene.²⁷⁸

²⁷⁵ Sitert etter Ohman Nielsen 1997, s. 346.

²⁷⁶ Ibid. s. 345-347.

²⁷⁷ Tidens Tegn 2.3.1926.

²⁷⁸ Ibid.

Dagen etter trykket Aftenposten, Nationen og Tidens Tegn oppropet med signaturer. Alle signaturene soknet til Oslo og representerte noen av hovedstadens fremste navn som arkitekt Carl Berner, skibsreder Fred. Olsen, maler Erik Werenskiold og forfatter Johan Bojer. I tillegg fant man Harald Bjerke, Gustav Henriksen, Karl Rasch og Ole Johannes Storm fra Vort Land, redaktørene Frøis Frøisland og Rolf Thommessen fra Aftenposten og Tidens Tegn og flere navn tilknyttet Fedrelandslaget blant oppropets 54 signaturer. Frisinnede Venstres P.A Holm var den eneste partiformannen som signerte «Nansenoppropet».²⁷⁹ Ut fra dette peker sporene i retning av at Vort Land og Rolf Thommessens fløy i Frisinnede Venstre var initiativtakere bak «Nansenforsøket».

Ved siden av oppropet trykket Tidens Tegn et åpent brev til Frisinnede Venstres stortingsgruppe og odelstingspresident Wefring. Brevet var fra partiets hovedstyre og oppfordret stortingsgruppen til å ikke gi støtte til noen «partiregjering» før de hadde gjort et reelt forsøk på en Nansenregjering. Ettersom det i samme avis sto at Frisinnede Venstre stortingsgruppe gikk inn for Nansenregjeringen, kan direktivet fra hovedstyret virke litt overflødig.²⁸⁰ Det åpne brevet må derfor i denne sammenhengen kunne tolkes som et forsøk fra hovedstyrets side på å legge press på stortingsgruppen for å ikke drive parallelle forhandlinger om en Lykkeregjering.

Regjeringsforslaget fikk støtte fra Bondepartiet med forbehold om at alle de borgerlige partiene støttet den.²⁸¹ Høyre og Ivar Lykke hadde i utgangspunktet vært skeptisk, men så ut til å forholde seg mer aktivt til forslaget da Bondepartiet gikk inn for det. For Lykke var det likevel uaktuelt uten Venstres støtte. Venstre tok tidlig avstand fra regjeringen på grunn av forslagets antiparlamentariske preg. Lykke så likevel ut til å tro at Venstre kunne komme til å skifte mening på grunn av Bondepartiets støtte. Da Venstre bekreftet ovenfor Lykke at dette ikke var tilfelle, gikk Lykke til kongen for å danne en ny Høyre-Frisinnederegjering.²⁸²

I ettertid kan man stille spørsmål ved hva «Nansenforsøket» egentlig var og hvordan den eventuelle regjeringen ville sett ut. Denne studien tar utgangspunkt i at «Nansenforsøket» i realiteten var et forslag om å gi «høvdningen» Fridtjof Nansen fullmakt til å sette sammen en regjering, og at det ikke var et fullt utviklet regjeringsalternativ. Denne fullmakten skulle han få fra et borgerlig flertall i Stortinget, som skulle gi regjeringen legitimitet fra folkestyret.

²⁷⁹ Aftenposten 3.3.1926; Nationen 3.3.1926; Tidens Tegn 3.3.1926.

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ RA. Senterpartiets arkiv. *Protokoll for gruppestyremøtet 2.3.1926.*

²⁸² Tidens Tegn publiserte en tilsynelatende reell brevveksling mellom Ivar Lykke og Venstres parlamentariske leder John Wolden. Tidens Tegn 4.3.1926.

Stortinget skulle bli presset av en folkeopinion oppildnet av avisene Tidens Tegn, Nationen og Aftenposten. Nansen ville i initiativtakernes øyne ikke være forpliktet ovenfor noen parti- eller andre hensyn.²⁸³ I praksis ville regjeringen innebære en midlertidig tilsidesettelse av Stortinget etter at et borgerlig flertall hadde gitt regjeringen mandat.

Nansenregjeringen ser ut til å være ment som en midlertidig regjering, situasjonsbetinget av kravet om «økonomisk gjenreisning». Det er likevel uklart når denne gjenreisningen eventuelt skulle vært oppnådd. Det mest nærliggende svaret er kanskje når kronen var gjenreist til «førkrigsparitet» og gullfestet.²⁸⁴ Eventuelt skulle den sitte til statens utenlandsgjeld var nedbetalt, noe som ville tatt betydelig lengre tid.

Det er også uklart hvem som eventuelt skulle ha sittet i regjeringen. I Tidens Tegn skrev Chr. Collin at ingen andre enn Nansen var bedre skikket til å «samle en del av næringslivets eksperter og landets videnskapelige kræfter».²⁸⁵ Dette peker i retning av at Nansen utelukkende skulle bruke folk utenfor partiene i et teknokratisk regjeringsalternativ. Likevel er det viktig å bemerke at Chr. Collin ikke synes å ha vært en av initiativtakerne bak Nansenforsøket. Oppropet legger opp til at Nansen selv skulle utnevne sine statsråder og peker heller i retning av en regjering av «store personligheter».

«Bruddet inden det frisindede venstre»²⁸⁶

«Nansenforsøket» strandet bare noen dager etter at stortingsgruppene hadde mottatt oppropet. 4. mars 1926 ble det klart at Ivar Lykke kom til å danne en Høyre-Frisinnederegjering. «Nansenforsøket» hadde blitt «kvalt i fødselen». I etterkant avfeide Høyres nye formann C.J. Hambro forsøket med at man ikke kunne godta «hvilken som helst skiløper» som statsminister.²⁸⁷ Likevel ser det ut til at Lykke tok «Nansenforsøket» på alvor, særlig etter at Bondepartiet gikk inn for det.

I Tidens Tegn, som hadde ønsket Nansenregjeringen, ble Ivar Lykkes partiregjering beskrevet som et «kup» mot «folkeviljen».²⁸⁸ De største svikerne var likevel ikke å finne i Høyre, men i Frisinnede Venstre. Partiets hovedstyre anklaget sin egen stortingsgruppe for å ikke gjøre et reelt forsøk på å danne en Nansenregjering. I tillegg erklærte hovedstyret at de

²⁸³ Selv om Nansen var løst tilknyttet både Frisinnede Venstre og Fedrelandslaget var han på dette tidspunktet ikke særlig aktiv i hverken partiet eller laget og ble sett på som «partipolitisk uavhengig».

²⁸⁴ Paripolitikken ble fullført 1.mai 1928.

²⁸⁵ Tidens Tegn 3.3.1926.

²⁸⁶ Dette var overskriften på avisartikkelen der Frisinnede Venstres hovedstyre angrep sin egen stortingsgruppe. Tidens Tegn 4.3.1926.

²⁸⁷ Sitert etter Danielsen 1984, s. 146.

²⁸⁸ Tidens Tegn 4.3.1926.

tok «avstand fra de frisindede som er gaat ind i regjeringen».²⁸⁹ Nå hadde det med andre ord oppstått et åpent brudd mellom hovedstyret og stortingsgruppen.

I tiden fremover kom avisen til å innta en svært kritisk rolle ovenfor Lykkeregjeringen og særlig Ivar Lykke. Statsministeren ble beskrevet i ironiske ordelag som:

behændig, aa, saa behændig! – han har parlamentarisk erfaring, kanskje altfor stor! Han kan alle politikens irrganger, han er dus med komiteene og præsidentskapet, han kan ta folk i knaphullet og føre dem bort i en krok; han vilde været en ypperlig indpisker, smilende, virksom og forfaren i alle den lille politiks mysterier.²⁹⁰

Dette hjalp lite i det «herkulesarbeide» Lykke var satt til, å gjenreise den norske økonomien gjennom en stram paripolitikk. Ivar Lykke og hans regjering kom i hele sin levetid til å bli utsatt for harselas og kritikk fra Tidens Tegn i form av artikler og karikaturtegninger.²⁹¹

På Frisinnede Venstres landsmøte i 1926 la hovedstyret frem et forslag til et vedtak som offisielt ville avslutte det organisatoriske samarbeidet med Høyre. Vedtaket fikk flertall og ble deretter sendt som brev til Høyres sentralstyre.²⁹² Dette var dråpen for høyrelojale Præsteng, Ytterstad og Holdø som etter landsmøtet meldte overgang til det høyredominerte Borgerlige Samlingsparti i Nordland. Hovedstyrets arbeidsutvalg gikk deretter ut med et skriv til hele partiorganisasjonen som erklærte de som fortsatt representerte fellesorganisasjonene med Høyre, ikke hadde noe med Frisinnede Venstre å gjøre. Skrivet var ment som et direkte angrep på Præsteng, Ytterstad og Holdø.

Stortingsgruppen hadde en annen oppfatning og vedtok seg imellom at medlemmer av Det borgerlige samlingsparti i Nordland og Troms og Hordaland liberale velgerforening fortsatt ville bli regnet som en del av Frisinnede Venstres stortingsgruppe. Præsteng ble også valgt inn i stortingsgruppens styre på tross av at han i realiteten tilhørte en høyreorganisasjon. Generalsekretær Kjeldstrup trakk seg som generalsekretær i protest mot stortingsgruppens opprør. I forkant av 1927-valget var splittelsen mellom hovedstyret og stortingsgruppen i Frisinnede Venstre komplett.²⁹³

På Frisinnede Venstres landsmøte i juni 1927 styrket hovedstyret sitt ideologiske grep over partiet ved få vedtatt et mer høyreaktivistisk program. Programmet hadde økonomisk innstramming som øverste punkt. Det gikk inn for å styrke Regjeringen på bekostning av Stortinget gjennom kortere samlingstid, lengre valgperioder, færre representanter og

²⁸⁹ Tidens Tegn 4.3.1926.

²⁹⁰ Tidens Tegn 16.4.1927.

²⁹¹ Thommessen 2009, s. 165; Danielsen 1984, s. 183-184.

²⁹² NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll for landsmøtet 1926*.

²⁹³ Carstens 1987, s. 105-114.

oppløsningsrett. På landsmøtet ble det også foreslått at Wrangel og Wefring burde bli erstattet for å få et mer «ensartet» hovedstyre. Wrangel og Wefring var stortingsgruppens representanter i hovedstyret og var blitt for «høiresinnede». Forslag ble nedstemt, og både Wefring og Wrangel ble gjenvalgt til hovedstyret.²⁹⁴

Rolf Thommessens stilling i partiet ble likevel også styrket på landsmøtet. Tidens Tegns hyppige angrep på Ivar Lykke og hans regjering hadde gjort Thommessen til en kontroversiell redaktør. Høyre hadde på sitt landsmøte i 1927 derfor vedtatt en «avskyresolusjon» rettet mot Tidens Tegn og i praksis redaktør Thommessen. På siste dag av Frisinnedes landsmøte ble «avskyresolusjonen» og Tidens Tegn debattert. Thommessen koblet kritikken mot Tidens Tegn med ham selv og hans politiske prosjekt. Han stilte derfor et internt kabinettspørsmål på sitt gjenvalg som viseformann i partiet. Et overveldende flertall støttet den kontroversielle redaktøren og hans avis. Partiformann P.A Holms støtte gikk så langt at han stilte sitt formannskap til disposisjon for Thommessen. Tidens Tegn-redaktøren mente at dette ville være for mye og ønsket heller at Holm skulle fortsette som formann. Landsmøteforsamlingen gjenvalgte til slutt Thommessen som viseformann «med akklamasjon under sterk tilslutning».²⁹⁵

Konflikten mellom Thommessen og Høyre skulle fortsette også etter landsmøtet. Ved stortingsvalget 1927 stilte den utskjelte redaktøren til valg for Frisinnede i Akershus. Dette var sannsynligvis et forsøk fra hovedstyret på å gjenvinne kontrollen over stortingsgruppen. En av de sentrale figurene for Høyre i Akershus var partiets generalsekretær Harald Gram. Generalsekretæren hadde vært en av de viktigste drivkreftene i partiets motaksjon mot Frisinnede Venstres løsriving. Høyre nektet derfor å stille på liste sammen med Frisinnede i Akershus. Likevel skulle både Rolf Thommessen og Harald Gram bli valgt inn på Stortinget.²⁹⁶

Frisinnede hadde også forsøkt å få Fridtjof Nansen til å stille på deres liste i samme fylke. Dette ville legge grunnlaget for et nytt Nansenforsøk etter valget. Det ville også kunne gi et klart motsvar til kritikken mot at Nansen bare var «skiløper» uten reell politisk erfaring på Stortinget. Polfareren var likevel ikke interessert selv, og Thommessen ble Frisinnedes førstekandidat i Akershus.²⁹⁷

²⁹⁴ NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll for landsmøtet 1927.*

²⁹⁵ Ibid.

²⁹⁶ Thommessen 2009, s. 195-197.

²⁹⁷ Norland 1973, s. 91-93.

Valgresultatet i 1927 skulle bli en skuffelse for Frisinnede Venstre og de borgerlige partiene. Arbeiderpartiet ble landets største parti, og samtlige borgerlige partiet utenom Bondepartiet gikk tilbake. Frisinnede var partiet som gikk mest tilbake fra sist valg og endte opp med kun to representanter på Stortinget, Rolf Thommessen og den mer høyrevennlige Henrik Bollmann fra Bergen.²⁹⁸ Partiets aktivitet skulle derfor også bli betydelig lavere i den kommende stortingsperioden.²⁹⁹

En overivrig samarbeidspartner

Forholdet mellom Frisinnede og Fedrelandslaget hadde siden lagets stiftelse i 1925 vært uklart. Fedrelandslaget hadde på mange måter brukt Tidens Tegn som et talerør før de fikk egen presse.³⁰⁰ Laget og partiet hadde også stort sammenfall i både politikk og medlemmer. I etterkant av «Nansenforsøket» hadde Fedrelandslaget blitt beskyldt for å ha blitt «kuppet» av Nansenstøttespillere i Frisinnede. Fedrelandslaget erklærte i etterkant at det var ingen sammenkobling mellom Frisinnede og Fedrelandslaget.³⁰¹ Fedrelandslaget arbeidet for borgerlig samling og var derfor avhengig av å være partipolitisk uavhengig. Fedrelandslaget var også skeptiske til Frisinnedes organisatoriske uavhengighetsarbeid, som de mente bidro til borgerlig splittelse.³⁰² Ut fra taktiske vurderinger er det sannsynlig at Fedrelandslaget derfor ikke ville knytte seg for tett til hovedstyret.

Det var likevel betydelig velvilje fra Frisinnedes hovedstyres side til Fedrelandslaget. Frisinnedes velvilje gikk så langt at Joakim Lehmkuhl følte at «Frisinnede Venstre var nesten for ivrig etter å følge laget, og innenfor Fedrelandslaget ble mulighetene for å temme partiet drøftet».³⁰³ Etter 1927 hadde Frisinnedes hovedstyre «kontroll» igjen over stortingsgruppen, problemet var bare at det var lite igjen av den. Det som var igjen av gruppen, skulle i den kommende stortingsperioden også klare å provosere store deler av høyresiden, inkludert Fedrelandslaget.

Rolf Thommessen på Stortinget

Rolf Thommessen var en ensom ulv på Stortinget. Han tidlig tok initiativ til borgerlig samling rundt Bondepartiet. I likhet med tidligere samlingsforsøk strandet det på Venstre.

²⁹⁸ SSB. *Stortingsvalget 1927*; SSB. *Stortingsvalget 1924*.

²⁹⁹ Dette fremgår blant annet av NB. Frisinnede Venstres arkiv. *Referater fra Hovedstyrets møter. 27.11.1922-09.05.1933*. og at partiet ikke holdt landsmøte i 1928.

³⁰⁰ Thommessen 2009, s. 171-173.

³⁰¹ Norland 1973, s. 72-73.

³⁰² Ibid. s. 134-136.

³⁰³ Sitert etter Ibid. s. 137.

Samlingsforsøket skulle vise seg å bli den eneste saken Frisinnedes Thommessen og Bollmann klarte å bli enig om. Etter det måtte Thommessen ha gruppemøter alene ettersom Bollmann prioriterte Høyres gruppemøter. På Stortinget valgte Thommessen å videreføre høyreaktivismens fanatiske innstrammingslinje. Man måtte snu enhver stein for å få bukt med statsgjelden, ført kronen til førkrigsparitet og lagt til rette for fremtidige skattekutt. Selv forsvaret var ikke vernet fra Thommessens innstrammingstrang.³⁰⁴

Da Frisinnede Venstre skulle vedta sitt valgprogram under landsmøtet i 1927, inneholdt hovedstyrets programforslag opprinnelig ikke en egen forsvarspost. Bergen Frisinnede Venstre ville legge til en post som lød: «Hær og flaate gis forsvarlige øvelser og sikres betryggende utstyr, utrustning og forsyning innen den nye hærordnings ramme».³⁰⁵ I praksis betydde dette en oppslutning om den borgerlige enigheten om å utvide forsvarsordningen med en prislapp på 40-50 millioner kroner.

Thommessen talte imot forslaget til forsvarspost ettersom det ville være en unødvendig utvidelse av et ellers kort og lettfattet program. Selv om han mente at han var «like forsvarsvennlig» som resten av landsmøtet, kunne han ikke gå inn for en så stor økning i statsbudsjettet. Thommessen var i klart mindretall, og forsvarsposten ble vedtatt etter Bergen Frisinnedes forslag.³⁰⁶ Under budsjettbehandlingen på Stortinget i 1929 valgte Thommessen å stå på sin sak i forsvarsbudsjettet. Det førte til en utfrysning fra de andre borgerlige partiene og Fedrelandslaget.³⁰⁷

I 1930 valgte Rolf Thommessen å ikke stille til gjenvalg. Han hadde også takket nei til forslaget om å bli partiformann på landsmøtet samme år på grunn av «tvingende private grunner».³⁰⁸ I stedet ble Karl Wefring igjen partiets formann. Thommessens «tvingende private grunner» ser ut til å ha vært de økende økonomiske problemene i Tidens Tegn. Tormod Karlsrud Larsen mener også at Thommessen på dette tidspunktet hadde gitt opp på det frisinnede partiprojektet.³⁰⁹

«Ny borgerlig politikk» og nye samarbeidsmuligheter

Ved valget i 1930 skulle Frisinnede Venstre få inn tre representanter på Stortinget, én mer enn i den forrige Stortingsperioden. Fremgangen var i praksis et uttrykk for den generelle

³⁰⁴ Thommessen 2009, s. 204-205; Dahle 1974, s. 56-62.

³⁰⁵ NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll for landsmøtet 1927*.

³⁰⁶ Ibid.

³⁰⁷ Thommessen 2009, s. 205-207.

³⁰⁸ NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll for landsmøtet 1930*.

³⁰⁹ Karlsrud Larsen 2012, s. 15-17.

borgerlige fremgangen ved valget og peker ikke i retning av noen reell revitalisering av Frisinnede Venstre.³¹⁰

I det siste tiåret av Frisinnedes liv skulle den politiske profilen endre seg betydelig. Det første steget ble tatt under landsmøtet i 1931 da partiet vedtok å endre navn til Frisinnede Folkeparti. Rolf Thommessen meldte seg ut av hovedstyret i protest mot navneskiftet, men ble overtalt til å fortsette som varamann.³¹¹ På landsmøtet samme år vedtok partiet å sette ned en spesialkomite som skulle utarbeide et opprop og et nytt partiprogram. Partiet skulle rekonstrueres på «bredere grunnlag». Det resulterte i et valgprogram som gikk i en mer høyreautoritær retning.³¹²

Fra 1932 ble Thommessen mer engasjert i Frisinnede igjen, drevet av nyorienteringen i partiet. Han ble i 1933 valgt til partiets formann. Han så håp i den nye politiske linjen, som tok til ordet for en aktiv krisepolitikk, hardere midler i arbeidskonflikter og en sterkere regjeringsmakt. Den politiske utviklingen i Frisinnede førte også til nye samarbeidsmuligheter ved det kommende valget i 1933. Rolf Thommessen var opptatt av samarbeid mellom kreftene som representerte det han kalte «fremtidens borgerlige politikk». En av representantene for denne politiske linjen var i Thommessens øyne Nasjonal Samling.

Under landsmøtet 1933 kom Thommessen til å ta sterkt til orde for nasjonalt valgsamarbeid med Nasjonal Samling.³¹³ Partiet var svært splittet i spørsmålet. Stortingsrepresentant Rudolf Ræder og senere Høyrestatsminister John Lyng var blant de mest kritiske til et slikt samarbeid.³¹⁴ På grunn av den interne uenigheten om NS-samarbeid gikk landsmøtet inn for et kompromiss. Frisinnede skulle ikke gå i listeforbund med NS der det ville hindre samarbeid med andre borgerlige partier. Dette holdt ikke for store deler av den NS-kritiske fraksjonen som meldte seg ut av partiet i protest mot vedtaket.³¹⁵

I stortingsvalget 1933 samarbeidet Frisinnede Venstre med Nasjonal Samling i tre valgkretser.³¹⁶ Valget ble enda et bevis på at Frisinnedes rolle i rikspolitikken var i ferd med å utspilles. Partiet fikk kun én representant på Stortinget, Rudolf Ræder, valgt inn fra Frisinnedes «siste bastion» Trondheim. Arbeiderpartiet gikk kraftig frem på sitt kriseprogram og samtlige borgerlige gikk tilbake.³¹⁷ Rolf Thommessens håp for det døende partiet var å gå

³¹⁰ SSB. *Stortingsvalget 1930*. Se også Kapittel 3 – Fedrelandslaget for mer om stortingsvalget 1930.

³¹¹ NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll for landsmøtet 1931*.

³¹² Karlsrud Larsen 2012, s. 21-31.

³¹³ Ibid. s. 33-38.

³¹⁴ Langslet, Lars Roar. *John Lyng: Samarbeidets arkitekt*, Oslo: Cappelen, 1989, s. 36-38.

³¹⁵ Karlsrud Larsen 2012, s. 36-37, s. 67.

³¹⁶ Kun i Oslo var Frisinnede i listeforbund med bare NS. SSB. *Stortingsvalget 1933*.

³¹⁷ Ibid.

inn i en større enhet for å «tilføre retningen et frisinn, som er uomgjengelig nødvendig for en norsk bevegelse».³¹⁸

I likhet med Fedrelandslaget gikk derfor Frisinnede og Rolf Thommessen inn i forhandlingene om en «nasjonal blokk» i 1934 med forhåpninger om full sammenslåing. Thommessen hadde innsett at Frisinnedes rikspolitiske utsikter nå var begrensede, og hilste derfor full sammenslåing av Frisinnede, NS, Fedrelandslaget og Bondepartiet velkommen. Som tidligere nevnt endte ikke forhandlingene i 1934 med noe resultat, men partene ble enige om å fortsette forhandlingene i fremtiden.³¹⁹

Til Rolf Thommessens skuffelse ble ikke Nasjonal Samling inkludert da forhandlingene ble gjenopptatt i 1935. Bondepartiets krav til NS om garantier om folkestyret hadde i praksis ført til at Fedrelandslaget og Frisinnede måtte velge mellom å enten fortsette forhandlingene med NS eller Bondepartiet. Frisinnede og Fedrelandslaget valgte det klart største partiet og Nasjonal Samling falt ut av forhandlingene.

De tre gjenværende partiene kom til enighet om en avtale som Frisinnede gikk inn for på sitt landsmøte i 1935. Fedrelandslagets videre behandling av avtalen er ukjent. Etter at Bondepartiet utsatte og deretter begrenset avtalen, døde drømmen om «nasjonal blokk».³²⁰ På tross av dette kom forhandlingene i hvert fall i en periode til å bidra til at Frisinnede samarbeidet tettere med både Fedrelandslaget og Bondepartiet. Indirekte kom det også til å bidra til at Frisinnede Folkeparti fikk et mer avslappet forhold til Arbeiderpartiet.

Slutten på Frisinnede

I stortingsperioden mellom 1934 og 1937 flyttet Rudolf Ræder, partiets eneste representant, partiet bort fra Nasjonal Samling og nærmere Bondepartiet. Dette førte blant annet til at Ræder støttet kriseforliket mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet på Stortinget. Ræders og Bondepartiets opptreden på Stortinget ble likevel aktivt forsvart i Tidens Tegn av Rolf Thommessen med bakgrunn i behovet «ny politikk».³²¹ Det demonstrerer også at håndteringen av krisen var mye av kjernen i «fremtidens borgerlige politikk» og den høyreautoritære strømmingen.

Ved stortingsvalget i 1936 stilte Frisinnede på fellesliste med Fedrelandslaget uten å få inn noen representanter. Det markerer slutten på deres rolle i rikspolitikken. Samme år trakk

³¹⁸ Tidens Tegn 17.10.1934.

³¹⁹ Karlsrud Larsen 2012, s. 52-63.

³²⁰ Ibid. s. 93-104.

³²¹ Ibid. s. 88-93.

Rolf Thommessen seg som partiformann. Rudolf Ræder overtok og partiadministrasjonen ble flyttet til Frisinnedes siste bastion, Trondheim. I 1937 overtok Trygve Swensen som formann.³²² Frisinnede Folkeparti døde i praksis etter blokkforhandlingene i 1935, men overlevde frem til krigen i lokalvarianter. I de siste årene før krigen gikk en rekke Frisinnede politikere over til Høyre. Frisinnede ble ikke gjenopplivet etter krigen og gikk i praksis inn i Høyre. En av dem som hadde meldt overgang til det konservative partiet i 1938 var John Lyng, som i 1963 skulle bli Høyres første statsminister siden Ivar Lykke.³²³

Bindeleddet til høyreaktivismens røtter

På 1920-tallet dreide deler av Frisinnede Venstre i en høyreaktivistisk retning. Dette sammenfalt i stor grad med den organisatoriske løsrivingen fra Høyre. Rolf Thommessen var toneangivende for denne dreiningen. På 1920-tallet konsoliderte han sin politiske innflytelse i partiets hovedstyre. Derfor vil drøftingen av høyreaktivismen i stor grad fokusere på Thommessen og hovedstyret i Frisinnede Venstre.

Frisinnede Venstre var opprinnelig et opprør med de radikale kreftene i Venstre. Antiradikalisme var derfor en sentral del av partiets identitet. Utover på 1920-tallet ble derfor antimarxisme også en naturlig tilføyelse til denne antiradikalismen. Frisinnede arvet en del av det nasjonalistisk, harmoniske samfunnssynet til den tidlige Venstrebevegelsen. Dette samfunnssynet var vanskelig å forene med virkeligheten i 1920-tallets splittede samfunn. Det førte til en pågående antimarxisme etter høyreaktivistisk mønster.

Frisinnede gikk i sitt 1927-programmet blant annet inn for voldgift og forbud mot streik for offentlige tjenestemenn.³²⁴ I hovedstyrets forslag til prinsippprogram fra 1926 erklærte partiet at kampen mot «klassepolitikken og særinteressene» som en av de viktigste sakene.³²⁵ I 1930-programmet er dette videre styrket i formuleringen «Det frisinnede venstre vil bekjempe de revolusjonære partier».³²⁶ Likevel var ikke antimarxismen like fremtredende i Frisinnede Venstre som i de andre høyreaktivistiske organisasjonene og partiene denne oppgaven fokuserer på.

Frisinnede Venstre gikk inn for økonomisk innstramming, dette gjaldt også den høyrelojale og mer moderate delen av partiet. Den høyreaktivistiske delen var likevel mer fanatiske i sine innstrammingskrav. Mye av Thommessens kritikk av Ivar Lykke og hans

³²² Langslet 1989, s. 36-38.

³²³ Ibid. s. 38; Karlsrud Larsen 2012, s. 104-105.

³²⁴ *Frisinnede Venstres valgprogram 1927*.

³²⁵ NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll fra hovedstyremøtet 17.6.1926*.

³²⁶ *Frisinnede Venstres valgprogram 1930*.

regjering var at den var for svak til å gjennomføre de nødvendige innstramminger. Rolf Thommessens tid på Stortinget ble også preget av hans gjentatte innstrammingskrav. På dette punktet gikk Thommessen også lengre enn høyreaktivistene i Fedrelandslaget ved å foreslå kutt i forsvarsbudsjettet. Rolf Thommessens nærmest religiøse innstrammingslinje var sentralt i å forklare hans antiparlamentarisme og autoritære tilbøyelighet.

Thommessen uttalte i 1927 at han ikke så noen «forskjell paa fascisme, paa sovjetherredømme eller paa hvilket som helst diktatur».³²⁷ Likevel skulle den høyreaktivistiske fløyen i Frisinnede ha klare antiparlamentariske og til dels autoritære trekk. Rolf Thommessens fraksjon i Frisinnede var sammen med Vort Land initiativtakerne til «Nansenforsøket».

Tidens Tegn trykket ofte artikler som kritiserte de «veike» partipolitikerne som satte særinteressene fremfor landets beste. Den antiparlamentariske agitasjonen manifesterte seg også i valgprogrammet i 1927 da partiet gikk inn for å begrense Stortingets makt betraktelig. Frisinnedes arv som partiet med «de store personlighetene» tok en mer autoritær dreining på grunn av at den politiske utviklingen på 1920-tallet. Det måtte kanskje en autoritær tilbøyelighet til for at de store personlighetene skulle få større spillerom i politikken i en tid der mye av makten lå hos partiene på Stortinget.

Den høyreaktivistiske fløyen i Frisinnede Venstre gikk også til valg på å dempe klassemotsetninger. Partiet ville blant annet: «arbeide for sociale reformer, bygget på grunnsetningen om alle borgeres samfølelse og gjensidige ansvar».³²⁸ Frisinnede forsøkte å appellere til kvinner og menn som satte «samfundssyn og fedrelandskjærlighet [...] foran klassepolitikken».³²⁹ Med klassepolitikk pekte partiet både på arbeidernes klassepartier, næringslivets klasseparti og bøndernes klasseparti.

Frisinnede Venstres sosialpolitikk på 1920-tallet var i stor grad begrunnet i tanken om «hjelp til selvhjelp». Høyreaktivismens sosialpolitiske forbilde, Johan Throne Holst, var også medlem i Frisinnede Venstre. Han hadde vært med på å stifte partiet og satt mellom 1910 og 1912 på Stortinget for Frisinnede. Frisinnedes ønske om å dempe klassemotsetninger må derfor også sees i lys av Throne Holsts «industrielle program».³³⁰

Det siste kjennetegnet ved høyreaktivismen var en viss nærhet til den etablerte høyresiden. Etersom Frisinnedes deltok i en rekke Høyreregjeringer og satt på Stortinget må

³²⁷ Tidens Tegn 9.5.1927.

³²⁸ NB. HSS. Frisinnede Venstres arkiv. *Protokoll fra hovedstyremøtet 17.6.1926.*

³²⁹ Ibid.

³³⁰ Se Kapittel 2 - Vort Land for mer om Throne Holsts «industrielle program».

det kunne argumenteres for at partiet ikke bare hadde en nærhet til den etablerte høyreside, men at den var en del av den. Det er likevel viktig å påpeke at Høyre i stor grad valgte «lojale» statsråder fra Frisinnede og sjelden folk fra den høyreaktivistiske fløyen i partiet. På mange måter var Frisinnede et eksempel på et etablert borgerlig parti som gradvis ble «slukt» av høyreaktivismen.

På 1930 dreide Frisinnede i en mer høyreautoritær retning, der de gikk inn for en mer aktiv krisepolitikk, sterkere regjeringsmakt og en hardere linje ovenfor arbeiderbevegelsen. Dette førte til at partiet blir marginal størrelse i norsk politikk, med det forsvant også nærheten til den etablerte høyresiden.

5 Bondepartiet og Norges Bondelag

I 1920 ble Bondepartiet stiftet. Det skulle i løpet av kort tid bli et av landets største borgerlige partier. Gjennom hele 1920-tallet var Norges Bondelag Bondepartiets moderorganisasjon. Ledelsen i Bondelaget dreiet etter 1923 i en klart høyreaktivistisk retning, som de forsøkte å presse igjennom i den mer moderate og pragmatiske stortingsgruppen. Dette skulle likevel vise seg å bli vanskelig. Fra 1928 begynte stortingsgruppen for alvor å ta tilbake makten fra bondelagsledelsen. Etter en mislykket motaksjon måtte bondelagsledelsen gi tapt. I 1930 gikk Bondelagets leder Johan Mellbye ut av Stortinget, året etter ble det organisatoriske forbindelsen mellom Bondepartiet og Bondelaget brutt. Det skulle legge til rette for utviklingen mot kriseforliket der Bondepartiet ga Arbeiderpartiet regjeringsmakten. Dette kapittelet tar for seg den politiske utviklingen i Bondepartiet og Norges Bondelag med hovedvekt på 1920-tallet.

Bakgrunn

På midten av 1800-tallet vokste det frem en «associationsaand» i Norge. Denne «aanden» førte til opprettelsen av en rekke sentrale interesseorganisasjoner og var en viktig del av demokratiutviklingen i Norge. Jostein Nerbøvik deler 1800-tallets organisasjonsutvikling i fire bølger. Under den fjerde bølgen i 1890-årene ble store landsomfattende næringsorganisasjoner opprettet. Den kulminerte med opprettelsen av AFL i 1899 og NAF i 1900.³³¹ I februar 1896 stiftet bøndene det som etter hvert skulle bli en landsdekkende interesseorganisasjon. Initiativet kom først og fremst fra storbønder på det sentrale Østlandet. Norges Landmandsforbund var derfor i begynnelsen i liten grad landsdekkende eller særlig representativ for de norske bøndene.³³²

Hovedarkitekten bak Landmandsforbundet var Johan Theodor Landmark fra Fjaler i Sogn og Fjordane. Han var overlærer på landbrukshøyskolen på Ås og hadde tidligere vært med på å stifte Norges Birøkerlag i 1883. Landmark engasjerte seg i jordbruksdebatten på 1880-tallet der han kritiserte de nye politiske partiene for å ikke representere jordbruksinteressene godt nok. I 1888 ga han ut brosjyren «Gaardbrugernes økonomiske

³³¹ Nerbøvik 1986, s. 127-135.

³³² Rovde, Olav. *Norges Bondelags historie 1. I kamp om jamstilling 1896-1945*, Oslo: Landbruksforlaget, 1995, s. 13.

program» der han tok til orde for utbygging av jordbruksundervisningen, billige lån for jordbruket og økt toll på landbruksvarer fra utlandet. Landmark advarte samtidig mot for dyre reformer og oppfordret til innsparing på andre områder i statsbudsjettene.³³³

I 1901 tok Johan Mellbye over som leder for Landmandsforbundet. Johan Egeberg Mellbye ble født i Kristiania i 1866. Han var svoger til skolebestyrer Hartvig Nissen og barnebarn av historiker Peter Andreas Munch. I konfirmasjonsgave hadde Johan Mellbye fått storgården Grefsheim på Nes i Hedmark av sin gudfar Johan Egeberg. Politisk soknet Mellbye opprinnelig til bondefraksjonen i Høyre, som han representerte som landbruksminister i Francis Hagerups samlingsregjering mellom 1903 og 1905. Da han ble statsråd, sluttet Mellbye som formann i Landmandsforbundet. Han ble erstatt av den senere Venstrestatsminister Gunnar Knudsen. I 1909 kom Mellbye tilbake som formann i Norges Landmandsforbund. Året etter ansatte han Wilhelm Dietrichson som sekretær.³³⁴

I likhet med Johan Mellbye var også Wilhelm Dietrichson født i Kristiania. Dietrichson kom fra en offiserslekt, men valgte selv agronomutdanning og arbeid i landbruket. Han drev familiegården på Ski i Akershus og arbeidet som frømekler for Felleskjøpet. Da Dietrichson fikk sekretærstillingen i Landmandsforbundet, var organisasjonens medlemstall på omtrent tre hundre medlemmer, mesteparten storbønder på Østlandet. Medlemskapet i forbundet var indirekte og gikk gjennom landbrukslagene i bygdene. Medlemskontingenten var fast og for høy til å tiltrekke seg bønder med mindre bruk, men samtidig for lav til å drive omfattende organisasjonsarbeid på. I 1910 gikk forbundet over til direkte medlemskap og kontingent regulert etter bruksstørrelse. Organisasjonen ble videre utbygget med planmessig rekruttering og oppbygging av kretslag som fulgte valgkretsene. Det siste var et resultat av den politiske strategien i forbundet.

Fra og med 1906 hadde stortingsvalgene vært organisert rundt små enmannskretser der man valgte én person til å representere sin valgkrets. Dette innebar at en organisasjon som Landmandsforbundet kunne påvirke sin «mann» noenlunde uavhengig av partitilknytning.³³⁵

En annen del av den nye ledelsens politiske strategi var å heve Mellbyes autoritet fra formann til «fører» for den voksende «bondebevegelsen». «Bondeføreren» skulle opphøyes til en politisk autoritet for hele bondebevegelsen. Han skulle kunne tale på vegne av «den norske bonden». Når Mellbye skulle holde taler, sendte Dietrichson ofte ut krav i forkant om at hele bygden skulle flagge, og at det ble spilt musikk før «bondeføreren» gikk på talestolen. En

³³³ Ibid. s. 17-24.

³³⁴ Ibid. s. 93; Ohman Nielsen 2001, s. 24.

³³⁵ Ibid. s. 24-26.

opphøying av formannens autoritet ville gjøre det enklere for Mellbye og Dietrichson å få gjennomslag for sine politiske visjoner. I den kommende perioden ble det tydelig at Mellbye var den opphøyede frontfiguren med «de store talene», mens Dietrichson arbeidet effektivt i bakgrunnen.³³⁶

Dietrichson og Mellbyes organisatoriske grep førte til en stor medlemsvekst mellom 1910 og 1920. I 1912 hadde medlemstallet økt til omtrent 20 000, fortsatt først og fremst situert på Østlandet. Mellbye og Dietrichson trengte en samlende sak som ville engasjere og samle det splittede bondesamfunnet. Dette fant de i 1912 da tollpolitisk likestilling med industri og håndverk ble satt som organisasjonens fremste kampsak.

I 1912 var det nærmest ingen form for tollbeskyttelse på norske landbruksvarer. Både industri og håndverk hadde betydelig mer utviklede tollsystemer. Derfor ble økonomisk likestilling mellom industri og landbruket viktig og samlende politisk mål for Landmandsforbundet. For Mellbye og Dietrichson i Landmandsforbundets ledelse skulle denne likestillingen i hovedsak gjennomføres med økte tollsatser.³³⁷

Politisk hadde Landmandsforbundet først og fremst røtter i Venstre og Høyre. Politiske forventninger var også først og fremst knyttet til disse partiene. Utover på 1910-tallet økte misnøyen med Høyre og Venstres landbrukspolitikk. Dette gjorde spørsmålet om å danne et eget parti mer aktuelt for Landmandsforbundet. Johan Mellbye og Wilhelm Dietrichson som opprinnelig var imot partidannelse, holdt lenge tilbake presset for å stifte et Bondeparti. De ønsket å fortsette den politiske strategien med at Stortingsrepresentanter knyttet seg til Landmandsforbundets program.

I stortingsvalget 1918 så Landmandsforbundet seg likevel nødt til å stille egne kandidater der hverken Høyre, Frisinnede eller Venstrekandidater ville gi forbundet garantier. Dette ble gjort i 22 valgkretser, og Wilhelm Dietrichson, Wollert Konow (H), Wilhelm Mohr ble valgt inn på «rene» lister. I alt var det 31 representanter som nå støttet Landmandsforbundets program på Stortinget. Etter valget ble det gjort et forsøk på å samle de 31 i en stortingsgruppe uten hell. Å stille med «rene» lister var et stort steg mot en formell partiopptreden for Landmandsforbundet. Året etter stortingsvalget skulle nye politiske omstendigheter presse forbundet videre i retning av partidannelse.³³⁸

I 1919 vedtok Stortinget en omfattende valgreform. De små enmannskretsene ble omgjort til større flermannskretser etter fylkesgrensene. Landmandsforbundets organisasjon

³³⁶ Ohman Nielsen 1997, s. 161-174; Ohman Nielsen 2001, s. 58-61.

³³⁷ Rovde 1995, s. 148-151.

³³⁸ Ohman Nielsen 2001, s. 26-27; SSB. *Stortingsvalget 1918*.

var bygget opp etter de gamle valgkretsene, for å forenkle arbeidet med å knytte borgerlige kandidater til forbundets program. Enmannskretsene gjorde det enklere å få valgt inn «sin mann» på Stortinget. Nå måtte forbundet forholde seg til flere representanter fra ulike partigrupper i hver enkelt valgkrets. For å kunne fortsette sin taktikk med å knytte enkeltrepresentanter fra de borgerlige partiene til sitt program måtte organisasjonen omstruktureres etter fylkesgrensene. Disse problemene måtte løses før det kommende 1921-valget, som skulle være det første etter den nye valgordningen.³³⁹ Dette gav skyts til delene av Landmandsforbundet som ønsket partidannelse. Valgreformen ble derfor den utløsende årsak for partidannelsen i 1920.

Bondepartiets trange fødsel

I juni 1920 holdt Landmandsforbundet sitt landsmøte i Kristiansand, der organisasjonen som nå hadde et medlemstall på 68 000 gikk inn for å danne et eget parti.³⁴⁰ Over tid hadde det bygget seg opp en intern opinion for partidannelse. Denne ble styrket etter 1918 da Landmandsforbundets hovedorgan ble omstrukturert til dagsavis.

Thorvald Aadahl fra Rødnes i Østfold hadde bakgrunn som forfatter og journalist i en rekke aviser. I 1913 overtok han som redaktør for Landmandsposten som samme år ble Landmandsforbundets hovedorgan. Landmandsposten skiftet navn ved omstruktureringen i 1918 til Nationen. Den nye dagsavisen skulle bli en av de viktigste pådriverne for partistiftelse frem mot 1920. På tross av at Aadahl var blant de viktigste pådriverne for partistiftelse etter 1918, sto han på mange måter for den samme politiske linjen som Mellbye og Dietrichson.³⁴¹

Landsmøtet i 1920 vedtok også å gi Landmandsforbundets landsstyre myndighet til å utforme det organisatoriske forholdet til det nye partiet. Johan Mellbye ble leder for partiet samtidig som han fortsatte som formann i Landmandsforbundet. Avgjørelsen med å gi Landmandsforbundets ledelse så stor autoritet skulle få stor betydning for det nye partiet.

Landmandsforbundet opprettet etter landsmøtet partiet som en midlertidig velgerorganisasjon som skulle fokusere på valgarbeidet. Valgreformen fra 1919 krevde at alle partier måtte ha et eget sentralstyre, fylkesstyret og lokallag. Derfor ble disse strukturene opprettet i forkant av valget. Disse skulle først og fremst få en mer symbolsk verdi og

³³⁹ Ohman Nielsen 2001, s. 24-27.

³⁴⁰ Ibid. s. 27.

³⁴¹ Gabrielsen, Bjørn Vidar. *Menn og politikk: Senterpartiet 1920-1970*, Oslo: Aschehoug, 1970, s. 149-154; Ohman Nielsen 1997, s. 34-35, s. 131-138; Steenstrup og Gram 1948, s. 587.

partiorganisasjonen var i realiteten underordnet forbundets ledelse. På tross av at flere tok til orde for en tydeligere oppdeling av Landmandsforbundet og partiet, ble det dysset ned av at Stortingsvalget nærmet seg med stormskritt. Det nye partiet var avhengig av forbundets organisasjonsstyrke for å kunne stille til valg i flest mulig kretser.³⁴²

Stortingsvalget 1921 ble en suksess for det nystiftede partiet. Med 13,1 prosent av stemmene fikk partiet inn 17 representanter på Stortinget.³⁴³ Mellbye hadde i forkant av valget «erklært» seg til partiets kandidat i Hedmark uten å forholde seg til de interne valgprosessene i partiet. Etter store protester i partiet stilte Mellbye til intern nominasjon, der han ble innstilt som førstekandidat i fylket.³⁴⁴ Johan Mellbye ble valgt inn på Stortinget der han også ble parlamentarisk leder for den nye stortingsgruppen, som valgte å kalle seg for Bondepartiet.³⁴⁵

1921 var også et jubileumsår for Landmandsforbundet. I forbindelse med 25-årsmarkeringen holdt Johan Mellbye en tale der han prøvde å trekke de lange linjene fra organisasjonens fødsel til partivedtaket. I talen mente Mellbye at partidannelsen egentlig var en protest «mot partivæsenet, mot det gamle partistyre».³⁴⁶ Bondepartiet var ikke et vanlig politisk parti men en bevegelse over og utenfor partiene, en åndelig reisning av bonden.³⁴⁷ Talen var en mulighet til å styrke Mellbyes stilling som «bondefører», etter at hans autoritet hadde blitt svekket av voksende intern kritikk mot Landmandsforbundets politiske overstyring og den uklare organisatoriske situasjonen.

Den økende kritikken førte til at Landmandsforbundets ledelse så seg nødt til å formelt oppklare det organisatoriske forholdet i 1922. Som en del av omorganiseringen skiftet Landmandsforbundet i 1922 navn til Norges Bondelag. Den midlertidige valgorganisasjonen, opprettet i forkant av 1921-valget skulle nå fortsette som permanent partiapparat. Mellbye skulle fortsette som parlamentarisk leder for partiet og formann i Bondelaget, men erstattes av Kristoffer Høgseth som leder for Bondepartiet.³⁴⁸

Høgset fra Gjemnes på Nordmøre hadde sin politiske bakgrunn fra lokalpolitikken og som Venstre-representant på Stortinget etter valget i 1918. Deretter satt han for Bondepartiet og var Lagtingspresident fra 1922 til sin død i 1927.³⁴⁹ På tross av den organisatoriske

³⁴² Ohman Nielsen 2001, s. 46-51.

³⁴³ SSB. *Stortingsvalget 1921*.

³⁴⁴ Ohman Nielsen 1997, s. 175.

³⁴⁵ Ohman Nielsen 2001, s. 65-66.

³⁴⁶ Nationen 7.2.1921.

³⁴⁷ Ibid.

³⁴⁸ Ohman Nielsen 2001, s. 66-72.

³⁴⁹ Rovde 1995, s. 227.

«oppklaringen» skulle Bondelaget fortsette som moderorganisasjon for partiet. Bondepartiet skulle i praksis fortsatt være underordnet Bondelaget. Høgset skulle også på mange måter ikke bli anerkjent som partiets leder. Det skulle vise seg vanskelig å konkurrere med en selverklært «bondefører». I Bondepartiets stortingsgruppe var en annen politisk linje enn Melbyes i vekst. Derfor var det viktig for bondelagsledelsen å holde på den politiske styringen av det partiet.

Det politiske skillet i bondebevegelsen

Fra begynnelsen av hadde det vært et politisk skille i Bondepartiet mellom det May-Brith Ohman Nielsen kaller «de unge bondepartimenn» og «den gamle landsmandsledelsen». Begge fraksjonene hadde et felles mål om økonomisk likestilling mellom landbruk og industri, men midlene var forskjellige. «Den gamle landmandsledelsen» ønsket å bruke toll og indirekte skatt for å styrke den økonomiske bærekraften i landbruket. På andre områder skulle statens aktivitet innskrenkes og budsjettene kuttes. «De unge bondepartimennene» hadde et mer pragmatisk forhold til statlige løsninger og så blant annet på aktiv prisregulering som et virkemiddel i kampen om økonomiske likestilling.

I tillegg vektla Mellbyes fraksjon ideologisk disiplin når det kom til hvem man kunne samarbeide med. Dette innebar at Bondepartiet kun burde samarbeide med de borgerlige partiene. Selv om Bondepartiet og Arbeiderpartiet skulle falle ned på samme standpunkt i enkeltsaker, ville den sosialistiske begrunnelsen bak Arbeiderpartiets standpunkt gjøre samarbeid umulig. «De unge bondepartimenn» hadde et mer pragmatisk forhold til samarbeidsspørsmålet og utelukket ikke samarbeid med sosialister i enkeltsaker.³⁵⁰

Mellbye hadde ikke lyktes i å kontrollere alle nominasjonsprosessene i partiet under valget i 1921. Derfor var stortingsgruppen delt mellom de to linjene. Bondelagets ledelse fortsatte i stor grad den politiske overstyringen i stortingsperioden mellom 1922 og 1924. I praksis førte det blant annet til at det ikke var møteaktivitet i Bondepartiets styre mellom august 1921 og mars 1923.³⁵¹ Møteaktivitet i partiets styre var unødvendig når Bondelaget kunne ta seg av den politiske utformingen. Likevel skulle bondelagsledelsens politiske linje bli utfordret flere ganger utover på 1920-tallet. Det første slaget kom til å stå om den prestisjetunge «kornsaken».

³⁵⁰ Ohman Nielsen 1997, s. 63-65; Ohman Nielsen 2001, s. 79-81.

³⁵¹ Ibid. s. 76.

Den vanskelige kornsaken

Kornsaken føyde seg inn i Bondelagets gamle krav om økonomisk likestilling med industrien. Norge hadde på 1920-tallet høy import av korn. Lave kornpriser på verdensmarkedet førte til at det var lite å tjene på norsk korn. Derfor gikk kun to til tre prosent av all norsk kornproduksjon til salg, resten gikk til eget bruk. Under første verdenskrig hadde Gunnar Knudsens Venstreregjering innført et midlertidig statlig importmonopol på korn for å øke selvbergingsvevnen. Bondelagsledelsen var sterkt imot Venstres monopolløsning og ønsket å styrke prisene for norskprodusert korn ved økte tollsatser og et konsesjonssystem for kornimportører. Konsesjon skulle gis ved at importørene kjøpte norsk korn i forhold til mengden som skulle importeres. Bondelagsledelsens linje i kornpolitikken hadde lange tradisjoner tilbake til det gamle Landmandsforbundet og var for Johan Mellbye en prestisjesak.

Toll- og konsesjonsløsningen hadde derfor blitt programfestet i Bondepartiets første valgprogram. Etter press fra vestlandsfløyen i partiet og Bondelaget hadde «kornposten» også en tilføyning om dyrkingsgodtgjørelse for produksjon av korn til salg og korn til eget bruk, som senere skulle bli kalt korntrygden. Mellbye var lite begeistret for dyrkingsgodtgjørelse, som han i forakt kalte «fattigunderstøttelse».

I 1922 tok den sittende Venstreregjeringen opp et forslag om å videreføre og videreutvikle monopolløsningen på Stortinget, denne gangen med en begrenset statlig støtteordning for salgskorn i tillegg. Det utløste en videre behandling i Bondelagets kornsaksutvalg, som var ledet av Mellbye. Toll- og konsesjonslinjen ble videreført og «Bondeføreren» unngikk at partiet gikk inn for dyrkingsgodtgjørelse. Året etter foreslo den nye Høyre regjeringen en annen løsning på «kornsaken». Importtillatelse skulle gis ved at importørene kjøpte et visst kvantum overpriset norsk korn. Overprisen skulle dekkes av en lav tolløkning. I likhet med Venstre ønsket også Høyre dyrkingsgodtgjørelse for salgskorn.

Når Bondelagets kornsaksutvalg skulle behandle saken, gikk de inn for toll- og konsesjonsløsningen. Likevel opplevde Mellbye et sterkere press for dyrkingsgodtgjørelse enn da utvalget behandlet «kornsaken» året før. Presset ble så sterkt at Mellbye følte at han holdt på å miste kontrollen. Den interne splittelsen i kornsaksutvalget resulterte i en vag og til dels sprikende innstilling. I tillegg så det også ut til at deler av stortingsgruppen var mindre avvisende til Venstres kornmonopol enn tidligere. Mellbye opplevde dette som et opprør som måtte kveles. Mellbye og Dietrichson forsøkte derfor å utforme sin egen innstilling som demmet ned punktet om korntrygden. Den ble fremstilt som en «nærmere utforming» av kornsaksutvalgets innstilling.

Under behandlingen av saken på Stortinget i 1924 ble splittelsen i Bondepartiet tydelig. Jon Sundby som var en ivrig støttespiller for dyrkingsgodtgjørelse, fremhevet at det viktigste for partiet var kornprodusentenes interesser. Derfor var det «likegyldig» hvordan omsetningen av korn ble ordnet så lenge det sikret gode priser og inntekter for kornprodusentene. Om det ble løst gjennom monopol eller korntrygd var det samme for ham. Det demonstrerer den pragmatiske holdningen som flere i Bondepartiets stortingsgruppen hadde.

Landbruksminister Five var klar over den interne splittelsen og henviste til Mellbyes og Dietrichsons innstilling som forsøkte å demme ned korntrygden. Mellbye stilte seg fullt bak innstillingen, mens Sundby avfeide den som «en skrivelse» fra kornsaksutvalget. Da Mellbye igjen ble konfrontert med Sundbys uttalelser, måtte han innrømme at Bondepartiets politikk nå var korntrygd. Forslaget om korntrygd ble til slutt nedstemt, og Bondepartiet ble den eneste gruppen som stemte for. Likevel ble korntrygden et pinlig nederlag for «bondeføreren» og hans allierte. Kornsaken ga Mellbye-fraksjonen en smakebit på «stortingsopprørene» som skulle komme i fremtiden.³⁵²

Antimarxistisk radikalisering av bondelagsledelsen

I august 1923 holdt Johan Mellbye talen «Våre Retningslinjer» til Bondelagets hovedstyre. Den innledet en mer radikal og antimarxistisk dreining hos bondelagsledelsen. Mellbye understreket «bondeførerens rolle» som et «åndelig førerskap», en ideologisk rettleiding. Som en forlengelse av denne førertanken mente Mellbye at de sterke personlighetene ikke fikk slippe nok til i politikken. Dette var på grunn av sentralisering og statsstyre, sosialisme og «halvsosialisme».

Det hadde lenge vært en latent antimarxisme i bondelagsledelsen. Den var begrunnet i en tanke om at den selveiende bonden representerte den private eiendomsretten i sin «ypperste» form. Likevel hadde bondelagsledelsen først og fremst sett på den voksende arbeiderbevegelsen og «trusselen fra sosialismen» som et byfenomen som ikke truet distriktene i like stor grad. Nå mente Mellbye at marxismen også truet bygdene og «den kristne bondefamilien».³⁵³ Inntrykkene fra store arbeidskonflikter mellom arbeiderne i LO-

³⁵² Ohman Nielsen 2001, s. 85-89; Ohman Nielsen 1997, s. 274-279.

³⁵³ RA. Norges Bondelags arkiv. Da-L0001-0011 «Programarbeid i 20-årene».

forbundet Skog og Jord og landeiere på begynnelsen av 1920-tallet bidro til å aktualisere klassekampen på bygdene.³⁵⁴

Antimarxisme ble fra nå av mye kjernen i Mellbyes politiske oppfatninger. Han utviklet en «primitiv dualisme» som lignet Ole Johannes Storms.³⁵⁵ Dualismen lå mellom de gode borgerlige samfunnsbyggende krefter og den nedbrytende sosialismen og pasifismen, mellom den troende og den tvilende og mellom «bondetanken» og «proletarens indre vesen». Mellbye hadde også en kritisk holdning til tanken om likeverd, som han mente var en avlegger av sosialismen. En persons verdi var bestemt av et slags iboende predestinert vesen som gav individene «personlighet». De store «personlighetene» fant man først og fremst blant de selveiende bøndene.

Den antimarxistiske talen til Bondelagslederen skulle sette tonen for programarbeidet i 1924. Mellbye oppnevnte Ole Kristensen Skuggevik til leder for programkomiteen.³⁵⁶ O.K. Skuggevik fra Holt i Aust-Agder var Bondelagets nestleder og en av Mellbyes viktigste politiske allierte. Skuggevik var en av de mest fanatiske støttespillerne til førertanken og en forkjemper for «sterke» og «upolitiske» regjeringer.³⁵⁷ Resten av programkomiteen var satt sammen av 13 personer oppnevnt av forbundets arbeidsutvalg og 3 oppnevnt av Bondepartiets stortingsgruppe i tillegg til partiets formann og nestformann.³⁵⁸

1924-Programmet ble derfor et betydelig mer antimarxistisk program enn tidligere. Det gikk inn for å kreve at stortingsrepresentantene avla ed til grunnloven og for et forbud mot «revolusjonær» agitasjon fra Stortingets talerstol. Personer som sto tilknyttet «revolusjonære» organisasjoner eller hadde offentlig vist sympati for «revolusjonære anskuelse» skulle ikke kunne bli befall i militære.³⁵⁹ Dette skulle følges opp med «Streng håndhevelse av gjeldende lovbestemmelser om oprørske agitasjon og gjerning».³⁶⁰

Programmet gikk også inn for å svekke Stortingets makt ved å korte ned stortingssesjonene. I tillegg skulle «særinteressenes» tak over politikk svekkes ved en revidering av valgordningen med mål om å begrense partiorganisasjonenes makt over kandidatvalgene. Dette var et ledd i tanken om at «personlighetene» fremfor partilinjene måtte få spillerom i politikken. Programmet fremhevet også viktigheten av å sikre «våre rettigheter

³⁵⁴ Ohman Nielsen 2001, s. 126.

³⁵⁵ Se Kapittel 2 - Vort Land for mer om Ole Johannes Storms «primitiv dualisme».

³⁵⁶ Ohman Nielsen 2001, s. 121-125.

³⁵⁷ Skåre, Jon. *Bondepartiet og regjeringsspørsmålet 1921-31*. Hovedoppgave i historie, Oslo: Universitetet i Oslo, 1973, s. 60; Nerbøvik, Jostein. *Bygdefolkets krisehjelp 1925-1935*. Oslo: Samlaget, 1991, s. 27.

³⁵⁸ Ohman Nielsen 2001, s. 124.

³⁵⁹ *Bondepartiets valgprogram 1924*.

³⁶⁰ Ibid.

til Grønland», som skulle bli en viktig nasjonalistisk sak for Bondepartiet også ved senere anledninger.³⁶¹ Det antimarxistiske programmet fremhevet også retten til «arbeidets frihet» og beskyttelse av streikebrytere.³⁶²

Bondelaget tok offisielt ikke side i arbeidskonflikter ettersom det var en «faglig» interesseorganisasjon for landbruket. Likevel arbeidet Mellbye og Dietrichson aktivt for «arbeidets frihet» i det skjulte. I 1920 hadde Industriforbundet, Håndverkerforbundet, Bankforeningen, Rederforbundet, Handelsbankstiftelsen og Landsmandsforbundets ledelse gått sammen for å stifte Norges Samfundshjelp. «Samfundshjelpen» skulle holde hjulene i gang under store arbeidskonflikter og ble av venstresiden ofte omtalt som en «streikebryterorganisasjon». Organisasjonens formann, Christian Fougner ledet mellom 1924 og 1925 en komite som utredet «våre kommunistspørsmål» for Bondelaget. Dietrichson og Mellbye var også blant initiativtakerne til noen av de første lokallagene av organisasjonen Arbeidets Frihet. I slutten av 1925 kom Bondelaget i kontakt med en annen antisosialistisk organisasjon. Denne kunne også bidra med midler.³⁶³

Samarbeidet med Vort Land

Bondepartiet og særlig bondepressen hadde lenge slitt økonomisk. For mange bønder var 1920-tallet en langvarig krise. Paripolitikken rammet gjeldstyngede bønder med økte renter og høyere kronekurs. Tvangsauksjoner var derfor svært utbredt i distrikts-Norge gjennom hele 1920-tallet.³⁶⁴ Dermed var hovedgrunlaget for Bondepartiets inntekter også svekket. Dietrichson hadde over lengre tid sendt ut «følere» i næringslivet da han i november 1925 kom i kontakt med Vort Land.

Finansieringsorganisasjonens generalsekretær Severin Segelcke skulle bli Bondelagets hovedkontakt til Vort Land.³⁶⁵ Da Mellbye interpellerte den sittende Venstreregjeringen på «Trandumaffæren» er det nærliggende at major Segelckes egen rolle i saken var i Bondelagslederens bakhode.³⁶⁶ Pengene fra Vort Land gikk til en hemmelig konto som Johan Mellbye og Aasmund Enger disponerte.³⁶⁷ Enger kom fra Nordre Land i Oppland, hadde skytterlagsbakgrunn og var en ivrig forkjemper for skyttersaken. Han var andre nestformann i

³⁶¹ Ibid.

³⁶² Ibid.

³⁶³ Ohman Nielsen 2001, s. 125-127.

³⁶⁴ Hveding 1982, s. 15-55.

³⁶⁵ Ohman Nielsen 1997, s. 341.

³⁶⁶ Se Kapittel 2 – Vort Land for mer om «Trandumaffæren».

³⁶⁷ Ohman Nielsen 2001, s. 100.

Bondelaget, mens Skuggevik var første nestformann.³⁶⁸ I likhet med Skuggevik var Aasmund Enger i stor grad på Mellbyes og Dietrichsons linje politisk.

Pengene fra Vort Land ble brukt til å redde mye av den kriserammede bondepressen. I tillegg skulle pengene bidra til å styrke Mellbyes posisjon og hans politiske linje i Bondelaget og Bondepartiet. Dietrichson og Mellbye skulle gjøre dette ved å sette ned komitéer til å utrede politiske saker og gi «bondeføreren» anledning til å holde «store taler» for å få disiplin på Stortingsgruppen. Komitéene var satt sammen av utvalgte «fagfolk» som støttet Mellbyes og bondelagsledelsens syn. Utredningene skulle gi Mellbyes syn nok «faglig» tyngde til å kvele opposisjonelle stemmer.³⁶⁹

En av disse komitéene skulle utrede linjene i finanspolitikken. Blant komitéens medlemmer fant man Johan Bernhard Hjort og Albert Balchen fra Fedrelandslaget. «Finansutredningen» gikk inn for å kutte statsbudsjettet med 170 millioner kroner over en treårsperiode og ble hyppig brukt mot dissidenter mot Mellbyes innstrammingslinje. Mellbye hadde et mål om at Bondepartiet skulle bli den fremste representanten for offentlig innsparing på Stortinget og i kommunestyrene.³⁷⁰ Vort Land bidro til å styrke Mellbyes finanspolitiske linje, sikre Bondepartiets støtte til paripolitikken og fikk Bondepartiet til å motstå «fristende» gjeldsnedskrivninger for kriserammede bønder.³⁷¹

Vort Land bidro også til å radikalisere og fremheve antimarxismen i Bondelaget og Bondepartiet. Mellbye hadde siden 1923 utnyttet Stortingets talestol til å drive antimarxistisk propaganda. Den ideologiske fremtoningen og «dualismen» skulle bidra til å gjøre andre Bondepartirepresentanter ukomfortable med saklig samarbeid med Arbeiderpartiet. I valgkampen 1927, den første med økonomisk støtte fra Vort Land, kom antimarxistisk agitasjon til stå øverst på Bondepartiets agenda.³⁷² I mars 1926 skulle Vort Land også spille en sentral rolle for Bondepartiets holdning til en eventuell «upolitisk» regjering med Fridtjof Nansen som statsminister. Mulighetene for en «upolitisk regjering» var ikke ukjente for Mellbye og hans nærmeste.

³⁶⁸ Steenstrup 1930, s. 112.

³⁶⁹ Ohman Nielsen 1997, s. 341-344.

³⁷⁰ Ohman Nielsen 2001, s. 93-95.

³⁷¹ Ibid. s. 111-112.

³⁷² Ohman Nielsen 1997, s. 342-343.

Mellbyes regjeringsmuligheter

Ved valget i 1924 hadde Bondepartiet gått frem fra 1921-valget med 0.4 prosent til 13.5. Partiet var heldig med fordelingen av stemmene og fikk hele fem ekstra mandater på Stortinget.³⁷³ Med en utvidet stortingsgruppe ble også regjeringsmakt mer reelt for det unge partiet. I 1925 skulle Bondepartiet få flere muligheter til å felle den sittende Venstreregjeringen og overta regjeringskontorene. Johan Mellbye, som var den selvskrevne statsministerkandidaten for Bondepartiet var derimot skeptisk til å lede en Bondepartiregjering. Mellbyes motvilje mot regjeringsansvaret kan forklares ved å se på hvilke regjeringsalternativer som ble drøftet i Bondepartiet i perioden.

En mulighet var å få i stand en borgerlig samlingsregjering. Det var Mellbye positiv til. Samtidig var han også klar over at store deler av partiets stortingsgruppe ikke ville gå med på en samlingsregjering uten Venstre. Venstre var prinsipielt imot en samlingsregjering uten Arbeiderpartiet. En mer realistisk mulighet for Bondepartiet ville da være et regjeringssamarbeid med bare Høyre og Frisinnede. Risikoen for partisplittelse hvis Bondepartiet gikk i en borgerlig samlingsregjering uten Venstre var derimot så stor at Bondelagslederen ville ta sjansen.

Den mest naturlige veien til regjeringskontoret var derfor å danne en mindretallsregjering alene. Mellbyes motvilje til store deler av Stortingsgruppens politiske linje gjorde dette mindre fristende. Han mente også at Bondepartiet ikke ville ha nok «store personligheter» til å kunne danne en regjering etter hans ønske. «Bondeføreren», som ønsket en «sterk regjering» var heller ikke lysten på å lede en vakkende mindretallsregjering.³⁷⁴

Mellbye og hans nærmeste krets var ikke ukjent med tanken om en «upolitisk» regjering «over partiene». Ettersom store deler av stortingsgruppen sto for en annen politisk linje enn Mellbye virket en regjering med folk hentet «utenfor» partiene som en gunstig løsning for Bondelagsformannen. Mellbye og Dietrichson var begge positive til en «sterk» regjering av «de beste menn», gjerne med løs tilknytning til ulike borgerlige partier. Bondelagets nestformann O.K Skuggevik drøftet også «upolitiske» regjeringsalternativer med Johan Mellbye.³⁷⁵ Dietrichson foreslo i to av sine regjeringsskisser Albert Balchen fra Fedrelandslaget eller Karl Rasch fra Vort Land som finansminister.³⁷⁶

³⁷³ SSB. *Stortingsvalget 1924*.

³⁷⁴ Skåre 1973, s. 27-38, s. 59-61; Ohman Nielsen 2001, s. 95-96.

³⁷⁵ Ibid. s. 95-96; Skåre 1973, s. 60.

³⁷⁶ Ohman Nielsen 1997, s. 846.

Da det ble gjort forsøk på å danne en «upolitisk» regjering med Fridtjof Nansen som statsminister i begynnelsen av mars 1926, var Mellbye en av de første som drøftet ideen. Mellbye dro til Lysaker og overtalte Nansen til å stille seg bak.³⁷⁷ Tanken om en Nansenregjering kom som en velsignelse for Mellbye som hadde opplevd stort press og intern kritikk for å ikke utnyttet sjansene til å danne regjering i 1925. «Bondeførerens» regjeringsvegring hadde svekket Mellbyes autoritet over stortingsgruppen. Nå kunne han gi statsministeransvaret til en av de store «personlighetene», ja kanskje den største landet hadde.

Selv om «Nansenforslaget» møtte motstand i Bondepartiets stortingsgruppe, gikk gruppen inn for regjeringsforslag hvis også Venstre støttet den.³⁷⁸ Venstres ledelse var prinsipielt imot enhver «upolitisk» regjering. Det hele endte med at Høyres Ivar Lykke dannet en ny Høyre-Frisinneteregjering. Høyre, som var avhengig av Bondepartiets parlamentariske støtte gikk inn for et kompromiss i kornsaken. Mellbye, som i praksis hadde tapt kampen mot korntrygden allerede i 1923, var ikke fornøyd. 1. juli 1927 tredde korntrygden i kraft.³⁷⁹

Samarbeidet med Fedrelandslaget

Bondelaget og Bondepartiet samarbeidet også med Fedrelandslaget. Ole Kristensen Skuggevik var det viktigste bindeleddet, som engasjerte aktivt i begge organisasjonene. Fedrelandslaget hadde også et stort sammenfall av medlemmer og samarbeid med Bondelaget og Bondepartiet på lokalnivå. Mellbye, som ikke var aktiv i Fedrelandslaget, var samarbeidsvillig og hadde politisk sympatisk for den høyreaktivistiske organisasjonen. I februar 1926 interpellerte Mellbye Fedrelandslagets forespørsel om å oppløse de «grunnlovsstridige» partiene, Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti. Under programarbeidet i 1927 ble partiprogrammet oversendt til Fedrelandslaget for eventuell revidering. Hvorvidt Fedrelandslagets innspill ble fulgt, er ukjent.³⁸⁰

I januar 1928 diskuterte også Lehmkuhl og Mellbye mulighetene for en eventuell Bondepartiregjering som kunne ta over for Ivar Lykkes regjering. Lehmkuhl mente at «det var det farligste han kunde gjøre, for det maatte nødvendigvis bli en svak regjering, og den vilde kun føre til at folk nu ogsaa tapte tilliden til Bondelaget».³⁸¹ Videre mente han at Bondepartiet burde la Mowinckel overta regjeringsmakten. Det ville i det lange løp svekke Venstre og

³⁷⁷ Se Kapittel 4 – Frisinnede Venstre for mer om «Nansenforsøket».

³⁷⁸ RA. Senterpartiets arkiv. *Protokoll for gruppestyremøtet 2.3.1926.*

³⁷⁹ Ohman Nielsen 2001, s. 89-90.

³⁸⁰ Ohman Nielsen 1997, s. 344-348.

³⁸¹ NB. HSS. Fridtjof Nansens arkiv. Brev fra Joakim Lehmkuhl til Fridtjof Nansen. 10.1.1928.

styrke Bondepartiet, som ville etter Fedrelanslagets oppfatning «være av den største betydning».³⁸²

Samtidig ønsket Lehmkuhl at Dietrichson burde få avtroppende statsminister Lykke til å henvende seg til Kongen og foreslå en Nansenregjering. Denne regnet Lehmkuhl ville strande på Mowinckel og Venstre, «og dette vil kunde anvendes med stort utbytte til et fortsatt arbeide med at sprænge Venstre, slik at det store nationale bondevenstre kunde bli utskilt fra det radikale venstre som nu leder partiet».³⁸³ Dette vitner om et utstrakt samarbeid mellom Fedrelanslaget og bondelagsledelsen om å splitte Venstre.

Da «Fedrelanslagets råd» ble opprettet og laget forsøkte å samle en rekke «likesinnede» organisasjoner i én paraplyorganisasjon var bondelagsledelsen en av disse. Etter Fedrelanslagets planer skulle organisasjonene gå inn «rådet». Det ville innebære at Bondelaget på sikt ble en gren av Fedrelanslaget. Dietrichson mente at det ville være å gå for langt. Han sendte derfor i begynnelsen av 1929 ut et brev der krevde en formell avklaring av forholdet mellom Fedrelanslaget og Bondelaget. Dietrichson mente at Bondelaget og Fedrelanslaget delte mange av de samme politiske målene, men likevel var best tjent med å fortsette hver for seg.³⁸⁴

En utvidet stortingsgruppe i opprør

På tross av Fedrelanslagets «innsyn» fikk ikke Bondepartiets valgprogram i 1927 et mer høyreaktivistisk preg. Den pragmatiske fløyen i stortingsgruppen stilte nå sterkere i programbehandlingen, og Mellbyes autoritet var blitt svekket av hans regjeringsvegring.³⁸⁵ Flere av postene fra 1924-programmet ble moderert i 1927-programmet. Programposten om at «revolusjonære» eller «opprørske» personer ikke skulle kunne bli befalsmenn ble nå presisert med til at deres holdninger måtte være «beviselige». På den andre siden beholdt 1927-programmet postene om kortere stortingssesjoner og krevde nå også kutt i antall representanter på Stortinget. Mellbyefraksjonen klarte også å få kravet om økonomisk innstramning til å stå som øverste programpost.³⁸⁶

Bondepartiet gikk frem på dette programmet ved stortingsvalget i 1927. Mye av fremgangen var på grunn av Bondepartiets støtte til korntrygden, som var sært populær i

³⁸² Ibid.

³⁸³ Ibid.

³⁸⁴ Rovde 1995, s. 301-302.

³⁸⁵ Ohman Nielsen 2001, s. 129.

³⁸⁶ *Bondepartiets valgprogram 1927*.

distrikts-Norge.³⁸⁷ Bondepartiet fikk hele 14,9 prosent oppslutning og 26 stortingsmandater. Likevel var det Bondepartiets fremgang overskygget av at det samlede Arbeiderpartiet ble Stortingets største parti med 59 mandater. De andre borgerlige partier gikk også tilbake fra 1924-valget.³⁸⁸ Arbeiderpartiet og Venstre som nå hadde flertall i Stortinget torpederte korntrygden og gjeninnførte kornmonopol.³⁸⁹ Johan Mellbye fortsatte som parlamentarisk leder for den utvidede stortingsgruppen som skulle vise seg å bli enda vanskeligere å holde i sjakk enn tidligere.

I februar 1928 foreslo Arbeiderpartiet å sette ned en kommisjon for å utrede hva som kunne gjøres for å dempe gjeldskrisen i landet. Mellbye var ikke imot en utredning av spørsmålet, men frarådet gjeldsnedskrivning. Tre av gjeldskommisjonens medlemmer skulle oppnevnes av den sittende Venstreregjeringen og fire av Stortinget. Mowinckels regjering, som var imot gjeldsnedskrivning utnevnte Høyre- og Venstremenn som støttet regjeringens syn. Arbeiderpartiet og Bondepartiet hadde sammen flertall i Stortinget. Det ville derfor være mest representativt hvis disse partiene oppnevnte to medlemmer hver. Det ville i realiteten bety at man kunne få flertall for gjeldsnedskrivning i kommisjonen.

Mellbye gikk inn for at Bondepartiet, Høyre, Venstre og Arbeiderpartiet fikk hvert sitt medlem, som ville minske risikoen for et nedskrivings-positivt flertall i komitéen. Flertallet i Bondepartiets stortingsgruppen gikk likevel imot Mellbye og stemte med Arbeiderpartiet. Under avstemmingen «flyktet» Mellbye Stortinget og fulgte utviklingen fra Bondelagets lokaler.³⁹⁰ Det åpnet for kritikk og harselas i borgerlig presse. Dagbladet karakteriserte Mellbyes «flukt» fra Stortinget som «en helt ny politisk taktikk. Herefter skal altså en parlamentarisk fører kunne lede operasjonene fra et sikkert sted utenfor stortinget».³⁹¹

Da gjeldskommisjonen var oppnevnt behandlet Bondepartiets stortingsgruppe den videre valutapolitikken. Mellbye glimret fortsatt med sitt fravær og Gabriel Moseid fikk mandat til å lede retningen i valutapolitikken. Moseid fra Vennesla i Vest-Agder representerte småbøndene på Sørlandet, som var blant de hardest rammede av gjeldskrisen. Han interpellerte også regjeringen med et forslag om å senke styringsrenten.

Mellbye forsøkte å sende Dietrichson for «assistanse» på Stortinget. Moseid svarte med at stortingsgruppen ikke trengte Dietrichsons «assistanse». Under 1928-sesjonen i Stortinget mistet derfor Mellbye og bondelagsledelsen den ideologiske styringen over

³⁸⁷ Ohman Nielsen 2001, s. 90-91.

³⁸⁸ SSB. *Stortingsvalget 1927*.

³⁸⁹ Ohman Nielsen 2001, s. 91.

³⁹⁰ Ibid. s. 112-114.

³⁹¹ Dagbladet 29.3.1928. Med den ironiske tittelen «En fører».

stortingsgruppen i gjelds- og valutapolitikken. En av konsekvensene av dette ble at Vort Land trakk tilbake sin pengestøtte. Mellbye og Dietrichson måtte starte en motoffensiv mot «moseideriet» i stortingsgruppen. Antimarxismen skulle i høysetet for å skremme Stortingsgruppen fra videre samarbeid med Arbeiderpartiet.³⁹² Motaksjonen fra Mellbye kom i form av «nye linjer» for stortingssesjonen 1929.

Mellbye la de «nye linjene» frem i en tale for stortingsgruppen i desember 1928. Talen skisserte «retningslinjene», de politiske hovedmålene for den kommende stortingssesjonen i fire punkter. Punkt én var at Bondepartiet skulle gå imot «halvsosialistene», som ønsket mest mulig statshjelp og minst mulig selvhjelp. Punkt to var at «politiske straffer» skulle brukes mot «politiske forbrytelser». «Revolusjonær» eller «opprørsk» agitasjon, oppfordring eller støtte til ulovlige streiker og motarbeiding av «arbeidets frihet» skulle straffes med tap av stemmeretten. Forsorgsunderstøttede måtte også fratas stemmeretten. Var man ikke i stand til å forsørge seg selv, var en heller ikke i stand til å bestemme hvem som skulle styre.

Det andre punktet hadde Mellbye, Enger og Dietrichson drøftet i et møte med Vort Land tidligere på året. Punkt tre var at Grønlandssaken og Norges krav til Øst-Grønland måtte holdes varm i opinionen gjennom interpellasjoner. Punkt fire var at forfatningen måtte endres slik at lagtinget ble et andrekammer. Lagtinget skulle velges separat med stemmerettsalder på 30-35 år og med ti til tolv representanter valgt av næringsorganisasjonene. Mellbyes fire punkter var «faglig» begrunnet i utredninger gjort i forkant av talen. I begynnelsen av 1929 ble punktene om endringer av fattigloven og valgloven omformet til konkrete innstillinger og lagt frem for Stortingsgruppen. Gruppen var delt og endte i stedet med å fremme det tidligere kravet om at stortingsrepresentanter måtte sverge ed til grunnloven.³⁹³

En fraværende «bondefører»

Mellbyes forsøk på å disiplinere og gjenvinne autoriteten over stortingsgruppen etter 1928-sesjonen lykkes ikke. I 1929 og 1930 økte hyppigheten av Mellbyes fravær på Stortinget. Fraværet sammenfalt med voteringene og debattene der Bondepartiet så ut til å samarbeide med Arbeiderpartiet.³⁹⁴ Lite hjalp det at Mellbye på tross av de grandiose ideer om «bondeføreren» også ofte ble omtalt som en konfliktsky person. Fra 1929 gikk Bondepartiets stortingsgruppe med Jon Sundby i spissen inn for økt regulering og prissamvirke i landbruket.

³⁹² Ohman Nielsen 2001, s. 114-120.

³⁹³ Ibid. s. 130-132.

³⁹⁴ Ibid. s. 132.

Dette sto sterkt i strid med Mellbye-fraksjonens linje.³⁹⁵ Mellbye fortsatte i desperasjon sine antimarxistiske taler og interpellasjoner på Stortinget, med ble etter hvert dempet av sin egen stortingsgruppe, som kritiserte ham for å sabotere for sakssamarbeid med Arbeiderpartiet.³⁹⁶

I 1930 øynet Mellbye en siste mulighet for å få gjennom sin politiske linje da partiet skulle utarbeide et nytt valgprogram. Nå var han også formann for programkomitéen. Mellbye forsøkte å få sine tidligere forslag om tap av stemmerett for revolusjonære og forsorgsunderstøttede og forslaget om å omforme Lagtinget til særskilt andrekammer med i programmet.

På landsmøtet i 1930 ble Rasmus Langeland valgt til ny nestformann i Bondepartiet. Han var fra Sunnlyven i Møre og Romsdal og representerte den mer pragmatiske og moderate fløyen partiet. Langeland stilte godt forberedt i kampen mot Bondelagets overstyring i programarbeidet.³⁹⁷ Postene om tap av stemmerett og lagtinget ble helt fjernet og det antimarxistiske preget ble dempet. Enkelte programposter som gikk i samme retning på 1927-programmet ble også fjernet. Dette gjaldt blant annet den ønskede revisjonen av valgloven, kravet om kortere sesjoner og færre representanter på Stortinget og krav om edsavleggelse for stortingsrepresentantene.³⁹⁸ I praksis betydde dette at bondelagsledelsen hadde mistet styringen over programutformingene. Nå synes også Mellbye å være lei av den «opprørske» Bondepartigruppen på Stortinget. I forkant av stortingsvalget i 1930 gjorde han det klart at han ikke kom til å stille til gjenvalg.

Mellbyes endelige retrett fra Stortinget markerer et vendepunkt i Bondepartiets historie. Den organisatoriske forbindelsen med Bondelaget var nå så svekket at partiet og laget ble formelt adskilt året etter. På Bondepartiets første egne landsmøte i 1931 tok Mellbye, Aadahl og Balchen til orde for at partiet også burde stille lister i bykretsene og skifte navn til «Nasjonalpartiet» eller «Rikspartiet». At forslaget ble avvist med 50 stemmer mot 5, demonstrerte hvor mye Mellbyes fraksjon hadde mistet sin bakkekontakt og innflytelse.³⁹⁹ To år senere skulle en annen politisk figur på ytre høyrefløy foreslå et lignende «bondeparti for byene».

³⁹⁵ Rovde 1995, s. 276-288.

³⁹⁶ Ohman Nielsen 2001, s. 132.

³⁹⁷ Ibid. s. 132-134.

³⁹⁸ *Bondepartiets valgprogram 1930*.

³⁹⁹ Ohman Nielsen 2001, s. 147-148.

Bondepartiregjeringen og forsvarsminister Vidkun Quisling

Med Mellbye ute av Stortinget var ikke lenger Bondelagets formann den selvskrevne statsministerkandidat for en «Bonderegjering». Sammen med Mellbye forsvant også en del av regjeringsvegringen. I 1931 valgte derfor Bondepartiet å felle Johan Ludvik Mowinckels Venstreregjering. Peder Kolstad seilte opp som den tydeligste statsministerkandidaten for Bondepartiet. Kolstad fra Borge i Østfold representerte den konservative fløyen i partiet.⁴⁰⁰ Han var likevel betydelig mer moderat og kompromissvennlig enn bondelagsledelsen. Kolstads statsrådsliste var også utpreget moderat med unntak av en statsråd, forsvarsministeren.

Opprinnelig virket offiser Otto Ruge som den mest aktuelle kandidaten for forsvarsministerposten. Kolstad ble likevel presset internt, særlig av Thorvald Aadahl i Nationen til å gi forsvarsministerposten til Vidkun Quisling. I tillegg hadde Kolstad slitt med å finne gode kandidater til utenriksministerposten. Etter avslag fra flere, mer ettertraktede kandidater endte Kolstad opp med «nødløsningen» Birger Braadland som utenriksminister. Birger Braadland var skogeier fra Idd i Østfold og hadde svært lite diplomatisk erfaring. Quisling kunne derfor også kompensere for «nødløsningen» Braadland med sin bakgrunn som diplomat og hjelpearbeider for Nansen i Russland.⁴⁰¹

Vidkun Quisling hadde så å si ingen tidligere tilknytning til Bondepartiet. Mesteparten av 1920-tallet hadde Quisling vært i Russland, først som militærattaché, deretter som hjelpearbeider i Nansenhjelpen. I desember 1929 flyttet han til Oslo. Han gjorde seg bemerket i antimarxistiske kretser med sin artikkelserie «Russland og vi» i 1930. Under stortingsvalget samme år sto Quisling oppført på en mislykket Oslo-liste for Bondepartiet sammen med Thorvald Aadahl og Albert Balchen. Han ble også tilbudt en plass i Oslo Fedrelandslags styre, der Johan B. Hjort var leder. I hemmelighet stiftet Quisling den høyre-radikale organisasjonen Nordisk Folkereisning. Mellbye, Dietrichson og Aadahl var involvert i Nordisk Folkereisning, som på mange måter skulle bli en politisk forgjenger til Nasjonal Samling.⁴⁰²

Quisling skulle bli en kontroversiell forsvarsminister. Bondepartiregjeringen overtok en av landets største arbeidskonflikter noensinne, som kulminerte med en storlockout. Den utartet seg særlig hardt i Menstad i Telemark da det oppsto slagsmål mellom streikende og «arbeidsvillige», som var beskyttet av statspolitiet. Politistyrken måtte til slutt gi opp for den

⁴⁰⁰ Rovde 1995, s. 216.

⁴⁰¹ Skåre 1973, s. 108-118.

⁴⁰² Dahl 1991, s. 55-162. Oslolisten var en fellesliste med Bondepartiet, Høyre og Frisinnede og i realiteten en fordekt Fedrelandslagsliste. Ohman Nielsen 1997, s. 456; Nationen 6.10.1930.

store folkemengden som kastet stein og angrep med jernrør. Regjeringen sendte inn militære styrker for å gjenopprette «lov og orden». Menstadslaget ble sterkt knyttet til forsvarsminister Quisling, på tross av at den militære intervensjon var støttet av mesteparten av regjeringen.⁴⁰³

Den 5. mars 1932 døde Peder Kolstad av blodpropp. Bondepartiets leder siden 1930, Jens Hundseid overtok som statsminister. Hundseid kom fra Vikedal i Rogaland og representerte vestlandsfløyen i partiet, på mange måter den rake motsetningen til Quislings linje. Hundseid hadde opprinnelig tenkt å få forsvarsministeren ut av regjeringen, men ombestemte seg etter internt press.⁴⁰⁴ I trontaledebatten 5. april 1932 gikk Quisling hardt til angrep på fagbevegelsen. Han anklaget «den revolusjonære bevegelse i vårt land» for å være finansiert fra Moskva og holdt under armen en mappe med «bevis» for dette. Quislings innlegg i trontaledebatten gjorde ham ytterligere kontroversiell. Selv hans egne partifeller var lunkne til å støtte forsvarsministeren, og statsministeren forsøkte igjen å få Quisling ut av regjeringen.⁴⁰⁵

Hundseids regjering falt 3. mars 1933 og Mowinckel dannet igjen en ny Venstreregjering. Etter regjeringens fall forsøkte Quisling å overta ledelsen i Bondepartiet. Han forsøkte også forhandle om en nasjonalistisk «byvariant» for Bondepartiet, ettersom partiet kun stilte til valg i landkretsene. Han ble særlig motarbeidet av Jens Hundseid som gjorde en personlig innsats i å sørge for at Quisling ikke fikk noen maktposisjon eller avtale med partiet.

Hundseid lyktes, og Quisling endte med å stifte et eget parti seks måneder før Stortingsvalget i 1933. Nasjonal Samling kom til å ta med seg store deler av de høyre-radikale og nasjonalistiske kreftene i Bondepartiet.⁴⁰⁶ Bondepartiet sluttet nå mer enhetlig opp om nyorienteringen i partiet, dreiningen mot det politiske sentrum og en mer aktiv krisepolitikk for distriktene.

Politisk nyorientering

Bondepartiets valgprogram i 1933 skulle bli det første partiet utformet uten innblanding fra Bondelaget, og det første utarbeidet etter vanlig organisasjonsdemokratisk praksis. Gabriel Moseid var nå leder av programkomitéen.⁴⁰⁷ Antimarxismen og den steile linjen mot

⁴⁰³ Dahl 1991, s. 169-172.

⁴⁰⁴ Ibid. s. 191-192, s. 200. Hegge, Per Egil. «Jens Hundseid: Statsministeren som ble nazist» i Forr, Hegge og Njølstad 2010, s. 189-191.

⁴⁰⁵ Dahl 1991, s. 204-207.

⁴⁰⁶ Ohman Nielsen 2001, s. 192-195.

⁴⁰⁷ Ibid. s. 195-196.

fagbevegelsen var nå dempet, og programmet gjenspeilet en mer pragmatisk holdning til staten og prisregulering.⁴⁰⁸

Etter at Bondepartiregjeringen falt, inntok stortingsgruppen også en mer offensiv holdning. Gruppen var nå mer opptatt av å få gjennomslag for sin egen politikk og mindre opptatt av hensynet til eventuelle regjeringspartnere. I tillegg økte Bondepartigruppens bekymringer for den økonomiske krisen, særlig i distriktene. Med det økte også frustrasjonen over Venstres passive krisepolitikk. Dette la til rette for et større saklig samarbeid med Arbeiderpartiet.⁴⁰⁹ Bondepartiets bevegelse mot det politiske sentrum førte derimot til at kritikken fra Nationen økte.

Selv om mye av den høyre-radikale fløyen gikk ut av Bondepartiet med opprettelsen av Nasjonal Samling, holdt blant annet Nationen en høyre-radikal profil. Mellbye var styreformann i Nationen og beskyttet den stadig mer utskjelte redaktøren. Bondelagsledelsen og Thorvald Aadahl hadde etter 1930 mistet mye av sin innflytelse i politikken, men Nationen var fortsatt en betydelig avis. Nationens angrep på stortingsgruppen ble kraftigere og hyppigere på 1930-tallet. Avisens positive fremstilling av fascismen og nazismen gjorde det også vanskeligere for Bondepartiets representanter å forsvare Nationen som partiorgan.⁴¹⁰

Motvillige forhandlinger

Bondelagsledelsen og Nationen skulle legge press på Bondepartiet for å gå i forhandlinger om en nasjonal blokk med Nasjonal Samling, Frisinnede Folkeparti og Fedrelandslaget i 1934. For bondelagsledelsen representerte forhandlingene om en «nasjonal blokk» en mulighet til å trekke Bondepartiet bort fra sakssamarbeid med Arbeiderpartiet og inn i et mer «konstruktivt» politisk alternativ. For Bondepartiets side var blokkforhandlingene en gyllen mulighet til å «spise opp» de mindre partiene som konkurrerte om en del av de samme velgerne. Et samarbeid med Frisinnede Folkeparti ville også gi Bondepartiet tilgang og støtte fra Tidens Tegn og dempe kritikken i Nationen.

Likevel gikk Bondepartiet inn i forhandlingene med en skeptisk holdning, særlig til Nasjonal Samling. Når Bondepartiet krevde at NS skulle garantier om folkestyret, vitner det om at Bondepartiet så annerledes på Quisling parti enn de andre partene i forhandlingene ettersom de ikke fikk lignende krav.

⁴⁰⁸ *Bondepartiets valgprogram 1933.*

⁴⁰⁹ Ohman Nielsen 2001, s. 195-200.

⁴¹⁰ *Ibid.* s. 214-215; Rovde 1995, s. 297-298.

Som tidligere nevnt kom ikke Bondepartiet til å vedta avtalen som de tre gjenværende partene kom frem til i 1935. I september 1935 holdt Bondepartiet et stort partimøte der partiet vedtok en uttalelse til støtte for stortingsgruppens samarbeid med Arbeiderpartiet, den ble vedtatt med én stemme imot, Thorvald Aadaahls. På det samme møte ble det også vedtatt å utsette behandlingen av avtalen med Frisinnede og Fedrelandslaget. Først i april 1936 ble avtalen behandlet av Bondepartiets arbeidsutvalg. Da ble den skrotet til fordel for en mindre forpliktende avtale. Den endelige avtalen forpliktet kun partiene til å forsøke på listeforbund sammen uten at det skulle hindre samarbeid med andre partier.⁴¹¹

«Kriseforliket» og samarbeidet med Arbeiderpartiet

På Stortinget fortsatte tilnærmingen mellom Bondepartiet og Arbeiderpartiet på tross av Nationens protester. I 1934 inngikk Bondepartiet og Arbeiderpartiet et «gjeldsforlik» som satte inn offensive midler for å løse gjeldskrisen i jordbruket. Gjeldsforliket skulle bli opptakten til «kriseforliket» året etter. «Kriseforliket» førte til at Bondepartiet gav Arbeiderpartiet parlamentarisk støtte til å danne regjering.⁴¹²

I stortingsvalget 1936 gikk Bondepartiet tilbake i antall mandater og prosentandel av stemmene.⁴¹³ Under valgkampen hadde Nationen boikottet Bondepartiet på grunn av «kriseforliket». På valgdagen hadde avisen heller valgt å ha en annonse for Nasjonal Samling på førstesiden.⁴¹⁴

Etter stortingsvalget i 1936 fikk Bondepartiets stortingsgruppe flere konservative representanter. I tillegg ble tilbakegangen under valget tolket i retning av at velgerne hadde avvist «kriseforliket». Dette skulle gjøre forholdet til Arbeiderpartiet mer anstrengt. De største motsetningene mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet fant man i forsvarspolitikken. Bondepartiet var sammen med Høyre det partiet som ønsket de største bevilgningene til forsvaret. Det skulle også bli forsvarssaken som gjorde at Bondepartiet trakk tilbake sin støtte til Arbeiderpartiets regjering i 1937. Da overtok Venstre som støtteparti for Nygaardsvoldregjeringen. Arbeiderpartiets holdning til forsvaret var i endring, men partiet var fortsatt en skeptiske til militærvesenet.⁴¹⁵ Det bygget opp til storkrig, en krig Norge ikke var rustet til.

⁴¹¹ Karlsrud Larsen 2012, s. 52-63.

⁴¹² Ohman Nielsen 2001, s. 183, s. 203-208.

⁴¹³ SSB. *Stortingsvalget 1936*.

⁴¹⁴ Nationen 17.10.1936.

⁴¹⁵ Ohman Nielsen 2001, s. 229-230; Hirsti, Reidar. *Gubben: Johan Nygaardsvold: mannen og epoken*, Oslo: Gyldendahl, 1982, s. 160-163.

Den politiske situasjonen i 1940

Da Tyskland invaderte Norge 9. april 1940, samlet Stortinget seg på Hamar og Elverum der de vedtok den såkalte «Elverumsfullmakten». Den ga fullmakt til Kongen og eksilregjeringen på Stortingets vegne og supplerte regjeringen med representater fra Høyre, Venstre og Bondepartiet. Stortinget skulle heller ikke samles før krigen var over. Deler av den ble vedtatt uten formell votering.⁴¹⁶

I de etterfølgende måneden kom det til å foregå forhandlinger mellom norske politikere og tyskerne om en ordning med okkupasjonsmakten. Dette resulterte i at i stortingspolitikere i september 1940 gikk imot «Elverumsfullmakten».

Den 10. og 11. september 1940 ble stortingsgruppene samlet hver for seg for å stemte over to forslag. Det ene kom fra tysk hold og gikk inn for å avskaffe monarkiet i sin helhet. Det andre gikk inn for å suspendere Kongehuset «inntil fredsslutningen» og erstatte eksilregjeringen, kongehuset og stortinget med nazistisk kompromiss, et «riksråd».

Bondepartiet var den eneste partigruppen som enstemmig gikk inn for å suspendere kongehuset og innsette riksrådet. De var også delt på midten med åtte for og åtte imot fullstendig avskaffelse av monarkiet. Høyres stortingsgruppe stemte med én stemmes flertall imot suspensjon av kongen og riksråd. Et flertall av Arbeiderpartiets gruppe stemte for både suspensjon og avsettelse av kongehuset og støttet opprettelsen av «riksrådet». Derfor må Bondepartiets enstemmighet sees i lys av sin situasjon som gjør det vanskelig å trekke «politiske slutninger» om Bondepartiet som eventuelt nazi-sympatisk.⁴¹⁷

Den 25. september 1940 ble Nasjonal Samling det statsbærende og eneste lovlige politiske partiet i Norge.⁴¹⁸ Bondepartiet ble nedlagt, men Norges Bondelag fortsatte sin aktivitet. Mellbye, som i utgangspunktet hadde vært positiv til samarbeid med både tyskerne og NS, ønsket likevel at organisasjonen skulle kunne ha en viss selvstendighet. Dette skulle vise seg å bli vanskelig, og organisasjonen ble gradvis nazifisert. Mellbye ble advart mot å samarbeide for tett med tyskerne og NS av flere av sine nærmeste venner, deriblant Wilhelm Dietrichson. På våren 1941 ble det derfor tydelig for Mellbye at han måtte trekke seg som formann. Noe han etter planen skulle gjøre på et landsstyremøte, som var vanlig prosedyre. Terboven kom landsstyret i forkjøpet og avsatte 1. mars 1941 Johan Mellbye som

⁴¹⁶ Benkow, Jo og Ole Kristian, Grimnes. *Vendepunktet: 9. april i vår bevissthet*, Oslo: Cappelen, 1990, s. 85-86.

⁴¹⁷ Bomann Larsen, Tor. *Haakon og Maud 6: Svaret*, Oslo: Cappelen, 2013, s. 302-309.

⁴¹⁸ Ohman Nielsen 2001, s. 234.

Bondelagets leder. Det skulle bli avgjørende for bøndenes motstandskamp og Mellbyes ettermæle.⁴¹⁹

Høyreaktivisme i bondebevegelsen

1920-tallet var en langvarig kamp om Bondepartiets sjel. På den ene siden fant man «de unge bondepartimenn» som kom inn i nye partiet, gjerne med lite tilknytning til det gamle Landmandsforbundet. «De unge bondepartimenn» representerte ofte de landbruksdistriktene som var hardest rammet av 1920-tallets pris- og gjeldskrise. De hadde et pragmatisk syn på statens rolle i økonomien og potensielle samarbeidspartnere i politikken.

På den andre siden fant man representantene fra den gamle Landmandsforbund-linjen. Denne fløyen knyttet sine politiske håp til «bondeføreren» Johan Mellbye, som var den fremste proponenten for dette synet. De var opptatt av å styrke prisene på landbruksproduktene først og fremst gjennom indirekte skatter og høyere tollsatser, ellers skulle statens rolle i økonomien innskrenkes. Denne fløyen ble radikalisert under inntrykkene av at arbeidskonflikter og klassekamp spredde seg til distriktene i begynnelsen av 1920-tallet.

Mellbye innledet radikaliseringen i 1923 da han holdt en markant antimarxistisk tale for partiets stortingsgruppe. Den mer fremtredende antimarxismen skulle nå brukes til å «disiplinere» den mer pragmatiske fløyen i partiet fra å samarbeide med det «revolusjonære» Arbeiderpartiet og arbeide for «halvsosialistisk» politikk. Radikaliseringen av Mellbyes fraksjon førte til et tett samarbeid med høyreaktivistiske organisasjoner som Vort Land og Fedrelandslaget. Mellbye, Enger, Dietrichson, Skuggevik og deres støttespillere var også høyreaktivismens representanter i bondebevegelsen, noe både May-Brith Ohman Nielsen og Olav Rovde kan konkludere med.⁴²⁰ I denne fløyen av Bondelaget og Bondepartiet finner man de fleste av høyreaktivismens kjennetegn.

Antimarxisme og nasjonalismen var sentralt i Mellbye-fløyens politiske retorikk på 1920-tallet. Mellbyes tale i 1923 markerte startskuddet på en radikal antimarxisme, bygget på en «primitiv dualisme». Antimarxismen ble brukt av Dietrichson og Mellbye som et disiplineringverktøy mot det de så på som halv-sosialistisk utglidning i stortingsgruppen. Mellbye gjorde seg også til talsperson for Vort Land og Fedrelandslaget ved antimarxistiske interpelleringer på Stortinget. Nasjonalismen skulle være motgiften mot marxismen og var fremtredende i Bondepartiets symbolbruk og holdninger til grønlandsspørsmålet.

⁴¹⁹ Rovde 1995, s. 375-393.

⁴²⁰ Ibid. s. 299-318; Ohman Nielsen 1997, s. 381-382.

Høyreaktivismens inntog i bondebevegelsen, direkte med Mellbyefløyens radikalisering og indirekte med Vort Land økonomiske «støttetropper» førte til at representantene for bondestanden på Stortinget ble presset til å innta en paripolitisk linje som skulle ramme deres eget velgergrunnlag hardt. Mellbyefraksjonen måtte likevel kjempe for å få stortingsgruppen til å motstå fristende gjeldsnedskrivinger for jordbruket. «Faglige» utredningen skulle gi denne linjen et sterkere grunnlag. Dette hjalp lite i 1928 da Mellbyes stortingsgruppe stemte imot sin egen parlamentariske leder i behandlingen av gjeldskommisjonen, og gikk deretter under Moseids ledelse inn for å senke styringsrenten. Motaksjonen skulle avdekke et annet høyreaktivistisk kjennetegn hos Mellbyefraksjonen, antiparlamentarisme og autoritær tilbøyelighet.

Antiparlamentarisme og autoritær tilbøyelighet var en latent del av Mellbyefraksjonen, som for alvor våknet til live på 1920-tallet. På jubileumsstevnet i 1921 fremstilte Mellbye Bondepartiet som en protest mot «partivæsenet» som ga antiparlamentarisk gjenklang. Mellbye og Dietrichsons ambisjoner om en «bondefører» hadde også klare autoritære implikasjoner. Bondeføreren skulle være bondebevegelsen politiske kompass, som styrte etter instinkter og ikke snevre særinteresser. Stortingsrepresentantene skulle slippe å overveie de store politiske sakene, det var «bondeførerens» rolle. Tanken om «bondeføreren» var begrunnet i et politisk ønske om å slippe de «sterke personligheten» frem i politikken.

Mellbyes sentrale rolle i Nansenforsøket i 1926 må også kunne sees i lys av denne tankegangen. Dietrichson, Mellbye og Skuggeviks tidligere drøftinger av lignende «upolitiske» bonderegjeringer gjorde det naturlig å støtte en eventuell Nansenregjering. I 1928 drøftet Dietrichson og Lehmkuhl muligheten i et nytt «Nansenforsøk», denne gangen med andre politiske ambisjoner enn å gi regjeringsmakten til nobelprisvinneren. Målet var nå mer realistisk: Å splitte ut det «nasjonalsinnede» bondevenstre. Det samme året viste Mellbye også en tydeligere antidemokratiske holdning da han forsøkte å få Bondepartiets stortingsgruppe til å gå inn for å innskrenke stemmeretten til «revolusjonære» og «fattigunderstøttede».

I tillegg delte bondelagsledelsen høyreaktivismens nærhet til den etablerte borgerlige politikk. På tross av at Bondepartiet var et relativt ungt parti på 1920-tallet, ble det raskt en del av etablerte borgerlig politikk. Likevel var hovedvekten av den høyreaktivistiske fløyen å finne utenfor partiets stortingsgruppe, i Bondelagets ledelse. Flertallet av Bondepartiets stortingsrepresentanter var ikke høyreaktivistiske. Likevel hadde høyreaktivismen makt gjennom Nationen og Bondepartiets parlamentariske leder Johan Mellbye. Likevel kunne ikke Mellbye presse gruppen for hardt i høyreaktivistisk retning, da ville han risikere at

stortingsgruppen ble splittet. I tillegg kom Mellbyes manglende parlamentariske evner. «Bondeføreren» kom ikke langt med sine store nasjonalistiske «bondeideer» i Stortinget, der ble han stemplet som «tåkefyrste». Hans hyppige retretter fra Stortinget etter 1928 tyder også på at «bondeføreren» var konfliktsky.

Det minst fremtredende høyreaktivistiske kjennetegnet i bondelagsledelsen er ønsket om å dempe klassemotsetninger. Man kan finne spor av kamp mot arbeidsledighet i Bondelagets tollpolitikk. Bondelagsledelsen mente arbeidsoverskuddet skulle kanaliseres inn i landbruket gjennom tollpolitisk likestilling. Arbeid i mindre enheter i landbruk og distriktene kunne virke modererende for byproletariatet i de store fabrikkene. Det er likevel viktig å ha i bakhodet at bondelagsledelsen først og fremst fokuserte på distrikts- og landbrukspolitiske spørsmål.

Ettersom man finner de fleste kjennetegnene ved høyreaktivismen i bondelagsledelsens politiske linje på 1920-tallet, er det derfor grunnlag for å definere Mellbye og fraksjon i Bondelaget og Bondepartiet som høyreaktivistisk. Høyreaktivismens politiske muligheter var også i stor grad knyttet til denne fløyen i Bondepartiet og Bondelaget, ettersom den hadde det største grunnlaget for innflytelse på norsk politikk. Derfor knyttet de høyreaktivistiske organisasjonene Vort Land og Fedrelandslaget sine forhåpninger til Johan Mellbye. «Bondeføreren» endelige retrett fra Stortinget i 1930 markerer derfor slutten på høyreaktivismens muligheter til reell innflytelse. Mellbye og en del av hans sympatisører skulle derimot gli over i den mer marginale og ytterliggående høyre-radikalismen på 1930-tallet.

6 Konklusjon

I 1921 utga Høyres generalsekretær Harald Gram manuskriptet «Det glade vanvids følger». Manuskriptet tok for seg det Harald Gram mente var konsekvensene av «det glade vanvid», Venstres politikk under første verdenskrig. Gunner Knudsens venstreregjering hadde under krigen økt statens rolle i samfunnslivet og økonomien samtidig som den hadde gjort lite for å hindre spekulasjon i skipsfarten. Ved inngangen av 1920-tallet mente Gram at man kunne finne konsekvensene av denne politikken blant annet i en uklar parlamentarisk situasjon, høy inflasjon og utenlandsgjeld, et splittet arbeidsliv, brennevinsforbud og den økte trussel fra sosialismen. Den første reaksjonen på følgene av «det glade vanvid» kom ved stortingsvalget i 1918 da Venstre mistet flertallet på Stortinget. En annen reaksjon kom for alvor til syne fra 1923 av i form av høyreaktivismen. Den høyreradikale strømmingen hadde røtter i antiparlamentariske bevegelser som de tidlige ungkonservative og deler av Venstrebevegelsen. Det var likevel «det glade vanvids følger» som skulle bli den utløsende årsak til høyreaktivismen. Høyreaktivismen blandet sammen tradisjonelle antiradikale samlingsønsker med nyere antimarxistiske, autoritære og mer pågående trekk. Denne studien har undersøkt hva høyreaktivismen var ved å trekke frem noen sentrale kjennetegn ved den.

Hva var høyreaktivismen og hva skiller den fra 1930-tallets høyreradikalisme?

Høyreaktivismen har i denne oppgaven blitt definert gjennom fem kjennetegn: 1. At høyreaktivismen var antimarxistisk og nasjonalistisk. 2. At den gikk inn for økonomisk innstramninger og ønsket å begrense statens rolle i økonomien. 3. At den hadde et mål om å dempe klassemotsetninger. 4. At den var antiparlamentarisk og hadde autoritære tilbøyeligheter. 5. At den hadde en viss nærhet til den etablerte høyresiden i norsk politikk.

Høyreaktivismens politiske-filosofiske grunnlag var antimarxismen. Det viktigste våpenet i kampen mot den marxistiske «trusselen» var nasjonalismen. Dette kjennetegnet kom tydeligst og mest eksplisitt frem hos Fedrelandslaget. Organisasjonen som ble stiftet i 1925 med mål om å samle alle de antimarxistiske kreftene i landet. Forslaget om å forby de «grunnlovsstridige» partiene, Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet demonstrerte hvor langt Fedrelandslaget var villige til å strekke seg i antimarxistisk retning. Lagets mobilisering i valgkampen 1930 hadde også en klar antimarxistisk brodd, fyret opp av det aktivistene anså som en radikaliseringsprogram av Arbeiderpartiets program. I Bondepartiet skinte antimarxismen for

alvor frem i valgprogrammet fra 1924. Bondepartiets parlamentariske leder Johan Mellbye skulle også fungere som en av høyreaktivistenes viktigste kanaler inn i Stortinget. Under Bondepartiets valgkamper i 1924 og 1927 ble antimarxismen et mer fremtredende tema. Dette var oppfordret og støttet av Vort Land, en av partiets og Bondelagets viktigste inntektskilder. Høyreaktivismens antimarxisme var mindre eksplisitt i Frisinnede Venstre, men likevel til stede. Antimarxismen var et ledd i partiets nasjonalistiske og harmoniske samfunnssyn. Partiet klart avstand fra all «klassepolitikk» i partiprogrammene. Frisinnede-avisen Tidens Tegn og redaktøren Rolf Thommessen markerte også en klart antimarxistisk linje.

Høyreaktivistenes økonomiske politikk gikk i retning av innstramming og begrensning av statens rolle i økonomien. Det tydeligste og mest fanatiske eksemplet på dette var Vort Land. Finansieringsgruppen forsøkte å presse Høyre, Frisinnede Venstre og Bondepartiet i en tydeligere innstrammingslinje. Når ikke Høyre var villige til å gå med på Vort Lands gradvis strengere innstrammingskrav, førte det ved årsskiftet 1926/1927 til et brudd. Et opprør mot innstrammingslinjen i Bondepartiets stortingsgruppe skulle føre til tilsvarende brudd mellom Vort Land og den politiske bondebevegelsen i 1928. Likevel markerte de høyreaktivistiske delene av Frisinnede og Bondepartiet seg som forkjempere for hard paripolitikk og økonomiske innstramninger for øvrig. Fedrelandslaget gikk inn for en tilsvarende innstrammingslinje. For Fedrelandslaget var denne linjen også et ledd i deres ønsker om å dempe klassemotsetninger.

Ønsket om å dempe klassemotsetninger i Fedrelandslaget var begrunnet i Joakim Lehmkuhls syn på arbeidsledigheten. Lehmkuhl så på arbeidsledigheten som en av hovedgrunnene til marxismens fremvekst i landet. Han gikk inn for en helhetlig rasjonalisering og fremhevet mulighetene ved full sysselsetning i tanken om «produksjonsmobilisering». En annen sentral sosialpolitisk arkitekt blant høyreaktivistene var Frieadirektør Johan Throne Holst som var med i Vort Land, Frisinnede Venstre og Fedrelandslaget. Han mente at klassemotsetningene måtte dempes ved å bedre arbeidernes bo- og arbeidsforhold og gi dem del i bedriftens utbytte. Dette ville bidra til å «borgerliggjøre» arbeiderne og gi dem en sterkere «eiendomsfølelse». Lehmkuhls og Throne Holsts ansvaret for å «løse» klassekampen falt i hovedsak på bedriftseierne og ikke staten. Bedriftseierne måtte derfor gis handlingsrom gjennom skatteutt.

Et annet kjennetegn ved høyreaktivismen var en antiparlamentarisk holdning og en autoritær tilbøyelighet. Et eksempel på dette var forsøket på å danne en «upolitisk» regjering med Fridtjof Nansen som statsminister i 1926. «Nansenforsøket» er også et godt eksempel på en politisk sak der de forskjellige høyreaktivistiske grupperingene samarbeidet. Hovedstyret i

Frisinnede Venstre og Vort Land var blant de viktigste initiativtakere. Frisinnedes og Bondepartiets stortingsgrupper støttet forslaget, med forbehold om i hvert fall delvis støtte fra Venstre. Johan Mellbye opererte som forhandler både med Nansen og Kongen.

Fedrelandslaget støttet forslaget, men var ikke aktive i regjeringsforsøket i 1926. Likevel soknet mange av underskriftene i «Nansenoppøpet» til den antimarxistiske organisasjonen.

Et annet sentralt kjennetegn ved høyreaktivismen var at den hadde en viss nærhet til de etablerte partiene. Høyreaktivistene hadde en tydelig borgerlig identitet. De kjempet for «borgerlige» saker som økonomisk innstramming og kampen mot marxismen men inntok gjerne mer bastante og ytterliggående standpunkter. Bondepartiet og Frisinnede Venstre kan på mange måter også anees som en del av den etablerte borgerlige siden i politikken. Disse partiene representerte høyreaktivismens hovedkanal inn i Stortinget og Regjering. Vort Land var tilknyttet den etablerte høyresiden ettersom de i praksis var periodisk finanskomité for Frisinnede Venstre, Bondepartiet og Høyre. Fedrelandslaget fikk ikke til en tilsvarende nærhet til den etablerte høyresiden. Dette var i stor grad på grunn av at ledelsen i Høyre og Venstre tidlig tok avstand fra organisasjonen. Likevel hadde Fedrelandslaget stor støtte på lokalnivå i alle de borgerlige partiene. Fedrelandslagets viktigste allierte i partipolitikken var likevel bondelagsledelsen og Bondepartiet.

I 1930 trakk Johan Mellbye seg fra Stortinget og Bondepartiet gikk i en annen politisk retning. Samme år døde aktivistenes store politiske «høvding» Fridtjof Nansen. Fedrelandslaget hadde begynt å slite økonomisk i 1929. Dette slo for alvor ut etter stortingsvalget 1930 i form av medlemsfravall og ytterligere økonomiske vanskeligheter. Frisinnede Venstre hadde i realiteten mistet mye av sin politiske relevans etter valget i 1927 og Lykkeregjeringens fall i 1928. En liten fremgang i 1930-valget skulle ikke redde Frisinnede Venstre fra skjebnen som en politisk irrelevant størrelse i norsk politikk.

Den viktigste politiske omveltningen var likevel først og fremst den økonomiske depresjonen som for alvor kom til Norge i 1930. Dette førte til at mye av det politiske grunnlaget for høyreaktivismen forsvant. Etter 1930 begynte gikk høyreaktivistene i hovedsakelig to ulike politiske retninger. Noen gjorde som Johan H. Andresen og Realph Norland og gikk over til «ordinær» borgerlig partipolitikk. Andre fulgte Fedrelandslaget, Frisinnede Venstre og til dels Bondelaget i en mer marginal høyreautoritær retning.

Skillene mellom den høyreaktivistiske strømmingen på 1920-tallet og den høyreautoritære på 1930-tallets var tydeligst i den økonomiske politikken og nærheten til den etablerte høyresiden. Flere av de tidligere høyreaktivistene forsøkte å etablere seg som et alternativ til den borgerlige «passive» krisepolitikken. Tidligere fanatiske

innstrammingstilhengerne gikk nå inn for at staten skulle spille en sentral rolle i å få satt hjulene i økonomien i gang igjen. Samtidig ble de mer passive paternalistiske løsningene på klassekampen erstattet med mer autoritære og korporative løsninger. Inspirasjon fra Italia og Tyskland kom derfor også tydeligere frem enn tidligere. Dette resulterte i en høyreautoritær krisepolitikk som ble avvist av både den tradisjonelle høyre- og venstresiden. Selv om den høyreautoritære strømmingen ble et marginalg fenomen i norsk politikk, skulle flere av tankene fra den bli sentrale i etterkrigstidens Arbeiderpartiregime.⁴²¹

Hvor autoritær var høyreaktivismen?

Selv om man finner autoritære trekk i de høyreaktivistiske grupperingene kan ikke høyreaktivismen betegnes som en direkte antidemokratisk strømning. Høyreaktivistene var i det store og det hele for å beholde valg og ytringsfrihet, institusjoner de mente var truet av marxismen. Høyreaktivistene var likevel kritiske til partisystemet og til mindretallsparlamentarismen i sin samtid. Partiene og Stortingets makt var hinder for handlekraftige regjeringer og de «store personlighetenes» spillerom i politikken. Aktivistenes antiparlamentarisme var først og fremst retorisk i form av taler, avisartikler og propaganda. I tillegg kom forslag til konkrete tiltak som oppløsningsrett og innskrenking av Stortingets representanter og samlingstid og ønsket om å forlenge stortingsperiodene. Dette var likevel ikke særlig kontroversielle eller ytterliggående forslag i samtiden. Forsøket på å forby Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet og ønsket om en upolitisk Nansenregjering demonstrerer derimot at aktivistene også hadde en mer pågående antiparlamentarisk og til dels autoritær brodd.

«Nansenforsøket» kom på et tidspunkt da frustrasjonen over mindretallsparlamentarismen nådde et høydepunkt. Det er viktig i denne sammenhengen å trekke frem at det moderne parlamentariske systemet fortsatt var under utvikling. Den «parlamentariske sirkel» ble først sluttet i 1928 da Christopher Hornsruds Arbeiderpartiregjering ble den første til å gå av på mistillitsforslag. De moderne parlamentariske «spillereglene» var derfor heller ikke like «fastsatte» som i dag.⁴²²

Forslaget om en Nansenregjering kan derfor ansees som et alternativ til ordinær parlamentariske praksis. Likevel hadde forsøket en fot i parlamentarisme og folkestyret. Regjeringen skulle ha støtte i folkeflertallet indirekte gjennom et borgerlig stortingsflertall.

⁴²¹ Sørensen 1991, s. 9-17, s. 172-175.

⁴²² Først i 2007 kom parlamentarismen inn i Grunnloven. Grunnloven § 15.

Stortinget skulle presses gjennom en folkelig opinion som Tidens Tegn, Nationen og til dels Aftenposten skulle bygge opp.

Når initiativtakerne bak «Nansenforsøket» falt ned på at regjeringen måtte legitimeres i Stortinget i motsetning til å for eksempel foreslå en folkeavstemning, peker det i retning av pragmatisme og en motvillig og begrenset anerkjennelse av parlamentarismen. Likevel skulle Stortingets korrigerende funksjon være begrenset når regjeringen hadde tiltrådt. Dette går langt i retning av å forklare hvorfor «Nansenforsøket» ble kvalt allerede i fødselen. Forslaget krevde i praksis at Stortinget nærmest skulle avsette seg selv. «Nansenforsøket» må derfor også kunne omtales som klart antiparlamentarisk.

Det kan drøftes om «Nansenforsøket» i det hele tatt hadde en autoritær dimensjon. Fridtjof Nansen var ikke noe typisk «føreremne», men var først og fremst en partikritisk demokrat. Regjeringsforslaget skulle også være en midlertidig kriseregjering, som ikke tyder på noe ønske om å innføre permanent diktatur i Norge. Det er heller ikke usannsynlig at regjeringen enten ville gå av, eller stille til valg i 1927. En dyptgående analyse av regjeringsforsøket er likevel vanskelig på grunn av uklarheten rundt hva regjeringen i realiteten skulle være.

At Nansen skulle lede en økonomisk kriseregjering på tross av begrenset kunnskap om samfunnsøkonomiske spørsmål tyder på at regjeringen ikke bare uttrykket et ønske om et faglig «forretningsministerium». Dette peker i retning av en regjering sammensatt av de «store personligheter». På mange måter var ikke «Nansenforsøket» et regjeringsalternativ, men i praksis en fullmakt som Stortinget skulle skjenke til «den store personlighet» og antipolitiker Fridtjof Nansen. Dette gir regjeringsforslaget et preg av en blind tillit som vitner om en autoritær tilbøyelighet og en manglende respekt for det politiske systemet i Norge.

Høyreaktivistenes tydeligste autoritære trekk kom likevel først og fremst til syne i deres tanker om hvordan den «marxistiske trusselen» burde håndteres. Fedrelandslagets forslag om å gjøre Arbeiderpartiet og Norges Kommunistiske Parti ulovlige er et av de tydeligste eksemplet på dette. Fedrelandslaget begrunnet sitt forslaget med å vise til at disse partiene var «grunnlovsstridige», på grunn av deres «mål» om å avskaffe eiendomsretten og folkestyret. På tross av at den tilsynelatende «demokratiske» begrunnelsen vitnet forslaget om autoritær tilbøyelighet og en manglende respekt for politisk mangfold. Bondelagsledelsen og deler av Bondepartiet fremmet også udemokratiske og autoritære forslag for å bekjempe sosialismen. Johan Mellbyes tale i 1928 med forslag om å begrense stemmeretten var et desperat forsøk på å møte revolusjonære «politiske forbrytelser» med «politiske straffer» og demonstrerer hvor langt den autoritære tilbøyeligheten kunne gå.

Hvorfor var høyreaktivismen mislykket?

Den mest nærliggende forklaringen på at høyreaktivismen ikke lyktes i å dreie norsk politikk i en annen retning var avvisningen fra ledelsen i de to største borgerlige partiene i perioden. Den tydeligste avvisningen kom fra Venstre. Partiet som opprinnelig hadde vært en politisk allianse for parlamentarisme og mot unionen med Sverige, hadde klare prinsipielle motsigelser mot høyreaktivismen. Samtidig spilte også taktiske grunner en sentral rolle i Venstres avvisning av høyreaktivismen.

Venstrealliansen på slutten av 1800-tallet hadde samlet en rekke tilsynelatende motstridende fraksjoner og var derfor utsatt for avskallinger. Samlingspartiet, Frisinnede Venstre og til dels Bondepartiet viste at Venstrealliansen slo sprekker i perioden rundt og etter unionsoppløsningen. Gjennom 1920-tallet måtte derfor partiledelsen drive politisk balansekunst for å unngå ytterligere avskallinger. På den ene siden tok Venstre klart avstand fra sosialismen, samtidig var partiet motvillig til en samlingsregjering for «en klasse, mot en annen». Deler av høyresiden i partiet og restene av «bondevenstre» var derimot mer positivt innstilt til borgerlig samling.

Høyreaktivismen utgjorde en reell taktisk trussel for at de «samarbeidsvillige» kom til å avskalle for å danne et større politisk grunnlag for borgerlig samlingsregjering. Bondelagsledelsens og Fedrelandslagets samarbeid om å splitte ut restene av bondevenstre i et eventuelt nytt «Nansenforsøk» i 1928 må sees i lys av dette. Man kan også stille spørsmål om ikke ønsket om å splitte Venstre også var et bakenforliggende mål for «Nansenforsøket» i 1926.

For Høyre var taktiske faktorer hovedgrunnlaget for avvisningen av høyreaktivismen. Etter «flørten» med Vort Land mellom 1923 og 1926 avviste også Høyre i stor grad høyreaktivistene. Dette gjaldt særlig partiets avvisning av den høyreaktivistiske fløyen i Frisinnede Venstre. Denne fløyen i Frisinnede sammenfalt i stor grad med den som arbeidet for løsrivelse fra Høyre. Partiledelsen i Høyre så på Frisinnede som et nyttig tilheng til sin egen partiorganisasjon som kunne fange opp liberalistiske elementer nært tilknyttet Høyre.

Selv om Høyre og Venstre i stor grad avviste høyreaktivismen, lyktes aktivistene med å oppnå tilsynelatende innflytelsesposisjoner i norsk politikk. De svake partiorganisasjonene på borgerlig side er sentrale i å forklare dette. I første rekke var det de borgerlige partienes svake økonomiske organisering som førte til at Vort Land fikk innpass som fungerende finanskomiteé for Høyre, Frisinnede Venstre og Bondepartiet.

Som følge av begrensede økonomiske midler opererte de borgerlige partiene først og fremst som sovende valgorganisasjoner som våknet samme året som det var valg. Dette førte

til at Fedrelandslaget, som var opptatt av å drive virksomhet i hele valgperioden kunne engasjere folk på en helt annen måte enn de borgerlige partiene. Fedrelandslagets bruk av moderne teknologi som film, lysbilder og propagandateknikk bidro også til dette engasjementet. De gamle borgerlige partiene var ikke i nærheten av å kunne konkurrere med den unge ledelsen i Fedrelandslaget.

De borgerlige partienes svake organisering og passive holdning til ungdomspolitikken gav særlig Fedrelandslaget også store muligheter til å ekspandere. Bondepartiet fikk ikke ungdomsorganisasjon før etter andre verdenskrig. Høyre og Frisinnede kom på banen med landsdekkende ungdomsorganisasjon på 1920-tallet, men engasjementet og organiseringen var svak.

Høyreaktivismens gjennomslag i partiene Frisinnede Venstre og Bondepartiet kan også forklares ut fra organisatoriske svakheter. Et uklart partihierarki og manglende «partidisiplin» førte til at mindre, ytterliggående fraksjoner kunne komme i tilsynelatende ledende posisjoner i partiene.

I Frisinnede kom dette til syne ved at Rolf Thommessen og hans fløy gradvis overtok ledelsen av Frisinnede Venstre på 1920-tallet. Thommessen hadde også den løst tilknyttede partiavisen Tidens Tegn til disposisjon, som ga ham politisk tyngde i kampen om Frisinnedes sjel.

I Bondepartiet var partiorganisasjonen så svak at partiet var i et avhengighetsforhold til Bondelaget. Dette førte til at partiet ble politisk «holdt tilbake» av bondelagsledelsen. Mellbye ble i realiteten ansett som leder for både Bondelaget og Bondepartiet gjennom mesteparten av 1920-tallet. Dette var på tross av at Bondepartiet formelt hadde egne partiformenn fra 1921 av. Mellbyes politiske linje var i klart mindretall i Bondepartiets stortingsgruppe. Likevel lykkes han i stor grad i å holde tilbake «de unge bondepartimenn» som hadde et mer pragmatisk syn på statens rolle i økonomien og politiske samarbeidspartnere.

Svakt partihierarki og «partipisk» var samtidig en av hovedgrunnene til at høyreaktivismen ikke lyktes i å dreie norsk politikk i en annen retning. I Frisinnede Venstre skulle 1920-tallet bli langvarig kamp mellom den mer pragmatiske og høyrelojale stortingsgruppen og det mer høyreaktivistiske flertallet i hovedstyret. «Nansenforsøket» i 1926 fikk frem splittelsen i full offentlighet. Mens deler av hovedstyret var blant «Nansenforsøkets» initiativtakere, gikk stortingsgruppen i forhandlinger med Høyre bak sitt eget hovedstyrets rygg. Rolf Thommessen så seg til slutt nødt til selv å gå inn i stortingsgruppen for å kunne få gjennomslag for sin høyreaktivistiske linje ved å stille til valg

i 1927. Stortingsvalget i 1927 skulle markerte tilbakegang for Frisinnede Venstre og ble i realiteten slutten på partiet som en reell maktfaktor i norsk politikk. Ved stortingsvalget 1930 gikk Frisinnede noe frem. Resultatet var likevel skuffende, og partiets hovedstyre hadde brent broene til Høyre og regjeringskontorene. Samtidig begynte tanker om en «ny borgerlig politikk» å slå igjennom i Frisinnede.

I Bondepartiet lyktes bondelagsledelsen i lengre tid å holde tilbake «de unge bondepartimennene». Likevel brast dette for alvor etter 1928 da flertallet i stortingsgruppen gikk imot bondelagsledelsen og sin egen parlamentariske leder. Det førte også til at Vort Land trakk sine penger tilbake, og at restene av Mellbyes autoritet i realiteten forsvant.

Opprøret i Frisinnedes og Bondepartiets stortingsgruppe gir et innblikk i den helhetlige politiske situasjonen i samtiden. 1920-tallet var en «gullalder» for mindretallsparlamentarismen, der regjeringene satt på Stortingets nåde. Derfor lå mye av den reelle politiske makten i landet hos Stortinget og ikke i partienes ledelse. Høyreaktivistene gikk til krig mot Stortingets makt. Det var en krig aktivistene ikke kunne vinne.

Sluttord

Hovedformålet med denne studien har vært å definere høyreaktivismen som en egen høyreradikal strømning mellom 1923 og 1930. Det medførte også et ønske om å skille 1920-tallets og 1930-tallets høyreradikalisme. Store deler av den tidligere historieforskningen på dette feltet har brukt høyreaktivismen som et begrep på høyreradikalismen i hele mellomkrigstiden. Dette er farget av at 1930-tallet og særlig Nasjonal Samling har vært det favoriserte studieobjektet.

Nasjonal Samling var et marginalt parti allerede fra stiftelsen i 1933 av. Ved stortingsvalgene i 1933 og 1936 fikk ikke Nasjonal Samling inn noen representanter.⁴²³ Nasjonal Samling blekner derfor sammenlignet med Bondepartiets stortingsgruppe på 1920-tallet der høyreaktivistene Johan Mellbye var parlamentarisk leder. Frisinnede Venstres stortingsgruppe var heller ikke ubetydelig i første halvdel av 1920-tallet. Nasjonal Samlings medlemstall før krigen kunne heller aldri måle seg med Fedrelandslaget, som på sitt høydepunkt hadde over 90 000 medlemmer. Vort Lands rolle som fungerende finanskomité for tre borgerlige partier skal heller ikke undervurderes i denne sammenheng. Likevel har disse organisasjonene og partiene kommet i «skyggen» av Quisling og hans parti. Et parti som

⁴²³ SSB. *Stortingsvalget 1933*; SSB. *Stortingsvalget 1936*.

sannsynligvis hadde forblitt et «historisk parentes» om det ikke hadde vært for rollen partiet fikk under krigen.

Denne studien er derfor også et forsøk på å øke fokuset på en periode i norsk historie der høyre-radikalismen ikke var et marginalt fenomen på utsiden av den etablerte høyresiden. Høyreaktivismen var systemets indre fiende og var ofte i tilsynelatende innflytelsesposisjon. Den utgjorde kanskje ingen direkte trussel mot folkestyret, men utfordret utviklingen mot det etablerte parlamentariske partisystemet som vi i dag tar for gitt. Høyreaktivismen hadde en autoritær og pågående dimensjon, preget av mellomkrigstidens splittede samfunn. Samtidig var høyreaktivismen også et ønske om «moralsk og økonomisk gjenreisning». En gjenreisning tilbake til det «harmoniske» samfunnet før første verdenskrig uten klassekamp og statlige overformynderi. Høyreaktivismen var med andre ord også reaksjon på «det glade vanvids følger».

Kilder

UTRYKTE KILDER

Nasjonalbiblioteket i Oslo, Håndskriftsamlingen

Fridtjof Nansens arkiv

Ms.fol. 1924: 10:b:7 - "Norsk politikk 7". Fædrelandslaget. Trykksaker, rundskriv, aviser. Korrespondanse, registrert, uregistrert.

Frisinnede Venstres arkiv

Ms.4° 2516:1 – Landsmøter 1910-1924.

Ms.4° 2516:2 – Landsmøter 1925-1936.

Ms.4° 2516:3 – Referater fra Hovedstyrets møter 27.11.1922-09.05.1933

Nasjonalbiblioteket i Oslo, Radioarkivet

Norland, Andreas. 30.7.1988. «Ukens portrett – Andreas Norland».

Riksarkivet i Oslo

Privatarkiv-0614 Johan H. Andresen

Ga Korrespondanse

L0004 Innenlands og utenlands 1916-1926

0011 S

Norges Bondelags arkiv

Da Sakarkiv etter nøkkel

L0001 Lover/vedtekter. Program 1901-1956

0011 Programarbeid i 20-årene

Senterpartiets arkiv

A Møtebøker og protokoller

L0023 Bondepartiets gruppe i Stortinget – forhandlingsprotokoll 1922-1927

Trykte kilder

Bøker og artikler

Lehmkuhl, Joakim. *Rationel arbeidsledelse: en oversigt*. Bergen: John Griegs Forlag. 1920.

Lehmkuhl, Joakim. *Hvad vi vil*. Oslo: Fedrelandslaget. 1928.

Lehmkuhl, Joakim. *Norges Vei: Et angrep på norsk borgerlig politikk og et forslag til nasjonal arbeidsplan*. Oslo: Fedrelandslaget. 1933.

Nansen, Fridtjof. *Nansens røst: artikler og taler. 3: 1916-1930*. Winsnes, A.H (red). Oslo: Jacob Dybwads Forlag. 1945.

Storm, O.J. *Utenriksreformen og funktionærstyret i utenriksdepartementet*. Kristiania: Fabritius & Sønner. 1920.

Storm, Olaf. J. *El Río Pilcomayo y el Chaco Boreal: viajes y exploraciones*. Buenos Aires: Compañía Sud Americana de Billetes de Banco. 1892.

Throne Holst, Johan. *Industri og industrielle problemer: belyst ved erfaringer fra A/S Freia Chocolate Fabrik*. Kristiania: Aschehoug. 1914.

Lover

Grunnloven § 15

Departement

Dpt. tid. 1900.

Stortinget

Dokument nr. 20. (1926) *Grunnlovsforslag, fremsatt på fem og syttiende ordentlige Storting samt Norges grunnlov som den nu lyder*. 1926.

Innst.S.nr.1. 1926.

S.tid. 1926.

Partiprogrammer

Arbeiderpartiets prinsipielle program 1930

Fedrelandslagets valgprogram 1933

Fedrelandslaget valgprogram 1936

Frisinnede Folkepartis valgprogram 1933

Frisinnede Folkepartis valgprogram 1936

Frisinnede Venstres valgprogram 1909

Frisinnede Venstres valgprogram 1912

Frisinnede Venstres valgprogram 1915

Frisinnede Venstres valgprogram 1918

Frisinnede Venstres valgprogram 1921

Frisinnede Venstres valgprogram 1924

Frisinnede Venstres valgprogram 1927

Frisinnede Venstres valgprogram 1930

Bondepartiets valgprogram 1921

Bondepartiets valgprogram 1924

Bondepartiets valgprogram 1927

Bondepartiets valgprogram 1930

Bondepartiets valgprogram 1933

Aviser og tidsskrifter

ABC 1933.

Aftenposten 1921, 1922, 1924, 1925, 1926, 1928, 1929, 1930, 1940, 1952, 1968, 1982, 1987.

Arbeiderbladet 1925.

Asker og Bærums Budstikke 1924.

Dagbladet 1924, 1925.

Nationen 1921, 1925, 1926, 1936.

Norges Fremtid 1924, 1925, 1926, 1929, 1928, 1931

Oslo 1925

Tidens Tegn 1912, 1922, 1925, 1926, 1927, 1930, 1933.

Trondhjems Adresseavis 1924.

Vor Verden 1923/1924 vol. 1

INTERNET

Historisk statistikk publisert av Statistisk sentralbyrå (SSB)

<http://www.ssb.no/a/histstat/publikasjoner/> (15.3.2018).

Stortingsvalg

Stortingsvalget 1912. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_189.pdf (15.3.2018).

Stortingsvalget 1915. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_065.pdf (15.3.2018).

Stortingsvalget 1918. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_150.pdf (15.3.2018).

Stortingsvalget 1921. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_066.pdf (15.3.2018).

Stortingsvalget 1924. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_176.pdf (15.3.2018).

Stortingsvalget 1927. http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_viii_069.pdf (15.3.2018).

Stortingsvalget 1930. http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_viii_157.pdf (15.3.2018).

Stortingsvalget 1933. http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_ix_026.pdf (15.3.2018).

Stortingsvalget 1936. http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_ix_107.pdf (15.3.2018).

Digitalarkivet

Folketelling 1910, Aker herred.

<https://www.digitalarkivet.no/census/person/pf01036372008259> (15.3.2018).

Litteraturliste

Bøker og artikler

Andersen, Kjetil Gjølme; Gunnar Yttri. *Et forsøk verdt: Forskning og utvikling i Norsk Hydro gjennom 90 år*. Oslo: Universitetsforlaget. 1997.

Arntzen, Jon Gunnar. *Hvem er hvem*. Oslo: Kunnskapsforlaget. 1994.

Barth, Bj Keyser. *Norges militære embedsmenn: 1929*. Oslo: A. M. Hanches Forlag. 1930.

Benkow, Jo og Ole Kristian Grimnes. *Vendepunktet: 9. april i vår bevissthet*. Oslo: Cappelen. 1990.

Bjørgum, Jorunn. «LO og NAF 1899-1940». *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*. 2/1985. s. 87-114.

Bomann Larsen, Tor. *Haakon og Maud 6: Svaret*. Oslo: Cappelen. 2013.

Borgersrud, Lars. *Den norske militærfascismens historie 1930-1945: 1. Vi er jo et militært parti*. Oslo: Scandinavian Academic Press. 2010.

Bratli, Kjell Arne og Øivind Schau. *Sjøoffiser og samfunnsbygger; Vernepliktige Sjøoffiserers Forening 100-års jubileumsbok 1895-1995*. Hundvåg: Norsk Tidsskrift for Sjøvesen. 1995.

Brevig, Hans Olaf. *NS: fra parti til sekt 1933-1937*. Oslo: Pax. 1970.

Brevig, Hans Olaf; Ivo de Figueiredo. *Den norske fascismen. Nasjonal Samling 1933-1940*. Oslo: Pax. 2002.

Carstens, Svein. *Fra kjøpmannsdisk til kongens bord: statsminister Ivar Lykke 1872-1949*. Trondheim: I. K. Lykke. 1992.

Dahl, Hans Fredrik. «Quislings statskupp 9. april i et forfatningshistorisk perspektiv». *Historisk Tidsskrift*. 55/1976. s. 267-287.

Dahl, Hans Fredrik. *En fører blir til*. Oslo: Aschehoug. 1991.

Dahl, Hans Fredrik. *Hallo - Hallo! Kringkastingen i Norge 1920-1940*. Oslo: Cappelen. 1999.

Dahl, Hans Fredrik. *Fra Pax til Paven: Minner om meninger*. Oslo: Aschehoug. 2012.

- Danielsen, Rolf. *Høyres Historie 2. Borgerlig oppdemningspolitikk 1918-1940*. Oslo: Cappelen. 1984.
- Den Konservative Studenterforening. *Den Konservative Studenterforening gjennom 40 år*. Oslo: P. Soelbergs Boktrykkeri. 1931.
- Figueiredo, Ivo de. *Fri mann: Johan Bernhard Hjort: En dannelsehistorie*. Oslo: Aschehoug. 2004.
- Fuglum, Per. *Brennevinsforbudet i Norge*. Trondheim: Tapir. 1995.
- Furre, Berge. *Norsk historie 1905-1990: Vårt hundreår*. Oslo: Samlaget. 1992.
- Emberland, Terje. *Da fascismen kom til Norge. Den Nasjonale Legions vekst og fall, 1927-1928*. Oslo: Dreyers. 2015.
- Gabrielsen, Bjørn Vidar. *Menn og politikk: Senterpartiet 1920-1970*. Oslo: Aschehoug. 1970.
- Grepstad, Ottar. *Venstres hundre år*. Nerbøvik, Jostein (red). Oslo: Gyldendahl. 1983.
- Hagemann, Sonja. *De tegnet for barna: norske kunstneres illustrasjoner i bøker for barn*. Oslo: Tiden. 1986.
- Hambro, C.J. *Oslo Høire gjennom 50 år*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag. 1934.
- Halbo, Sverre M. *Norges advokater og sakførere 1932*. Oslo: Aschehoug. 1933.
- Hegge, Per Egil. «Wollert Konow (S.B.): Kostbart vennskap med landsmålet» Forr, Gudleiv; Per Egil Hegge og Olav Njølstad. *Mellom plikt og lyst: Norske statsministere 1873-2010*. Lysaker: Dynamo. 2010. s. 133-137.
- Hegge, Per Egil. «Jens Bratlie: Den eneste ungen» i Forr, Gudleiv; Per Egil Hegge og Olav Njølstad. *Mellom plikt og lyst: Norske statsministere 1873-2010*. Lysaker: Dynamo. 2010. s. 139-141.
- Hegge, Per Egil. «Abraham Theodor Berge: Mannen som ikke informerte» i Forr, Gudleiv; Per Egil Hegge og Olav Njølstad. *Mellom plikt og lyst: Norske statsministere 1873-2010*. Lysaker: Dynamo. 2010. s. 149-151.

- Hegge, Per Egil. «Ivar Lykke: Kjøpmannen fra Trondheim» i Forr, Gudleiv; Per Egil Hegge og Olav Njølstad. *Mellom plikt og lyst: Norske statsministere 1873-2010*. Lysaker: Dynamo. 2010. s. 167-169.
- Hegge, Per Egil. «Jens Hundseid: Statsministeren som ble nazist» i Forr, Gudleiv; Per Egil Hegge og Olav Njølstad. *Mellom plikt og lyst: Norske statsministere 1873-2010*. Lysaker: Dynamo. 2010. s. 189-191.
- Hoemsnes, Ole N. *Fra Isenkram til Norsk Stål: Stålbransjen gjennom 175 år*. Oslo: Norsk Stål. 1998.
- Houm, Philip. *Norges litteratur: fra 1914 til 1950-årene*. Oslo: Aschehoug. 1955.
- Hirsti, Reidar. *Gubben: Johan Nygaardsvold: mannen og epoken*. Oslo: Gyldendahl. 1982.
- Hveding, Øystein. *Landbrukets gjeldskrise i mellomkrigstiden: Statens lånekasse for jordbrukere*. Oslo: Statens Landbruksbank. 1982.
- Høyser, Svennik. «Kriser, kupp og kamp: Dagbladets eiere og marked» i Dahl, Hans Fredrik; Gudleiv Forr; Leiv Mjeldheim og Arve Solstad (red). *Utskjelt og utsolgt: Dagbladet gjennom 125 år*. Oslo: Aschehoug. 1993.
- Kaartvedt, Alf. *Høyres Historie 1. Drømmen om borgerlig samling 1884-1918*. Oslo: Cappelen. 1984.
- Langslet, Lars Roar. *John Lyng: Samarbeidets arkitekt*. Oslo: Cappelen. 1989.
- Lie, Einar. *Norsk økonomisk politikk etter 1905*. Oslo: Universitetsforlaget. 2012.
- Macey, Samuel, L. (red) *Encyclopedia of Time*. New York: Garland Publishing Inc. 1994.
- Mikkelsen, Per R. «Tobakksindustrien som arbeidsplass i de siste hundre år» i Svendsen, Arnljot Strømme og Francis Sejersted (red). *Blader av tobakkens historie: J.L. Tiedemanns Tobaksfabrik 1778-1978*. Oslo: Gyldendal. 1978.
- Mjeldheim, Leiv. «Dagbladet og Venstre: Frå Sverdrup til Mowinckel» i Dahl, Hans Fredrik; Gudleiv Forr; Leiv Mjeldheim og Arve Solstad (red). *Utskjelt og utsolgt: Dagbladet gjennom 125 år*. Oslo: Aschehoug. 1993.
- Nerbøvik, Jostein. *Antiparlamentariske straumdrag i Noreg 1905-1914: Ein studie i motvilje*. Oslo: Universitetsforlaget. 1969.

- Nerbøvik, Jostein. *Norsk Historie 1870-1905. Frå jordbrukssamfunn mot organisasjonssamfunn*. Oslo: Samlaget. 1986.
- Nerbøvik, Jostein. *Bygdefolkets krisehjelp 1925-1935*. Oslo: Samlaget. 1991.
- Norland, Andreas. *Hårde tider: Fedrelandslaget i norsk politikk*. Oslo: Dreyer. 1973.
- Ohman Nielsen, May-Brith. *Senterpartiets Historie 1 1920-1959: Bondekamp om markedsrett*. Oslo: Samlaget. 2001.
- Olstad, Finn. *Einar Gerhardsen: en politisk biografi*. Oslo: Universitetsforlaget. 1999.
- Olstad, Finn. *Frihetens Århundre: Norsk historie gjennom de siste hundre år*. Oslo: Pax. 2010.
- Petersen, Erling. *Norsk Arbeidsgiverforening: 1900-1950*. Oslo: Norsk Arbeidsgiverforening. 1950.
- Rovde, Olav. *Norges Bondelags historie 1. I kamp om jamstelling 1896-1945*. Oslo: Landbruksforlaget. 1995.
- Gabrielsen, Bjørn Vidar. *Menn og politikk: Senterpartiet 1920-1970*. Oslo: Aschehoug. 1970.
- Rudeng, Erik. *Sjokoladekongen: Johan Throne Holst: en biografi*. Oslo: Universitetsforlaget. 1989.
- Sejersted, Francis. *Høyres historie 3. Opposisjon og posisjon: 1945-1981*. Oslo: Cappelen. 1984.
- Slagstad, Rune. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax. 2015.
- Steenstrup, Bjørn. *Hvem er hvem*. Oslo: Aschehoug. 1930.
- Steenstrup, Bjørn og Harald Gram. *Hvem er hvem*. Oslo: Aschehoug. 1948.
- Stenseth, Bodil. *En norsk elite: Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940*. Oslo: Aschehoug. 2000.
- Stugu, Ola Svein. *Norsk Historie Etter 1905: Veggen mot velstandslandet*. Oslo: Samlaget. 2012.
- Sørensen, Øystein. *Solkors og solidaritet: Høyreautoritær samfunnsstenking i Norge ca. 1930-1945*. Oslo: Cappelen. 1991.

- Theien, Iselin. *Fra krig til krig: en biografi om C.J Hambro*. Oslo: Spartacus. 2015.
- Thorsen, Alf. «Vekst og Visjon i Fedrelandslaget». *Syn og Segn*. 7/1983.
- Torgersen, Ulf. «The anti-parti ideology: Elitist liberalism in Norwegian social and political structure». Stensil. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, avdeling for sosiologi. 1966.
- Veaa, Erik; Johan Schreiner og Johan Seland. *Den Norske Amerikalinje 1910-1960*. Oslo: Grøndahl. 1960.
- Wasberg, Gunnar Christie. *Aftenposten i hundre år: 1860-1960*. Oslo: Schibsted. 1960.
- Wiedswang, Kjell. *Et forsøk verdt: forskning og utvikling i Norsk Hydro gjennom 90 år*. Oslo: Universitetsforlaget. 1997.
- Aarsæther, Finn. *Veier til verket: Om Pan av Knut Hamsun*. Oslo: Gyldendal. 1997.

Magister- og Doktorgradsavhandlinger

- Adrian. H. C. *Fedrelandslaget i norsk politikk 1925-1931*. Avhandling for mag.art.-graden i statsvitenskap. Oslo: Universitetet i Oslo. 1962.
- Ohman Nielsen, May-Brith. *Jord og Ord. En studie av forholdet mellom ideologi, politikk, strategi og mobilisering hos den tredje pol i det norske partisystem Bondepartiet 1915-1940*. Avhandling for dr.philos.-graden. Bergen: Universitet i Bergen. 1997.
- Thommessen, Henrik P. *Fra triumf til tragedie: avisbedriften Tidens Tegn 1910-1941*. Avhandling for dr.philos.-graden. Oslo: Universitet i Oslo. 2009.

Hovedfags- og Masteroppgaver

- Carstens, Svein. *Det Frisinnede Venstre 1909-1927*. Hovedfagsoppgave i historie. Trondheim: Universitetet i Trondheim. 1987.
- Dahle, Hans S. *Tidens Tegn og Rolf Thommessen 1927-1930: En studie i ideologisk og politisk høyreradikalisme*. Hovedfagsoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo. 1974.
- Karlsrud Larsen, Tormod. *Rolf Thommessen og Frisinnede Folkeparti 1932-1936. Nasjonale Samlingsbestrebelse*. Masteroppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo. 2012.

Sjulseth, Daniel. *Fedrelandslaget i norsk politikk 1930-1940: En historisk taper?*.

Masteroppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo. 2009.

Skåre, Jon. *Bondepartiet og regjeringsspørsmålet 1921-31*. Hovedoppgave i historie. Oslo: Universitetet i Oslo. 1973.

Thorsen, Alf. *Krise, Vekst og Visjon: Hovedlinjer i Fedrelandslagets økonomiske politikk 1925-1935*. Hovedfagsoppgave i historie. Bergen: Universitetet i Bergen. 1980.